

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Otto Svanberg Ohlsson

Är tvångsarbete kriminaliserat? –

En undersökning av arbetskraftsexploatering
utifrån svensk straffrätt

Examensarbete
30 högskolepoäng

Helén Örnemark Hansen

Straffrätt

Vt 2012

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	4
FÖRORD	7
FÖRKORTNINGAR	8
1 INLEDNING	10
1.1 Bakgrund	10
1.2 Problem	11
1.3 Syfte och frågeställningar	14
1.4 Metod och material	14
1.4.1 Intervjuer	16
1.4.2 Analysmodell	17
1.5 Tidigare forskning	19
1.6 Avgränsningar	20
1.7 Disposition	21
2 FENOMENET TVÅNGSARBETE	22
2.1 Tvångsarbete under 2000-talet	22
2.2 Begreppet arbetskraftsexploatering	22
2.3 Definition av tvångsarbete	23
2.3.1 Maktförhållandet	24
2.3.2 Ofrivilligt	24
2.3.3 Hot om straff	25
2.3.4 En kombination av tvångsmedel	25
2.3.5 ILOs indikatorer på tvångsarbete	26
2.3.5.1 Rekrytering	26
2.3.5.2 Beslagtagande av ID-handlingar	27
2.3.5.3 Begränsningar av rörelsefriheten	27
2.3.5.4 Skuldförhållanden	28
2.3.5.5 Ekonomiska straff	29
2.3.5.6 Hot	29
2.3.5.7 Våld och sexuellt våld	30
2.4 Människohandel	30
2.4.1 Skillnaden mellan människohandel och tvångsarbete	31

3	REGLERINGAR	33
3.1	Internationella konventioner	33
3.1.1	Tvångsarbete	33
3.1.1.1	EKMR	33
3.1.1.2	Siliadin mot Frankrike	33
3.1.2	Människohandel	34
3.1.2.1	EU	34
3.1.2.2	Europarådet	35
3.2	Svensk lag	35
3.2.1	Svensk grundlag	35
3.2.2	Svensk straffrätt	35
3.2.2.1	Människohandel	35
3.2.2.1.1	Straffbudets utveckling	36
3.2.2.1.2	Gällande rätt	37
3.2.2.1.3	Arbetskraftsexploatering enligt förarbetet	39
3.2.2.1.4	Rättsfall	41
3.2.2.1.5	De polska hushållsarbetarna	42
3.2.2.1.6	De brittiska asfaltläggarna	43
3.2.2.1.7	Bärplockarna i Gävle	44
3.2.2.2	Människorov	45
3.2.2.3	Olaga frihetsberövande	45
3.2.2.4	Olaga tvång	46
3.2.2.5	Olaga hot	47
3.2.2.6	Bedrägeri	48
3.2.2.7	Utpressning	49
3.2.2.8	Ocker	50
3.2.2.8.1	Rättsfall	50
3.3	Utländsk lagstiftning	51
3.3.1	Norge	51
3.3.2	Finland	52
3.3.3	Tyskland	54
4	ARBETSKRAFTSEXPLOATERING I SVERIGE	56
4.1	Rikspolistyrelsens lägesrapport 2010	56
4.2	Fallstudier	56
4.3	Byggnadsarbetare i Stenungsund	57
4.3.1	Är det tvångsarbete?	58
4.3.2	Är det människohandel?	59
4.3.3	Andra tillämpliga straffbud	59
4.4	Säsongsarbetare i Skåne	59
4.4.1	Är det tvångsarbete?	61
4.4.2	Är det människohandel?	61
4.4.3	Andra tillämpliga straffbud	62
4.5	Östeuropeiska lastbilschaufförer	62
4.5.1	Är det tvångsarbete?	64
4.5.2	Är det människohandel?	64
4.5.3	Andra tillämpliga straffbud	65

4.6	Biltvättare i Göteborg	66
4.7	Papperslösa städare	67
4.7.1	Är det tvångsarbete?	67
4.7.2	Är det människohandel?	68
4.7.3	Andra tillämpliga straffbud	68
4.8	Bärplockare i Gästrikland	69
4.8.1	Är det tvångsarbete?	70
4.8.2	Är det människohandel?	70
4.8.3	Andra tillämpliga straffbud	71
4.9	Kinesiska gästarbetare	71
4.9.1	Är det tvångsarbete?	73
4.9.2	Är det människohandel?	73
4.9.3	Andra tillämpliga straffbud	74
5	ANALYS OCH SLUTSATSER	75
5.1	Grader av exploatering	75
5.2	Människohandelsparagrafens tillämplighet	77
5.2.1	Rekvisit bestående av handelsåtgärder	78
5.2.2	Fokuseringen på frihetsbegränsningar	80
5.3	Är tvångsarbete kriminaliserat?	81
5.4	Avslutande reflektioner	82
BILAGA A		83
BILAGA B		84
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING		85
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING		88

Summary

There are often articles in Swedish newspapers describing situations where foreign workers have been exploited by their employers. Well known examples are the Thai berry pickers in Norrland and the Chinese cook in Malmö that was forced to work until he collapsed. Forced Labor is a hidden phenomenon, therefore there is reason to assume that these cases only show the tip of the iceberg.

Forced labor is not explicitly criminalized in Swedish law but is punishable under the human trafficking section (Chapter 4. 1 a § Penal Code). However, there are no convictions for trafficking for labor exploitation, although the penalty bid has been in force since 2004. Only three cases of trafficking for forced labor has so far been tried in Swedish courts. Judging by the number of suspected cases described in the media, there is probably a huge difference between the possible number of cases in Sweden and the small number of prosecutions. One may ask whether the current criminal legislation is adequate in relation to the actual situation of forced labor in Sweden.

The purpose of this study was to evaluate whether the Swedish criminal law is effective enough when it comes to the prosecution of forced labor. The assessment has been made through six case studies, each based on interviews with labor representatives and police officers who have encountered situations of forced labor in their work. In these case studies, applicable criminal sections have been applied. Given the facts described, the criminal laws have subsequently been evaluated.

The concept of labor exploitation means a situation characterized by factors such as hard and dirty work, long working days and very low wages. However, something more is required for a situation to be considered forced labor. According to the ILO, which defined the term, forced labor means that the work is done involuntarily and under menace of penalty. An employee who has been deceived to take a job cannot be deemed to have made a voluntary choice. The employer may use many different forms of coercion in order to make an employee to work against his will and to prevent him from leaving the employment. These methods may be subtle, often psychological, and difficult to detect for an outside observer. Among these methods are confiscations of passports, fake debts, limitations on freedom of movement, direct or implied threats of various kinds or the threat of disclosure to immigration authorities. In some cases there is also violence or sexual violence. A forced labor situation is determined by the nature of the relationship between the employer and his subordinate, usually a very unequal one.

The case studies show that labor exploitation in Sweden take on many different forms. It is difficult to draw a clear dividing line between what is

forced labor and what is not. Among the case studies, there are examples from the construction, agriculture, transport, and catering sectors. There are also cases where undocumented immigrants have been exploited.

The cases can be divided into three degrees of labor exploitation. The first level is the case where only factors of exploitation are present. This is not to be regarded as forced labor. In the second level there has been exploitation, but the employer has also been using forms of coercion to discipline their employees. These cases are more difficult to assess. In the third degree, the workers have also been deceived about the working conditions at the recruitment. Alternatively, an employee's position of vulnerability has been abused during recruitment. These cases can clearly be defined as forced labor. The two cases in the study that are clear results of a trafficking process are found in this degree.

The application of the elements in the Swedish trafficking section in the case studies has turned out to be problematic. This has highlighted a number of weaknesses with this section. The main problem with the trafficking section is that it is intended on punishing a series of trade elements, included in the transport chain that constitutes trafficking in human beings. The unfair means (coercion, deception, abuse of position of vulnerability) required for criminal liability are used to persuade the victim to submit to the trade elements. However, previous court cases and the case studies in the paper show that, in situations of forced labor, the perpetrator is using unfair means to induce the victim to work. The trafficking section demands focus on the trade elements, not on the actual exploitation. Instead, indicators like seized passports, fake debts, subtle limitations of freedom, withheld wages and other coercive measures identified by international research should be critical in the courts' assessment.

Since the trafficking offense is intended to criminalize attacks on the victim's freedom, this also means that the courts' focus is directed too much towards the freedom aspect. The courts place great emphasis on whether the victims were immediately detained, such as whether they were locked up. This results in acquittals as victims of forced labor often are deprived of their liberty in more subtle ways. The victims are far from home in a foreign culture, they don't speak the language and have neither the money nor the resources to get home. Furthermore, international research show that coercion usually consists of implied threats. The lack of knowledge about forced labor in the courts may be one reason why there is too much focus on clear, external circumstances when the freedom aspect is considered.

Not all cases of forced labor are the result of a trafficking process. Many migrant workers have taken a job voluntarily, hoping to make money and improve their living standards. Their vulnerability may cause the employer to be gradually pushing them further and further into a situation that ends in forced labor. In these cases, the only transfer element which has occurred has been recruitment. Consequently, a case of forced labor, where no unfair

means has been used during the recruitment, may completely fall outside the field of criminal justice.

If an employer uses an employee's distress to pay what is found to be extremely low wages when compared the job performance, criminal liability for usury can be at hand. Also, the fraud section may be applicable in many cases of forced labor. Often, an employee is deceived concerning wages during the recruitment. This could lead to a financial loss for the employee if a job is done without subsequent payment. However, these crimes have relatively low sentences and might therefore not be effectively dissuading an employer from the lucrative prospects of using forced labor.

It is clear that forced labor has not been effectively criminalized in Swedish law. Instead of being included as one of the purposes in the trafficking section, forced labor should be penalized in a separate section. Alternatively, the transfer elements and the labor exploitation could be criminalized within the same section, but separately, according to the design of the Norwegian trafficking section.

Sammanfattning

I medierna förekommer ofta beskrivningar av utländska arbetstagare som blir utnyttjade av sina arbetsgivare på ett graverande sätt. Exempel på detta har varit de thailändska bärplockarna i Norrland och den kinesiska kock i Malmö som tvingades arbeta fram till att han kollapsade. Eftersom tvångsarbete är ett dolt fenomen utgör dessa fall förmodligen toppen på ett isberg.

Tvångsarbete är inte explicit kriminaliserat utan är straffbelagt inom ramen för människohandelsparagrafen (4 kap. 1 a § BrB). Däremot finns det inga fällande domar för människohandel i arbetskraftssyfte, trots att straffbudet varit gällande sedan 2004. Endast tre fall av människohandel för tvångsarbete har hittills blivit prövade i svenska domstolar. Att döma av antalet misstänkta fall som beskrivs i medierna torde det förekomma en enorm skillnad mellan det presumtiva antalet fall i Sverige och det ringa antalet lagföringar. Man kan ställa frågan om den straffrättsliga reglering som är gällande idag är lämplig i förhållande till den verkliga problembilden avseende tvångsarbete.

Syftet med denna uppsats har varit att utvärdera om den svenska strafflagstiftningen är tillräckligt effektiv när det kommer till att lagföra tvångsarbete. Medelst sex fallstudier, baserade på intervjuer med fackombud och polis, har det undersökts hur arbetskraft exploateras i Sverige. På dessa fall har sedan tillämpliga straffbud applicerats och resultatet har diskuterats. Mot bakgrund av den beskrivna problembilden har det därefter i analysen utvärderats om den straffrättsliga lagstiftningen är utformad på ett lämpligt sätt.

Med begreppet *arbetskraftsexploatering* förstås en situation som kännetecknas av faktorer som att arbetet är hårt och smutsigt, att det är långa arbetsdagar och att det utbetalas en mycket låg lön. Emellertid krävs det något mer för att en situation ska betraktas som tvångsarbete. Enligt ILO som definierat begreppet innebär det att arbetet utförs *ofrivilligt* och under *hot om bestraffning*. En arbetstagare som blivit bedragen att ta en anställning kan inte anses ha gjort ett frivilligt val. För att få arbetstagaren att arbeta mot sin vilja och hindra denne från att lämna arbetet använder arbetsgivaren en mängd olika *tvångsmedel*. Dessa kan vara subtila, psykologiska och svåra att upptäcka för en utomstående betraktare. Bland metoderna hittar man beslagtagande av pass, påhittade skulder, begränsningar av rörelsefriheten, direkta eller underförstådda hot av olika slag eller hot om avslöjande för myndigheter. I vissa fall förekommer även våld eller sexuellt våld. Det utmärkande för tvångsarbetet är det mycket *ojämlika maktförhållande* som råder mellan arbetstagare och arbetsgivare.

Fallstudierna visar att arbetskraftsexploateringen i Sverige sker under många olika former. Det är svårt att dra en tydlig skiljelinje mellan vad som är tvångsarbete och vad som inte är det. Bland de redovisade fallen finns exempel från bygg-, jordbruks-, transport-, och restaurangsektorn. Dessutom studeras ett par fall där papperslösa blivit utnyttjade.

Fallen går att dela in i tre olika grader. I den första graden finns de fall där endast exploateringsfaktorer uppträder. Detta är inte att betrakta som tvångsarbete. I den andra graden förekommer exploatering men utöver detta har arbetsgivaren använt tvångsmedel för att disciplinera sina anställda. Här är fallen mer svårbedömda. I den tredje graden hittar man de fall där arbetstagaren också har blivit vilseledd vid rekryteringen. Alternativt har en arbetstagares utsatta belägenhet utnyttjats vid rekryteringen. Dessa fall går att definiera som tvångsarbete. Här återfinns också de två fall i studien som är tydliga resultat av en traffickingprocess.

Prövningen av rekvisiten i 4 kap. 1 a § BrB på dessa fall har visat sig problematisk och detta har belyst en rad svagheter med paragrafen.

Det huvudsakliga problemet med människohandelsparagrafen är att den straffbelägger en rad *handelsåtgärder*, tänkta att ingå i den transportkedja som förflyttningarna av offren utgör. De *otillbörliga medlen* (olaga tvång, vilseledande, utnyttjande av utsatt belägenhet) ska för straffansvar ha använts till att förmå offret att underkasta sig handelsåtgärden. Tidigare rättsfall och fallstudierna i uppsatsen visar dock att det vid tvångsarbete i regel är en *arbetsprestation* som gärningsmannen försöker få offret att utföra med hot eller påtryckningar. Människohandelsbrottet däremot tar helt sikte på handelskedjan, inte på själva exploateringen och hur den gestaltar sig. Indikatorer som beslagtagna pass, skuldförhållanden, subtila frihetsinkränkningar, lönemanipulationer och andra av forskningen identifierade tvångsmedel borde istället vara avgörande vid domstolarnas bedömning.

I och med att människohandelsbrottet är tänkt att kriminalisera angrepp på offrets frihet innebär detta också att rättstillämparens fokus riktas alltför mycket mot frihetsaspekten. Domstolarna lägger stor vikt vid om offren varit direkt frihetsberövade, exempelvis genom inlåsning. Detta leder till friande domar då offer för tvångsarbete oftast är frihetsberövade på mer subtila sätt. De utsatta är långt hemifrån och i en främmande kultur, de kan inte språket och har oftast varken pengar eller resurser att ta sig hem. Vidare visar den internationella forskningen att tvång oftast utövas genom psykologiska eller underförstådda hot. Bristen på kunskap hos domstolarna kan vara en förklaring till varför det fokuseras på tydliga, yttre omständigheter när frihetsaspekten bedöms.

Inte alla fall av tvångsarbete är ett resultat av en traffickingprocess. Många gästarbetare har tagit en anställning frivilligt i hopp om att tjäna pengar och förbättra sin levnadsstandard. Deras utsatthet kan göra att arbetsgivaren gradvis pressar dem allt längre in i en situation som slutar i ett tvångsarbete.

Den enda handelsåtgärd som då har förekommit är rekrytering. Teoretiskt sett kan alltså ett fall av tvångsarbete, där något otillbörligt medel inte har använts vid rekryteringen, helt falla utanför det straffrättsliga området.

Ocker torde vara det brott som ligger närmast till hands efter människohandel. Om en arbetsgivare utnyttjar en arbetstagares trångmål till att betala en extremt låg lön i förhållande till utförd arbetsprestation kan ansvar för ocker föreligga. Även bedrägeriparagrafen kan bli tillämplig. Oftast vilseleds en arbetstagare om lönen vid rekryteringen och om arbetsprestation sedan utförs kan det uppstå en förmögenhetsskada. Dessa brott har emellertid mycket låga straffskalor och avskräcker sannolikt inte i tillräckligt stor utsträckning från den lukrativa hantering som tvångsarbete innebär för en arbetsgivare.

Det kan konstateras att tvångsarbete inte är straffbelagt på ett tillräckligt effektivt sätt i svensk rätt. Istället bör man bryta ut tvångsarbete och straffbelägga det i en egen paragraf. Alternativt kan man straffbelägga handelsåtgärderna och exploateringsituationen parallellt, men samtidigt separat, enligt utformningen i den norska människohandelsparagrafen.

Förord

Det har passerat många år sedan jag hösten 2005 började mina dagar som student på Institutionen för orientaliska och afrikanska språk vid Göteborgs universitet. Föga anade jag då att jag flera år senare skulle ta examen som jurist i Lund.

Det har på vägen mellan starten och detta mål varit många lärorika år. Jag har haft förmånen att få läsa Arabiska, Internationella Relationer och Juridik. Dessa studier har fört mig från Göteborg till så skilda platser som Skåne, Egypten och Sudan.

När jag nu lämnar in min examensuppsats vill jag för det första rikta ett varmt tack till mina respondenter; Gunnel Englund¹, Mats Kjellberg², Tommy Nilsson³, Lars Göran Olsson⁴, Hans Stevander⁵, Kajsa Wahlberg⁶ samt ett ombud för Transport som vill vara anonym p. g. a de trakasserier han upplevt under sin fackliga kamp mot oseriösa åkeriföretag. Därjämte vill jag tacka min handledare Helén Örnemark-Hansen. Jag vill också tacka Lars Korsell, jurist vid Brottsförebyggande rådet, för tips och feedback under inledningen av uppsatsskrivandet.

Med föreliggande uppsats vill jag belysa en mycket förkastlig hantering av arbetstagare som tyvärr har möjliggjorts genom den successiva avreglering av arbetsmarknaden som pågått sedan början av 1990-talet. Min förhoppning är att straffrätten och arbetsrätten i förening, och på längre sikt, kan stoppa alla former av arbetskraftsexploatering. Förhoppningsvis kan min uppsats bidra med tankar till denna strävan.

Lund, den 20 maj 2012.

Otto Svanberg Ohlsson

¹ Utredare vid polisen i Söderhamn.

² Fackligt ombud för Hotell- och Restaurangförbundet i Göteborg.

³ Fackligt ombud för Kommunal Skåne.

⁴ Regionalt fackligt ombud för Kommunal Skåne.

⁵ Regionalt skyddsombud för Byggnadsarbetareförbundet Väst.

⁶ Nationell rapportör för människohandel vid Rikspolisstyrelsen.

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen
ATL	Arbetstidslagen (1982:673)
CV	Curriculum vitae
BrB	Brottbalken (1962:700)
Ds	Departementsserien
DHL	Dalsey, Hillblom och Lynn (transportföretag)
EES	Europeiska ekonomiska samarbetsområdet
EKMR	Europakonventionen d. 4 nov 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
EU	Europeiska Unionen
FN	Förenta Nationerna
HEUNI	The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations
HD	Högsta Domstolen
HovR	Hovrätten
HRF	Hotell- och Restaurangfacket
ILO	International Labour Organisation/Internationella arbetstagarorganisationen
LAS	Lag (1982:80) om anställningsskydd
MBL	Lag (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet
MR	Mänskliga rättigheter
NGO	Non-governmental organization/Icke-statlig organisation
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv

Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:152)
RPS	Rikspolisstyrelsen
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SVT	Sveriges Television
TR	Tingsrätten
UtlL	Utlänningslagen (2005:716)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Ett nytt fenomen har sedan några år smugit sig in på den svenska arbetsmarknaden – tvångsarbete. I medierna har det förekommit reportage om att arbetstagare från fattigare länder utnyttjas i Sverige under slavliknande förhållanden. De thailändska bärplockarna är ett exempel som uppmärksammades av SVTs Uppdrag granskning. De drabbade tvingades arbeta långt över 40 timmar i veckan till en mycket låg lön och var inhysta i övergivna skolor i norrländska ödetrakter. Ett fall som nådde Malmö tingsrätt rörde hemlösa briter som tvingades arbeta som sten- och asfaltläggare samtidigt som de fick bo i en husvagn. Målsägandena i detta fall vittnade om att de ständigt utsattes för hot av sin arbetsgivare.⁷ Tidningsreportage har förekommit gällande en kinesisk restaurangarbetare i Malmö som tvingats arbeta fram till att han kollapsade.⁸ Sannolikt utgör dessa uppmärksammade fall toppen på ett isberg.

Tvångsarbete är benämningen på en situation som gått så långt att arbetstagaren inte har något annat reellt eller acceptabelt alternativ än att fortsätta arbeta, trots att denne blir exploaterad. Utländska rapporter om detta fenomen tecknar en bild som visar på ett generellt mönster. Det är oftast migrerande arbetstagare som drabbas. Arbetsökande i resurssvaga länder erbjuds jobb i rikare delar av världen via lokala rekryteringsföretag, i tidningsannonser eller genom bekanta. Väl på plats i arbetslandet visar sig arbetet och förhållandena vara värre än vad som utlovats. Denna situation initieras och upprätthålls med en mängd olika medel. Dessa medel är ofta subtila och svåra att upptäcka för en utomstående betraktare. Vanligtvis föreligger initialt ett skuldförhållande till rekryterare eller arbetsgivare. Begränsningar av rörelsefriheten, extremt långa arbetsdagar, lönemanipulationer och underförstådda hot är ytterligare metoder för kontroll. Successivt hamnar arbetstagaren i ett allt starkare beroendeförhållande som denne inte förmår bryta.

Tvångsarbete är inte explicit kriminaliserat i Sverige. Istället har kriminaliseringen skett inom ramen för människohandelsparagrafen. Idag finns inga fällande domar avseende människohandel i arbetskraftssyfte. Ytterst få fall i svenska domstolar rör situationer som påminner om tvångsarbete trots att straffbudet varit i kraft sedan 2004. En rad rapporter slår dock fast att detta fenomen förekommer i Sverige, även om dess omfattning i detalj är okänd. Det förefaller som om den svenska lagstiftningen inte förmår fånga upp denna typ av arbetskraftsexploatering, trots intentionen med människohandelsparagrafen.

⁷ B 3573-10, Malmö tingsrätt.

⁸ Mikkelsen, Jens, "Drömjobbet slutade på psykakuten", *Sydsvenska dagbladet*, 28 februari 2011.

Tvångsarbete är skadligt för samhället på många sätt. Det skadar statens inkomster genom att skatt undanhålls. Det snedvrider den sunda konkurrensen på marknaden. Det urholkar det arbetsrättsliga skyddet och utestänger arbetslösa människor från vad som borde vara lagliga arbetstillfällen. Värst drabbas offren för denna exploatering. Följaktligen bör lagstiftningen vara utformad så att denna form av utnyttjande kan förhindras och eventuellt beivras. För att detta ska kunna ske effektivt krävs att straffbuden är anpassade efter verkliga förhållanden.

Denna uppsats har som utgångspunkt att den svenska strafflagstiftningen inte kommer åt fenomenet tvångsarbete. De olika former av arbetskraftsexploatering som förekommer idag kan sannolikt inte subsumeras under människohandelsparagrafen. Målsättningen med denna uppsats är att belysa detta problem.

1.2 Problem

Det är klarlagt att det förekommer tvångsarbete av ovan beskrivna typ i Sverige. Ett flertal rapporter från svenska myndigheter och NGO's gör gällande att fenomenet har en inte obetydlig utbredning.⁹ Restaurang-, städ-, bygg-, och jordbrukssektorn nämns som sektorer där tvångsarbete eller tvångsarbetsliknande situationer förekommer.¹⁰ Dessa områden av arbetsmarknaden präglas av att arbetet ofta är okvalificerat och att behovet av arbetskraft växlar mellan säsongerna. Samtidigt är insynen låg och den fackliga organisationsgraden lägre än i andra sektorer. Juridiska experter menar att den svenska arbetsmarknaden utmanas av detta nya fenomen. Erfarenheten visar dock att det är svårt att komma åt tvångsarbete inom den traditionella regleringen av arbetsmarknaden i Sverige.¹¹

Intressekonflikten mellan arbetstagare och arbetsgivare har i Sverige lösts genom att arbetsmarknadsparterna själva kommer överens om villkoren genom kollektiva förhandlingar. Denna lösning växte fram som svar på den problembild som arbetsmarknaden brottades med under den första halvan av 1900-talet. Det rättsliga tomrum som rådde vid förra sekelskiftet gav upphov till en intensiv kamp mellan arbetsgivarna och den framväxande arbetarrörelsen. År 1906 ingicks decemberkompromissen som gav arbetsgivarna arbetsledningsrätt och arbetstagarna rätt till föreningsfrihet och förhandlingar. Från och med Saltsjöbadsavtalet 1938 reglerades även stridsåtgärderna. Efter detta intog statsmakten en mera passiv hållning.¹²

⁹ Se bl. a. Wingborg, Mats. Mors lilla Olle – Så exploateras asiatiska bärplockare i de svenska skogarna. Swedwatch Rapport # 41, 2011.

¹⁰ Ds 2008:7 *Människohandel för arbetskraftsexploatering m.m. – kartläggning, analys och förslag till handlingsplan*, Stockholm, Arbetsmarknadsdepartementet., s. 76 ff.

¹¹ Woolfson, Charles, Thörnqvist, Christer och Herzfeld Olsson, Petra, *Forced Labour in Sweden? The case of Migrant Berry pickers*. Rapport/Östersjöstaternas råd, s 1.

¹² Sigeman, Tore: *Arbetsrätt – en översikt*, 4. Uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm, 2006 s. 16 f.

”Den svenska modellen” har uppfattats som ett framgångsrikt koncept som genererat arbetsfred samtidigt som den i stor utsträckning tillgodosett arbetstagarnas rättigheter. Denna modell har burits upp av en hög organisationsgrad och trots arbetsrättslig lagstiftning så som LAS och MBL har kollektivavtalet förblivit det främsta regleringsinstrumentet.¹³ Denna ordning har på senare tid utmanats av den ökade internationaliseringen på arbetsmarknaden, inte minst genom landets medlemskap i EU. Tvångsarbete utgör en del av denna utmaning.

Inom arbetsrätten finns inget uttryckligt förbud mot tvångsarbete utan detta ska indirekt vara förhindrat genom arbetslagstiftning och kollektivavtal. Det är fackföreningarnas ansvar att ta tillvara arbetstagarnas rättigheter i fall av tvångsarbete. Ett problem de stöter på är att det inte finns någon motpart att förhandla med vid misstänkta fall eftersom företagaren ifråga aldrig har något intresse av att sluta kollektivavtal. Arbetstagare som blivit utsatta för tvångsarbete är nästan aldrig medlemmar i någon fackförening.¹⁴

Medlemskap är dessutom en förutsättning för att en fackförening ska kunna föra process om fordringar för enskilda personer. Det finns många orsaker till att offer för tvångsarbete inte är medlemmar i facket. Uppenbart är att det skulle öka arbetstagarens risk att bli straffad ifall en exploatör eventuellt skulle få reda det. Ofta rör det sig om migrerande arbetstagare med föga eller ingen kunskap om det svenska arbetsmarknadssystemet.¹⁵ Därtill finns en rädsla för kontakt med samhälle och myndigheter, särskilt ifall arbetstagaren är i Sverige illegalt. Vidare kan det handla om att offren helt enkelt inte har råd att spendera pengar på ett medlemskap.¹⁶

Svensk rätt innehåller inte heller några minimilöner utan också detta regleras genom kollektivavtal. Inte heller kan staten utöka ett kollektivavtal till att gälla hela eller en del av arbetsmarknaden. Denna lösning är vanlig i andra länder. Därför är det viktigt att kollektivavtal tecknas för utsatta grupper men detta är i praktiken komplicerat ifall av tvångsarbete.¹⁷ Bristen på kollektivavtal och medlemmar gör det dessutom svårt med insyn och kontroll på arbetsplatserna.¹⁸ Det är sannolikt därför mörkertalet är stort när det gäller fall av tvångsarbete i Sverige. Det rör sig helt enkelt om en dold sektor i svensk arbetsmarknad var till de traditionella arbetsmarknadsorganisationerna inte har tillgång.

Den svenska straffrätten förefaller inte heller komma åt problemet. Tvångsarbete är inte explicit kriminaliserat i Sverige. Sedan 2004 har kriminaliseringen av tvångsarbete skett inom ramen för

¹³ A. a. s. 21 ff.

¹⁴ Barton-Elmstav, Emma och Oredsson, Emma, *Att arbeta under tvång – Några straffrättsliga och arbetsrättsliga aspekter på tvångsarbete i Sverige*, Examensuppsats i juridik, Ht 2011, Juridiska fakulteten, Lunds Universitet, s. 63 f.

¹⁵ A. a. s. 64.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Woolfson, Charles, Thörnqvist, Christer och Herzfeld Olsson, Petra, *Forced Labour in Sweden? The case of Migrant Berry pickers*, s. 7.

¹⁸ Barton-Elmstav, Emma och Oredsson, Emma, *Att arbeta under tvång*, s. 64.

människohandelsbrottet.¹⁹ Trots detta finns inga fällande domar avseende arbetskraftsexploatering med människohandelsparagrafen som grund. Brottet människohandel infördes 2002 som en konsekvens av att Sverige undertecknat Palermo-protokollet år 2000.²⁰ Denna konvention hade som syfte att bekämpa den växande transnationella människohandeln, främst avseende sexuell exploatering.

Det faktum att brottet införts utifrån en internationell problembild och att det primära skyddsintresset är offrets frihet har sedermera bekräftats i de enda tre rättsfall där människohandel i tvångsarbetskraftssyfte blivit prövat. Denna utformning verkar illa anpassad för att komma åt tvångsarbete i sig.

Om ett misstänkt fall av tvångsarbete inte kan subsumeras under människohandelsbrottet lämnar det polisens och åklagarens ansvar och blir en rent arbetsrättslig sak. Offrens bristande resurser gör emellertid att de sällan bedriver en process om ekonomisk kompensation och skadestånd i allmän domstol. De offer som väljer att stämma sin arbetsgivare kan dessutom riskera att få betala sin motparts rättegångskostnader vid en förlust. Stora delar av ansvaret för bekämpningen av tvångsarbete har således lagts på arbetsmarknadsparterna.²¹ Offer för tvångsarbete får idag varken ekonomisk kompensation i allmän domstol eller upprättelse i en brottmålsprocess. Arbetsrätten och straffrätten i Sverige lämnar sannolikt en stor lucka mellan sig, varigenom de drabbade faller. Förekomsten av tvångsarbete kräver förmodligen ett större mått av statligt ingripande än vad som tidigare varit sedvanligt.

Man kan ställa frågan om den straffrättsliga reglering som är gällande idag är lämplig i förhållande till dagens problembild avseende tvångsarbete. Människohandelsparagrafen är avsedd att bekämpa handeln med människor och har utformats utifrån en internationell realitet. Därför är det intressant att undersöka hur arbetskraft exploateras just i Sverige. Hur ser formerna för tvångsarbete ut och vilka kontrollmedel används? Vidare är det av värde att ta reda på vilka grader av exploatering som förekommer. Genom att illustrera den faktiska problembilden kan man sedan utvärdera om den aktuella strafflagstiftningen är tillräcklig.

Sverige har genom ILOs²² konvention Nr. 29 åtagit sig att straffbelägga tvångsarbete.²³ Varje medlem som ratificerat konventionen ska "... försäkra sig om, att de i lag föreskrivna straffbestämmelserna äro verkligt effektiva och strängt tillämpas" (Art. 25). Tvångsarbete är också förbjudet i Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna genom Art. 4.²⁴

¹⁹ 4 kap. 1 a § BrB.

²⁰ *Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn*, vilket antogs i Palermo den 15 november 2000.

²¹ Barton-Elmstav, Emma och Oredsson, Emma, *Att arbeta under tvång*, s. 73.

²² International Labor Organization (ILO) är ett organ inom FN med syfte att tillvarata och utveckla arbetares rättigheter och skydd runt om i världen.

²³ ILO-konvention (Nr. 29) angående tvångs- eller obligatoriskt arbete.

²⁴ Förbud mot slaveri eller tvångsarbete. Hela Art. 4 finns under rubriken 3.1.1.1 EKMR.

Europadomstolen slog i en dom från 2005 fast att artikel 4 innebär en skyldighet för staterna att kriminalisera tvångsarbete.²⁵ Mot bakgrund av hur få lagföringar som förekommit dyker det upp tvivel på att Sverige verkligen lever upp till sina konventionsåtaganden. Frågan är om kriminaliseringen av tvångsarbete i Sverige är tillräcklig som den är eller om det straffrättsliga området bör utvidgas. Det är inte önskvärt, varken från samhällets eller från offrens perspektiv, att tvångsarbete indirekt är tillåtet i svensk rätt.

1.3 Syfte och frågeställningar

Det finns förmodligen en enorm skillnad mellan förekomsten av tvångsarbete i Sverige i jämförelse med antalet lagföringar. Denna uppsats utgår ifrån tesen att det finns ett tomrum i svensk straffrätt. Tvångsarbete är formellt sett kriminaliserat genom människohandelsbrottet, men frågan är om detta är tillräckligt. Det finns sannolikt en gråzon av tvångsarbete som inte täcks av människohandelsparagrafens rekvisit.

Sverige har enligt Art. 25 i ILOs konvention nr 29 åtagit sig att införa och upprätthålla en effektiv och därigenom avskräckande kriminalisering av tvångsarbete. *Syftet med denna uppsats är att utröna om tvångsarbete verkligen är straffbelagt på ett effektivt sätt i Sverige.* På samma gång är avsikten med uppsatsen att närmare beskriva hur arbetskraftsexploateringen ser ut i Sverige eftersom detta problem är bristfälligt belyst. Dessa syften kommer sammantaget att åskådliggöra komplexiteten i fenomenet tvångsarbete och visa på den svenska strafflagstiftningens tillkortakommanden i detta avseende. För att åstadkomma detta ställs följande frågor:

- Vad innebär fenomenet tvångsarbete?
- Vilka straffbud kan bli aktuella vid tvångsarbete?
- Hur exploateras arbetskraft i Sverige?
- Vilka grader av arbetskraftsexploatering förekommer?
- Är människohandelsparagrafen tillämplig vid tvångsarbete?
- Är tvångsarbete kriminaliserat i realiteten?

1.4 Metod och material

Ansatsen för denna uppsats var att hitta verkliga fall av tvångsarbete som lämpade sig för att pröva relevanta straffbud på. Med hjälp av resultatet efter en sådan prövning skulle det sedan gå att utvärdera den svenska strafflagstiftningens lämplighet. Eftersom tvångsarbete är bristfälligt

²⁵ Case of Siliadin v. France, 26 July 2005, Application no. 73316/01, s. 116.

undersökt i Sverige fanns det också ett värde i att beskriva problembilden mera ingående.

Det mest utförliga sättet att få relevanta beskrivningar av sådana fall hade varit att fråga dem som är direkt utsatta. Tvångsarbete är dock ett dolt fenomen och då offren i regel är utlänningar med bristande språkkunskaper hade detta ställt till besvärliga problem. Istället gjordes intervjuer med personer från olika fackförbund och polismyndigheter som hade stött på tvångsarbetsliknande situationer.

Begreppet tvångsarbete är mycket komplext och den mesta forskning som gjorts inom området är från utlandet. Eftersom det är ILO som har definierat begreppet är det också inom ramen för den organisationen som mycket av forskningen bedrivs. Deras mandat att övervaka utvecklingen inom detta område har genererat en rad rapporter. Några av dessa har använts vid klargörandet av begreppet och dess natur i kapitel 2. Här kan nämnas den grundläggande rapporten *A global alliance against forced labour* från 2005 och Beate Andrees genomgång av forskningen från en rad länder; *Forced Labour in Europe, how people are trapped in, live through and come out*. I Finland har HEUNI²⁶ nyligen gjort en undersökning av människohandel för tvångsarbete.²⁷ Den är ett resultat av en rad intervjuer med personer från bl. a. frivilligorganisationer, fackförbund, polis, rättsväsendet och med offer för arbetskraftsexploatering. HEUNIs rapport har också använts som underlag då situationen i vårt nordiska grannland torde vara snarlik den i Sverige. Den översikt över arbetskraftsexploateringen i Sverige som gjordes i Ds 2008:7 har också bildat grund för det andra kapitlet.

Efter att fenomenet klarlagts har tillämpliga straffbud identifierats. Resultatet redovisas i kapitel 3. Här har juridisk metod, d v s en genomgång av rättskällorna, använts eftersom det handlat om att göra en prognos om tillämpningen i svenska domstolar. Tyngdpunkten ligger förstas på människohandelsbrottet. Det finns endast ett hovrättsfall där människohandel i tvångsarbets syfte har blivit prövat.²⁸ I brist på prejudikat har det, vid sidan av nämnda hovrättsdom, redogjorts för de två andra underrättsfall där detta brott varit aktuellt. Dessa avgöranden är förvisso inte vägledande men kan bilda en uppfattning om hur domstolarna väljer att tolka lagen och förarbetet. Efter detta har andra möjliga straffbud behandlats mera översiktligt. Avsikten har inte varit att göra en kartläggning av alla tillämpliga straffbud utan snarare undersöka om det finns andra, förbisedda möjligheter att komma åt tvångsarbete.

Underlaget från kapitel två och tre har sedan använts i de fallstudier som gjorts utifrån intervjumaterialet. Härigenom har den svenska strafflagstiftningen prövats. Ett problem med detta material är att det varit

²⁶ The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. Beläget i Helsingfors, Finland.

²⁷ Jokinen, Anniina, Ollus, Natalia och Aromaa, Kauko (red.), HEUNI/Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. Helsingfors, 2011.

²⁸ B 5971-10, Svea Hovrätt.

svårt att hitta jämförbara fall. Respondenternas erfarenhet av fenomenet har skiftat och härvid har det uppstått tveksamheter kring om de beskrivna fallen varit att betrakta som tvångsarbete eller ej. Det är svårt att dra en skarp gräns mellan var arbetskraftsexploatering slutar och tvångsarbete tar vid. Dessa är, som det visade sig, två överlappande begrepp.

1.4.1 Intervjuer

Urvalet av respondenter gick till på följande sätt. De stora morgontidningarna och kvällstidningarna söktes igenom för att hitta artiklar om arbetskraftsexploatering. Nyckelord som *tvångsarbete*, *människohandel*, *arbetskraftsexploatering*, *gästarbetare*, *säsongsarbetare*, *papperslösa* och närallgande begrepp användes i sökningen. Samma tillvägagångssätt användes vid en genomgång av de svenska fackförbundens tidskrifter. I de artiklar som beskrev olika situationer av arbetskraftsexploatering letades efter personer som hade förstahandserfarenhet av fenomenet och därmed kunde beskriva det i detalj. Dessa personer, huvudsakligen fackliga ombud och poliser, kontaktades för intervju.

Intervjuerna var halvstrukturerade och genomfördes via telefon. Intervjufrågorna utformades för att i första hand komma åt detaljer kring exploateringen. Dels för att beskriva själva problemet, dels för att få en så pass hög detaljrikedom att en applikation av den straffrättsliga regleringen skulle kunna göras möjlig (se intervjumallen i Bilaga A). Fördelen med en telefonintervju är att den, liksom vid en personlig intervju, medför att man kan vara reaktiv med möjlighet att utreda missförstånd. Dessutom går det att fördjupa sig i intressanta detaljer. Ytterligare fördelar är att det är ekonomiskt och att man kan nå människor över stora avstånd. Respondenterna fick huvudfrågorna på förhand för att kunna förbereda svaren. Under intervjun tilläts de inledningsvis att tala fritt utifrån dessa frågor. Därefter ställdes sonderande och djuplodande frågor.²⁹

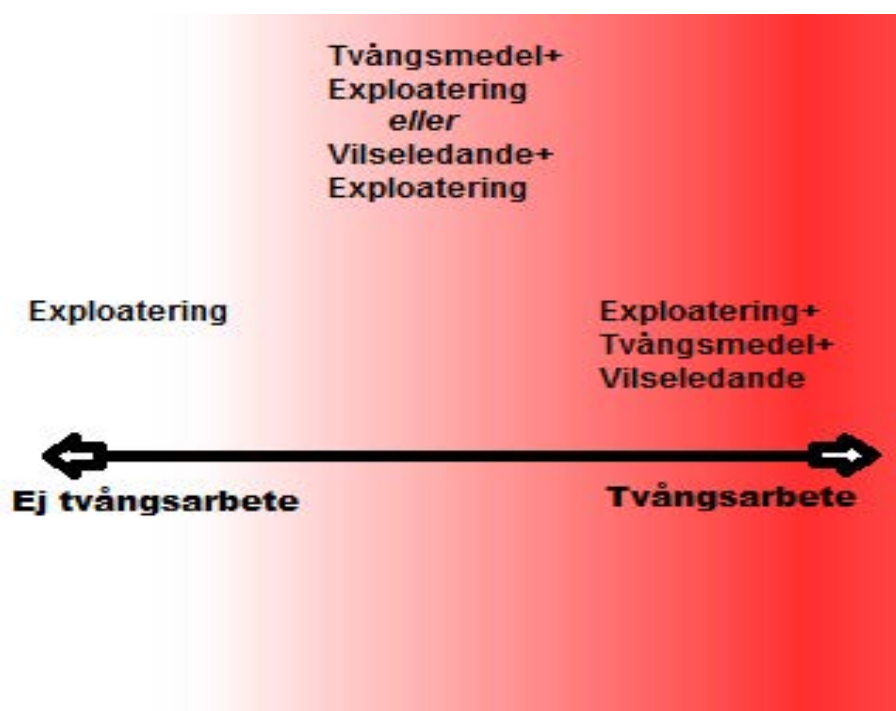
Ett radioinslag har också använts i studien. Försiktighet bör dock iakttas när man använder sig av medieinslag som forskningsunderlag. Dessa har en tendens att fokusera på det känslomässiga och spektakulära, ofta i det legitima intresset att väcka allmänhetens intresse. Det radioprogram som gjordes av Sveriges Radios Kaliber (rubriken 4.6 Biltvättare i Göteborg) innehöll emellertid en så pass hög grad av detaljrikedom att det lämpade sig som underlag.³⁰ Dessutom var det de utsatta som själva fick komma till tals vilket ökar värdet av källan.

²⁹ Gillham, Bill, *Forskningsintervjun – Tekniker och genomförande*, 1. Uppl., Studentlitteratur, Lund, 2008, s. 143-147.

³⁰ Sveriges Radio, Kaliber; ”*Slavliknande förhållanden på billiga biltvättar*”, programmet sändes 23 november 2011.

1.4.2 Analysmodell

För att bedöma graden av arbetskraftsexploatering utifrån intervjumaterialet stämde varje fallbeskrivning av mot en rad *faktorer*. Dessa är grupperade i tre problemområden – *vilseledande vid rekryteringen*³¹, *tvångsmedel och exploatering*. Denna modell har sitt ursprung i forskning som gjordes angående människohandel för arbetskraftsexploatering i ett östeuropeiskt land. Utredarna ställde frågor till ett tusental immigranter. Därefter stämde man av respondentsvaren efter en lista där varje problemområde kännetecknades av en rad faktorer (se Bilaga B). De som rapporterade att de upplevt faktorer från samtliga tre problemområden som arbetstagare betraktades som utsatta för tvångsarbete. Om endast faktorer som kunde betecknas som exploatering varit närvarande betraktades det *inte* som tvångsarbete. Häremellan fanns en gråzon av olika kombinationer som det var svårare att bedöma.³²

En modifierad version av detta tillvägagångssätt har använts i föreliggande uppsats för att analysera intervjumaterialet. Utifrån respondenternas beskrivningar identifierades faktorerna i tabellen nedan i respektive fall. De flesta av faktorerna är hämtade från den ursprungliga listan (se Bilaga B). En del faktorer har lagts till och en del har dragits ifrån för tydlighetens skull.

³¹ Vilseledande innebär att förmedla en oriktig uppfattning, eller att förstärka eller vidmakthålla en oriktig uppfattning.

³² Belser, Patrick and de Cock, Michaelle. *Improving Forced Labor statistics*, Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.), *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, ILO, Geneva 2009, s. 190 ff.

<u>Vilseledande vid rekryteringen</u>	<u>Tvångsmedel</u>
Förpliktad att arbeta långa dagar	Fysiskt eller sexuellt våld
Arbetsförhållandena var sämre	Innehållen eller utebliven lön
Lönen var lägre	Nekad kontakt med familjen
Arbetet var annorlunda	Hot mot person
Boendet var sämre	Hot mot familj
	Begränsningar av rörelsefriheten
	ID-handlingar beslagtagna
	Hot om avslöjande för myndigheter
	Skuldförhållanden
	Beroende av arbetsgivaren
<u>Exploatering</u>	
Låg lön	
Försenade löneutbetalningar	
Långa arbetsdagar	
Arbete utan skyddskläder	
Undermåligt boende	
Hårt eller smutsigt arbete	
Avsaknad av anställningsavtal	

Vilseledande innebär att man blir lurad eller bedragen att ta en anställning.. Detta strider mot principen om att ett arbete ska vara ett frivilligt val. Arbetstagaren hade kanske inte tagit anställningen om denne varit korrekt och fullt informerad om villkoren.³³

Tvångsmedel avser alla medel som används av en arbetsgivare för att få arbetstagaren att arbeta mot sin vilja eller att hindra denne från att lämna arbetet. Dessa medel kan vara direkt fysiska eller psykologiska.³⁴

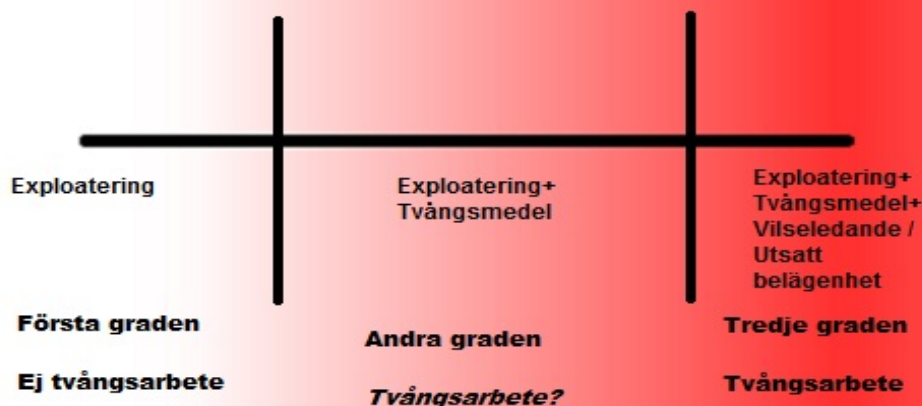
Exploatering karakteriseras av sådant som extremt långa arbetsdagar, helgarbete, låg lön, eller hårt och smutsigt arbete.³⁵

Därefter placerades fallet in på skalan av arbetskraftsexploatering. I denna uppsats är modellen något modifierad. Den är också för tydlighetens skull uppdelade i *tre grader*.

³³ A. a. s. 191.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

I den tredje graden hittar man de fall där alla tre problemområden är närvarande – *vilseledande, tvångsmedel och exploatering*. I denna uppsats har det lagts till ytterligare en aspekt vid sidan av vilseledande – *utnyttjande av någons utsatta belägenhet*. Med detta avses individuella faktorer hos den arbetssökande som gjort att denne inte haft så mycket till val. Som exempel kan nämnas sjukdom, handikapp eller illegal status. Denna grad innehåller tydliga fall av tvångsarbete.

På motsatta sidan hittar man fall som består av exploatering men där varken vilseledande har föranlett arbetet eller där tvång är för handen. Detta utgör första graden. Sådana fall kan inte kvalificeras som tvångsarbete.

Mellan dessa två ytterligheter finns den andra graden. Denna kännetecknas av en något bredare gråskala där bedömningen är svårare. Något vilseledande eller utnyttjande av utsatt belägenhet har inte använts vid rekryteringen. Här förekommer emellertid exploatering och tvångsmedel i varierande utsträckning. Resultatet redovisas i sista kapitlet under rubriken 5.1 Grader av exploatering.

1.5 Tidigare forskning

Det finns många internationella studier om tvångsarbete, varav både teoretiska resonemang och empiriska undersökningar. I Sverige är antalet undersökningar om tvångsarbete betydligt färre. Det finns dock några undantag. En av dem utgörs av regeringens utredning *Ds 2008:7*

Människohandel för arbetskraftsexploatering – kartläggning, analys och förslag till handlingsplan. I utredningen presenteras relevanta internationella konventioner och svensk lagstiftning på området. Det ges också en beskrivning av problematiken i Sverige. Här finns exempel hämtade från olika sektorer på arbetsmarknaden. De flesta fallen behandlas dock bara översiktligt och det görs inga försök att definiera huruvida dessa fall utgjort tvångsarbete eller ej. En av slutsatserna i utredningen är att det finns en stor kunskapsbrist om detta fenomen i Sverige.

Madeleine Hulting undersökte i sin masteruppsats *Arbete i det dolda*³⁶ varför det råder kunskapsbrist om människohandel för arbetskraftsexploatering. I denna uppsats förekommer intervjuer med personer som kommit i kontakt med arbetskraftsexploatering och med immigranter som blivit utnyttjade. Hon fann att arbetskraftsexploatering är vanligt i branscher där det också är vanligt med svartarbete, framförallt bygg-, städ- och restaurangsektorn. Utmärkande var också att subtila metoder användes för att disciplinera offren. Hennes slutsats är att mediernas uppmärksamhet kring människohandel för sexuell exploatering har gjort att problemet med arbetskraftsexploatering hamnat i skymundan.

Vid juridiska fakulteten i Lunds Universitet publicerades våren 2012 ett examensarbete med titeln *Att arbeta under tvång*³⁷. I denna undersöktes om de straffrättsliga och arbetsrättsliga regelverken kolliderade med varandra vid bekämpningen av tvångsarbete. Slutsatsen var att de i själva verket kompletterade varandra men att en för stor del av ansvaret för bekämpningen av tvångsarbete ligger hos arbetsmarknadsparterna. Detta skapar problem då kollektivavtalet är det främsta regleringsinstrumentet. I regel är offer för tvångsarbete inte medlemmar i facket. Författarna ansåg att straffrätten i viss mån borde ta ett större ansvar för att säkra offrens rättigheter.

1.6 Avgränsningar

Ansatsen i föreliggande uppsats är helt och hållet straffrättslig. Tvångsarbete är förstas ett fenomen som också angår arbetsrätt och mänskliga rättigheter. Det finns dock skäl för att utelämna dessa perspektiv ur denna uppsats. Det främsta skälet är att omfånget för en examensuppsats i juridik inte räcker till om man samtidigt vill göra en djupare straffrättslig undersökning. Dessutom förekommer det sparsamt med straffrättsliga bedömningar av fenomenet tvångsarbete i Sverige, medan problemet med arbetskraftsexploatering ofta berörs i arbetsrättslig forskning.

³⁶ Hulting, Madeleine, *Arbete i det dolda. En studie i människohandel för arbetskraftsexploatering*. Masteruppsats i Internationella Relationer. Institutionen för Ekonomisk Historia, Stockholms Universitet, 2009.

³⁷ Barton-Elmstav, Emma och Oredsson, Emma, *Att arbeta under tvång – Några straffrättsliga och arbetsrättsliga aspekter på tvångsarbete i Sverige*, Examensuppsats i juridik, Ht 2011, Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet.

Hela framställningen är koncentrerad på problematiken i Sverige. Den huvudsakliga delen av material och analys fokuserar helt på förhållanden som har betydelse för inhemsk rätt.

Denna uppsats behandlar tvångsarbete i den förståelsen att det innebär en relation mellan en arbetsgivare och en arbetstagarare. Därmed utesluts andra fenomen som också kan klassas som tvångsarbete. Avseende människohandel är det framförallt tiggeri och brottsliga syften som inte är med i uppsatsen. Dessa former skiljer sig på så sätt att det inte finns någon efterfrågan på dessa "arbeten".

Slutligen kan det påpekas att denna uppsats inte kommer att fokusera överhuvudtaget på människohandel för sexuell exploatering. Den straffrättsliga problematik som är förbunden med den brottstypen finns utförligt beskriven och undersökt i annan forskning.

1.7 Disposition

Uppsatsen är uppbyggd i fem delar. I föreliggande kapitel presenteras inledningsvis begreppet tvångsarbete och vilka problem som detta fenomen medför för den svenska arbetsmarknadsmodellen. Här presenteras också motiven för den straffrättsliga ansatsen.

I kapitel två definieras fenomenet tvångsarbete utifrån forskning från ILO och utländska rapporter. Dessutom beskrivs fenomenets kännetecken mera ingående. I samma kapitel görs en kort beskrivning av begreppet människohandel.

I det tredje kapitlet redovisas vilka regleringar som aktualiseras. I detta kapitel följer också en genomgång av de straffbud som kan bli tillämpliga vid fall av tvångsarbete. Tyngdpunkten i denna del ligger på människohandelsparagrafen med dess förarbeten eftersom denna enligt lagstiftaren är det tillämpliga straffbudet vid tvångsarbete.

I fjärde kapitlet beskrivs olika former av arbetskraftsexploatering som förekommer i Sverige. Detta material bygger på de intervjuer som gjorts med fackliga ombud och poliser. Resultatet presenteras som en fallstudie och på varje fall appliceras svensk straffrättslig lagstiftning. I första avsnittet prövas om fallet kan betraktas som tvångsarbete. Därefter prövas om människohandelsparagrafens rekvisit skulle vara tillämpliga. Slutligen prövas vilka andra straffbud som kan komma ifråga.

I det femte och sista kapitlet presenteras de slutsatser som undersökningen har genererat. Baserat på intervjumaterialet görs en gradering över arbetskraftsexploateringen i Sverige. Därpå analyseras människohandelsparagrafens tillämplighet vid fall av tvångsarbete utifrån materialet i uppsatsen. Slutligen diskuteras ifall tvångsarbete verkligen är straffbelagt i Sverige på ett tillfredsställande sätt.

2 Fenomenet tvångsarbete

2.1 Tvångsarbete under 2000-talet

Den form av tvångsarbete som denna uppsats behandlar är den moderna variant som förekommer inom den privata sektorn och som oftast drabbar migrerande arbetstagare. ILO gjorde år 2005 bedömningen att 12,3 miljoner människor runt om i världen befann sig i tvångsarbete. Av dessa uppskattades att 9, 8 miljoner befann sig i den privata sektorn och att 2,5 miljoner samtidigt var offer för människohandel.³⁸

Enligt forskning från ILO återfinns tvångsarbete oftast i de sektorer vars arbeten lokalinvanarna inte vill göra på grund av att det är hårt, smutsigt och utförs för en låg lön. Dessutom är insynen låg och kontrollerna av arbetsrättsliga regelverk är dåliga eller ineffektiva. Dessa jobb kännetecknas också av att de inte går att förflytta till lågkostnadsländer. Sådana arbeten förekommer i bygg-, restaurang-, städ-, hushålls- och jordbrukssektorn.³⁹

2.2 Begreppet arbetskraftsexploatering

Ett ord som är centralt för denna uppsats är *arbetskraftsexploatering*. Detta begrepp har i sig ingen vedertagen akademisk definition. Ordet exploatera betyder "hänsynslöst utnyttja".⁴⁰ I denna uppsats förstås med arbetskraftsexploatering alla situationer där en arbetstagares svagare position utnyttjas på ett graverande sätt. Det finns en rad olika omständigheter i en arbetssituation som kännetecknar arbetskraftsexploatering.⁴¹ Dessa kan uppträda i olika kombinationer.

- Mycket låg lön, eller löner under kollektivavtalsnivå.
- Försenade löneutbetalningar
- Mycket långa arbetsdagar och arbete under helger
- Hårt eller smutsigt arbete
- Arbete utan skyddskläder
- Farlig arbetsmiljö
- Avsaknad av anställningsavtal⁴²

³⁸ ILO: *A global alliance against forced labour*. Global report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Report of the Director-General. International Labour Conference 93rd Session 2005, Report 1 (B). Geneva s. 10.

³⁹ Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*. Working Paper. Special Action Programme to Combat Forced Labour, 2008, s. 30 ff.

⁴⁰ Ds 2008:7, s. 40.

⁴¹ Belser, P. och de Cock, M., *Forced Labour – Coercion and exploitation in the private economy*, s. 190 ff.

⁴² I fall av tvångsarbete saknas oftast anställningsavtal mellan förövare och offer. Detta kan innebära att det samtidigt rör sig om ett slags *svartarbete*. Med svartarbete i gängse mening avses dock en situation där både arbetstagare och arbetsgivare har vinning av att undandra

- Undermåligt boende

Att en arbetssituation präglas av exploatering innebär dock inte att det automatiskt kvalificeras som tvångsarbete. En arbetstagare kan frivilligt acceptera en sådan anställning och frivilligt, om än motvilligt, utföra arbetet. ILO sammanfattar det på följande sätt; "*Forced labour cannot be equated simply with low wages or poor working conditions. Nor does it cover situations of pure economic necessity, as when a worker feels unable to leave a job because of the real or perceived absence of employment alternatives.*"⁴³ Det krävs alltså något utöver exploateringen för att en situation ska kvalificeras som tvångsarbete. För att klargöra vad som kännetecknar tvångsarbete måste man börja i ILOs konventioner på området.

2.3 Definition av tvångsarbete

Första gången som tvångsarbete förbjöds i en internationell konvention var 1930. Då antog ett antal länder ILO-konvention (Nr. 29) *angående tvångs- eller obligatoriskt arbete*. Den definition av tvångsarbete som fastställdes då har särskild relevans eftersom den utgör grunden för all modern vidareutveckling av begreppet. Enligt artikel 2 definieras tvångsarbete som:

- a) varje arbete eller tjänst
- b) som avfordras en person under hot om något slag av straff
- c) och till vars utförande ifrågavarande person icke erbjudit sig av fri vilja.

Denna traktat tog framförallt sikte på staten som exploatör av tvångsarbete. Den hade också som framträdande syfte att hindra den exploatering som pågick i kolonierna.⁴⁴ I samma artikel undantogs dock en rad former av ofrivilligt arbete så som *värnplikt, arbete i fängelse, samhällsarbete som följer av medborgerliga skyldigheter* och *hjälparbete* vid katastrofer så som eldsvådor, översvämningar och andra olyckor. 1957 förstärktes förbudet med *konvention nr. 105* som förbjöd stater att hålla någon i tvångsarbete av politiska skäl eller som rasdiskriminering.⁴⁵ Sverige har undertecknat och ratificerat båda konventionerna.⁴⁶

sig skatt. Det finns alltså ett ömsesidigt intresse av situationen, även om svartarbete oftast utförs till en lägre lön och sämre villkor än vad som annars skulle vara fallet. Tvångsarbete däremot kännetecknas av att det ensidigt är arbetsgivaren som har vinning av arbetet. (Ds 2008:7, s. 134 f).

⁴³ ILO: A global alliance against forced labour, s. 5.

⁴⁴ HEUNI, s. 18.

⁴⁵ Ds 2008:7, s. 35.

⁴⁶ Ds 2008:7, s. 34.

2.3.1 Maktförhållandet

Tvångsarbete kännetecknas alltså enligt ILO av två element; *ofrivillighet* och *hot om straff*. Därmed förstås att inte alla fall av utnyttjande i arbetslivet kan subsumeras under detta begrepp. Det är istället *maktförhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare som utmärker tvångsarbetet*.⁴⁷ Arbetstagaren befinner sig nämligen i ett starkt beroendeförhållande – reellt eller upplevt – till sin arbetsgivare.

Globaliseringens följder för arbetsmarknaden och den hastiga förändring som denna följaktligen genomgått har gjort den ursprungliga definitionen föråldrad. Det moderna tvångsarbetet kännetecknas av att metoderna för att kontrollera arbetstagarna är mer subtila, ofta psykologiska och att fenomenet är svårt att upptäcka.⁴⁸ ILOs övervakningsorgan (Committee of Experts) har därför vidareutvecklat och klargjort vad som bör förstås med begreppen *ofrivilligt* (involuntarily) och *“hot om något slag av straff”* (under menace of penalty).⁴⁹

2.3.2 Ofrivilligt

Begreppet tvångsarbete bygger på en uppfattning om att arbetstagaren är en självständig aktör som fritt kan välja att påbörja en anställning. Om arbetstagaren har blivit vilseledd angående lön eller arbetsvillkor vid rekryteringen kan det inte sägas att denne gjort ett medvetet och frivilligt val.⁵⁰

Denna frihet innebär också att man kan fritt välja att lämna sin anställning. I ett tvångsarbete har arbetstagaren inte friheten att lämna arbetet utan att bli bestraffad. Många offer för tvångsarbete har inledningsvis tagit jobbet frivilligt. Men sedermera upptäcker arbetstagaren att denne är oförmögen att lämna arbetet på grund av juridiskt, fysiskt eller psykologiskt tvång.⁵¹

Arbetsgivaren använder sig av en rad olika *tvångsmedel* för att få arbetstagaren att arbeta mot sin vilja eller hindra denne från att lämna arbetet. Dessa tvångsmedel kan vara direkt fysiska eller psykologiska. Skuldslaveri är ett vanligt sätt att binda en arbetstagare till sig. Begränsning av rörelsefriheten till arbetsplatsen är ett annat sätt och oftast har detta föregåtts av att arbetsgivaren beslagtagit pass och andra dokument. Det finns en mångfald av tvångsmedel som kan svåra att upptäcka för en utomstående betraktare.⁵²

⁴⁷ ILO: A global alliance against forced labour, s. 6.

⁴⁸ ILO: A global alliance against forced labour, s. 5.

⁴⁹ ILO: *Forced Labour and Human trafficking. Casebook of Court Decisions. A Training Manual for Judges, Prosecutors and Legal Practitioners*. Geneva, 2009, s. 12.

⁵⁰ A. a. s. 12 f.

⁵¹ Ibid.

⁵² ILO: A global alliance against forced labour, s. 5 f.

Arbetsgivarens ansvar går dock inte hur långt som helst. Arbetsgivaren är inte ansvarig för alla yttre förhållanden, särskilt inte generella sådana som arbetsgivaren ifråga inte själv ligger bakom. Det faktum att arbetstagaren förlorar sin möjlighet till försörjning vid uppsägning erkänns inte av ILO som en tvingande omständighet vilken skulle inskränka arbetstagarens frihet att avsluta sin anställning. Däremot *kan* individuella faktorer hos en arbetstagar som gör denne särskilt beroende av sin arbetsgivare utgöra tvingande omständigheter. Illegal status eller handikapp är exempel på sådana faktorer.⁵³

2.3.3 Hot om straff

Enligt organisationen avses med detta uttryck inte bara de situationer då någon slags samhällelig straffsanktion föreligger, utan inbegriper även de fall då någon hotas med att "*fråntas privilegier eller rättigheter*".⁵⁴ Bestrafningen kan således ta sig en mängd olika former. Dessa används för att förmå arbetstagaren att arbeta under vissa villkor. Straffet realiserar när denne vägrar att arbeta, lyda order eller på något annat sätt sätter sig emot arbetsgivarens krav. De mest extrema formerna är våld eller sexuella övergrepp. Hot om avslöjande inför myndigheter är desto vanligare. Det kan också röra sig om ekonomiska straff så som indragen eller utebliven lön. Ett annat ekonomiskt straff är omedelbar uppsägning.⁵⁵

Elementet hot om straff går också att koppla till om arbetstagaren kan lämna den exploaterande situationen eller ej. En avgörande faktor blir följaktligen om arbetstagaren kan avsluta sin anställning utan att förlora rättigheter eller privilegier (exempelvis genom att förlora rätten till en utlovad lön).⁵⁶

2.3.4 En kombination av tvångsmedel

Vid tvångsarbete används en *kombination* av olika metoder på samma gång för att initiera och upprätthålla kontrollen över ett offer.⁵⁷ Kombinationer av, och detaljer i tvångsmedlen, kan skilja sig från fall till fall och kan också förändras inom en exploaterad arbetstagar situation över tid.⁵⁸ Internationella studier visar på ett likartat mönster i de flesta fallen. Oftast börjar det med små manipulationer, vilka sedan leder arbetstagaren längre och längre in i ett nät av beroende och begränsad frihet. Arbetstagar utsatthet ökar ofta efterhand över tid då denne får stigande skulder, utsätts för press att betala dem eller blir föremål för intresse från

⁵³ ILO: *Forced Labour and Human trafficking. Casebook of Court Decisions. A Training Manual for Judges, Prosecutors and Legal Practitioners*, s. 12.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ ILO: A global alliance against forced labour, s 6.

⁵⁶ ILO: *Forced Labour and Human trafficking. Casebook of Court Decisions. A Training Manual for Judges, Prosecutors and Legal Practitioners*, s. 12.

⁵⁷ Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*, s 25 f.

⁵⁸ A. a. s. 38.

migrationsmyndigheterna. Arbetsgivare ”testar” ofta arbetstagare för att undersöka vilket motstånd de stöter på innan de pressar dem allt längre in i en exploaterande situation.⁵⁹ Arbetsgivaren behöver inte alltid direkt säga till offret vad som kommer att hända vid motstånd. Det är bland annat därför som myndigheter har svårt att bevisa att det förekommit verbala hot eller psykologisk press.⁶⁰

Det tillhör emellertid undantagen att någon blir direkt frihetsberövad.⁶¹ Det behövs helt enkelt inte. Det är som nämnts den ackumulerade pressen av olika tvångsmedel som gör att arbetstagaren hålls kvar i sin situation och vilken underlättar arbetsgivarens möjlighet till exploatering.

2.3.5 ILOs indikatorer på tvångsarbete

I syfte att man lättare ska kunna identifiera tvångsarbete har ILO listat en rad faktorer som talar för att tvångsarbete föreligger. ILO menar att ifall två eller fler av dessa tvångsmedel föreligger är det en stark indikator på att det är ett fall av tvångsarbete.⁶²

- Beslagtagande av pass eller andra identitetshandlingar.
- Begränsning av rörelsefriheten till arbetsplatsen eller ett begränsat område.
- Skuldlaveri: då någon arbetar för att betala av en skuld eller ett lån och inte får lön för utfört arbete.
- Innehållande av löner, helt utebliven lön eller kraftiga lönereduktioner.
- Hot om avslöjande för myndigheter.
- Våld eller sexuellt våld eller hot om sådant våld.

I följande rubriker beskrivs dessa metoder och andra aspekter av tvångsarbete mera ingående. Exempelen är hämtade från olika utländska rapporter om arbetskraftsexploatering.

2.3.5.1 Rekrytering

Det finns flera kanaler för rekrytering till tvångsarbeten. Rekrytering sker antingen på plats i arbetslandet eller via annonser i utländska tidningar och på internetplatser.⁶³ I somliga fall sker dock rekryteringen direkt hos arbetsgivaren. Ofta förekommer vilseledande information om arbetets lön och villkor.⁶⁴

⁵⁹ A. a. s. 22.

⁶⁰ HEUNI, s. 80

⁶¹ Andrees, Beate. *Trafficking for Forced Labour in Europe*, Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.), Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy, ILO, Geneve 2009, s. 102.

⁶² HEUNI, s. 22.

⁶³ Ds 2008:7, s. 70.

⁶⁴ A a s, s 71.

Mellanhänder är vanliga, och ju längre bort från arbetslandet som arbetstagaren kommer, desto vanligare är det att rekrytering sker via en mellanhand.⁶⁵ Dessa tar ut höga avgifter för ”tjänsten” och arbetstagaren planerar ofta att betala av denna skuld med en del av lönen från det nya arbetet.⁶⁶ Dessa avgifter är illegaliserade i de flesta demokratier, däribland Sverige. I länder där dessa avgifter är lagliga, exempelvis Kina, kan det uppstå en hel kedja av mellanhänder.⁶⁷

En av de större kanalerna är via officiella arbetsförmedlingar, i arbetslandet eller utomlands. Enligt ILO spelar bemanningsföretag en allt större roll. De stora företagen inom branschen, så som Adecco och Manpower avstår oftast från att rekrytera migrerande arbetstagare. Detta har gjort det uppstått en nisch med mindre rekryteringsföretag som specialiserat sig i olika länder. De har fördelen att de har kunskap om efterfrågan i arbetslandet och tillgången i rekryteringslandet och har oftast en seriös fasad.⁶⁸

En annan kanal är genom kontakter med arbetsgivaren ifråga, exempelvis är detta tillvägagångssätt vanliga vid ”etniska restauranger”. Ytterligare en väg är genom informella kanaler, så som tips från vänner eller släktingar eller andra bekantskaper.⁶⁹

2.3.5.2 Beslagtagande av ID-handlingar

Ofta inleds ett tvångsarbete med att arbetsgivaren tar hand om sina anställdas pass, ID-dokument eller uppehållstillstånd. Inte sällan lämnar arbetstagarna ifrån sig pass eller dokument mot löfte om ett snart återlämnande. Utan möjligheter att identifiera sig omöjliggörs resor inom eller ut från landet och arbetstagaren görs då omedelbart beroende av sin arbetsgivare.⁷⁰

2.3.5.3 Begränsningar av rörelsefriheten

Det tillhör undantagen att någon blir inlåst. Istället kan de medel som används för att begränsa rörelsefriheten vara mycket diskreta. Exempelvis kan arbetsgivaren ordna obligatoriska transporter till och från arbetsplatsen samt förbjuda arbetstagarna att röra sig utanför ett visst område.⁷¹ Extremt långa arbetsdagar, ofta långt över 40 timmar per vecka, liksom arbete under helger beskrivs av utsatta arbetstagare som en av de mest begränsande faktorerna.⁷² Fritiden används då mest till att vila, oftast i nära anslutning till arbetsplatsen eller bostaden.

⁶⁵ HEUNI, s. 66.

⁶⁶ A. a. s. 69.

⁶⁷ A. a. s. 66.

⁶⁸ Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*, s. 16.

⁶⁹ HEUNI, s. 71.

⁷⁰ A. a. s. 89 f.

⁷¹ A. a. s. 81 ff.

⁷² A. a. s. 83.

En arbetstagare som kommer för att arbeta i ett annat land bor ofta i av arbetsgivaren tillhandahållna bostäder. Då detta förekommer i fall av tvångsarbete rör det sig om undermåliga bostäder där man hyser ett stort antal andra arbetstagare. Erfarenheter visar att man inhyser arbetstagare i garage, barracker, husvagnar, gymnastiklokaler eller till och med i förråd på arbetsplatsen.⁷³ Ofta är hyrorna höga i förhållande till vad som hyrs ut. Detta gör också arbetstagaren mycket beroende av sin arbetsgivare - utan jobb, ingen bostad.⁷⁴ Inom jordbrukssektorn kan bostäderna vara placerade långt ute i ödemarken, exempelvis i övergivna skolor, vilket omöjliggör förflyttning till och från bostaden utan bil.⁷⁵

Ifall då offret är en migrerande arbetstagare befinner sig denna i en främmande miljö och kultur. De kommer oftast från resurssvaga bakgrunder med låg utbildningsnivå.⁷⁶ I regel finns inga kunskaper om vilka rättigheter man har som arbetstagare i arbetslandet, än mindre om hur man genomdriver sådana. Det finns fall, exempelvis från Finland då arbetstagarna har förbjudits att ta kontakt med det omgivande samhället eller med andra från samma hemland.⁷⁷ På så sätt kan arbetstagarna hållas i okunskap om levnadsstandard, rättigheter och lönenivåer i arbetslandet.

2.3.5.4 Skuldförhållanden

Skuldförhållanden är ett av de vanligaste sätten att kvarhålla någon i en exploaterande situation. Oftast finns det redan en skuld till rekryterare för resekostnader.⁷⁸ Arbetsgivaren kan ta ut avgifter för boende, mat, arbetskläder och mat vilket ökar skulderna.⁷⁹ Lånekontrakten är i regel muntliga och arbetstagaren tillika gäldenärens möjligheter att ifrågasätta dem på juridisk väg blir därmed svårare. Därtill saknar de såväl resurser som kunskap om hur detta ska gå till.⁸⁰

I många fall har arbetstagaren lånat pengar av familjen eller släktingar för att bekosta resa och uppehållstillstånd. En moralisk skuld till familjen kan i vissa kulturer vara en mycket stark faktor bakom varför man kvarblir i en exploaterande situation.⁸¹

⁷³ A a. s. 86.

⁷⁴ A. a. s. 87.

⁷⁵ A. a. s. 83.

⁷⁶ Ds 2008:7, s. 71.

⁷⁷ HEUNI, s. 83.

⁷⁸ Ds 2008:7, s. 75 f.

⁷⁹ A. a. s. 74.

⁸⁰ Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*, s. 26.

⁸¹ Andrees, Beate. *Trafficking for Forced Labour in Europe*. Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.), *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, ILO, Geneve 2009, s. 101.

2.3.5.5 Ekonomiska straff

Offer för tvångsarbete beskriver också lönemanipulation som en stark faktor bakom den upplevda begränsningen av friheten.⁸² Lönenivån är sällan vad som blivit utlovad från början, istället rör det sig om löner under miniminivå/kollektivavtalsnivå eller extremt låga löner. Försenade och/eller oregelbundna utbetalningar är vanliga, liksom att lönen innehålls för en tid. Otillåtna löneavdrag förekommer också eller så uteblir lönen helt och hållet.⁸³ Det utgår inte övertidslön eller tillägg för obekvämt arbete. Dessutom utbetalas inte sjuklön och vissa arbetsgivare tvingar sina anställda till arbete vid sjukdom eller skada.⁸⁴ Lönemanipulation förekommer oftast tillsammans med andra tvingande medel och beskrivs i sådana fall som extremt effektiva.⁸⁵ I jordbrukssektorn förekommer att arbetsgivarna innehåller lönen till slutet av säsongen för att på så sätt binda arbetstagarna till sig.

2.3.5.6 Hot

Hot kan uttryckas på mycket subtila eller indirekta sätt men likväl beskrivs de av de utsatta offren för tvångsarbete som mycket verkningsfulla. Vanligast förefaller hot om avslöjande för migrationsmyndigheter eller polis vara, med befarad deportation som följd. Detta är huvudsakligen metoden då offren är illegala immigranter.⁸⁶ Detta upplevs av offren som ett av de mest skrämmande hoten då arbetet, även om det sker på dåliga villkor, ändå är den enda möjligheten till fortsatt försörjning eller skuldavbetalning. Dessutom finns rädslan för att bli misstänkt för brott i arbetslandet i de fall man uppehåller sig där illegalt.⁸⁷

Hot om bestraffning kan riktas mot arbetstagaren själv. Emellanåt riktas hoten mot arbetstagarens familjemedlemmar i hemlandet.⁸⁸ Kriminella nätverk har ofta samma ursprung som sina offer varför det uppstår substantiella farhågor om att dessa hot kan realiseras.

Det finns också fall då förövaren utnyttjar offrets kulturella eller religiösa bakgrund eller rädsla för skam. Kvinnor hotas med sexuell förnedring medan män hotas med att bli förödmjukade inför andra. Härvid är hot om tvångsprostitution särskilt effektivt då detta i kombination med ett avslöjande inför offrets familjemedlemmar kan omöjliggöra ett återvändande till hemmiljön.⁸⁹

⁸² Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*, s. 25.

⁸³ Andrees, Beate. *Trafficking for Forced Labour in Europe*. Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.), *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, s. 99.

⁸⁴ HEUNI. s. 100.

⁸⁵ Andrees, Beate. *Trafficking for Forced Labour in Europe*. Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.), *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, s. 25.

⁸⁶ A. a. s. 23.

⁸⁷ HEUNI. s. 79.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*, s. 23 f.

2.3.5.7 Våld och sexuellt våld

Våld anses av ILO vara en mycket stark indikator på att en situation av tvångsarbete föreligger. Enligt HEUNIs undersökning om fenomenet i Finland är det ovanligt att våld används för att disciplinera arbetstagarna. Oftast räcker de mer subtila metoder som beskrivits ovan för att kunna utkräva arbete eller tjänster. I de fall då våld förekommer är det vid motstånd eller protester mot arbetsförhållandena.⁹⁰

Män hotas med fysiskt våld utövat av arbetsgivaren eller av kriminella nätverk. Kvinnor hotas desto oftare även med sexuellt våld. Det är dock enligt utländsk forskning generellt sett ovanligt med sexuellt våld. Detta kan dock bero på en ovilja hos offren att berätta, och mörkertalet är sannolikt stort.⁹¹

2.4 Människohandel

Under det senaste årtiondet har människohandel, eller ”trafficking”, alltmer kommit att uppmärksammas i det offentliga samtalet. Människohandel består av flera led eller moment där människor, oftast kvinnor och barn, förflyttas mellan olika länkar i en handelskedja, inom ett land eller mellan länder, med det slutliga syftet att de ska hamna i någon form av exploatering. Människohandel sker för många olika syften. Offren utnyttjas bland annat för att sälja sexuella tjänster, som arbetskraft, för organdonation, för tiggeri eller för att begå brott.⁹²

Rekryteringen sker i regel i fattiga länder och i områden där det råder desperata ekonomiska förhållanden. Oftast vilseleds offret angående vilken tjänst det är om ska utföras eller vilka villkor som kommer att gälla. Många kvinnor som rekryteras blir lurade att det rör sig om ett jobb som hembiträde eller dansare på en klubb när det i själva verket handlar om prostitution. Ibland används andra medel så som våld, hot, tvång eller utnyttjande av någons sårbara situation vid rekryteringen. Efterfrågan finns i de s.k. destinationsländerna, vartill offren transporteras eller förmås att bege sig. Väl på plats upprätthålls kontrollen över offren med en rad metoder. Oftast hamnar offret i ett beroendeförhållande till förövaren. De saknar pass och kontakter och behärskar inte språket. Därför befinner de sig i en mycket utsatt situation där de har svårt att skydda sig mot exploatering och andra övergrepp. Den gränsöverskridande organiserade brottsligheten är djupt involverad i denna handel på grund av de enorma pengar som detta genererar.⁹³

⁹⁰ HEUNI. s. 78.

⁹¹ A. a. s. 81.

⁹² Prop. 2003/04:111 Ett utvidgat straffansvar för människohandel, s. 8.

⁹³ Prop. 2003/04:111, s. 8 f.

Den definition av människohandel som har störst internationell betydelse är den som finns i Palermo-protokollet⁹⁴ från 2000. Denna är ett tilläggsprotokoll till *FNs konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet*. Syftet med protokollet är att förebygga och bekämpa handel med människor, att skydda och bistå offren för denna handel samt att främja samarbetet mellan staterna i detta arbete. Sverige undertecknade Palermo-protokollet 12 december 2000. Det trädde i kraft den 25 december 2003.⁹⁵ Palermo-protokollets definition har direkt legat till grund för utformningen av rekvisiten i det svenska människohandelsbrottet (Se rubriken 3.2.2.1 Människohandel).

Artikel 3

Definitioner

I detta protokoll avses med:

- a) *handel med människor*: rekrytering, transport, överföring, hysande eller mottagande av människor genom hot om eller bruk av våld eller andra former av tvång, bortförande, bedrägeri, vilseledande, maktmissbruk eller missbruk av en persons utsatta belägenhet eller givande eller mottagande av betalning eller förmåner för att erhålla samtycke från en person som har kontroll över en annan person i syfte att utnyttja denna person. Utnyttjande skall innebära åtminstone utnyttjande av andras prostitution eller andra former av sexuellt utnyttjande, tvångsarbete eller tvångstjänst, slaveri eller med slaveri jämförbara bruk och sedvänjor, trälldom eller avlägsnande av organ.
- b) Samtycke som ges av någon som är offer för handel med människor till sådant åsyftat utnyttjande som anges i a ovan skall sakna betydelse när något av de medel som anges där har använts.
- c) Rekrytering, transport, överföring, hysande och mottagande av barn är utnyttjandeändamål skal betraktas som handel med människor, även om inget av de medel som anges i a ovan har använts.
- d) *barn*: person under 18 års ålder.

2.4.1 Skillnaden mellan människohandel och tvångsarbete

I många länders lagstiftningar har det skett en sammanblandning mellan *människohandel* och *tvångsarbete*. Tvångsarbete är i många länder endast kriminaliserat när den är ett resultat av trafficking (som i Sverige). Det är mera sällan som tvångsarbete är straffbelagt i en egen paragraf.⁹⁶ Det är viktigt att skilja mellan människohandel och tvångsarbete som två sammankopplade, men skilda begrepp.

⁹⁴ *Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn.*

⁹⁵ Prop. 2003/04:111, s. 8.

⁹⁶ Skrivankova, Klara, *Between decent work and forced labour: examining the continuum of exploitation*. Joseph Rowntree Foundation programme paper. 2010, s. 8.

Enligt Palermo-protokollet är *människohandel* en process av ageranden vars ändamål är att någon skall exploateras. Hela processen, från rekrytering, genom transport och sedermera tvångstjänst, utgörs av utnyttjande. Tvångsarbete, liksom sexuell exploatering eller tiggeri är exempel på *syftet* med människohandeln. Även om syftet med människohandeln inte realiserats därför att en traffickingprocess avbryts under ett tidigt skede (exempelvis av gränspolis) kan förövaren bli fälld för människohandelsbrott om det kan bevisas att *syftet* med processen varit exploatering. Rekvisiten i människohandelsparagrafen i Sverige är uppbyggda på samma sätt. Men det är först när trafficking fullföljer sitt syfte och någon de facto används som arbetskraft som begreppen människohandel och tvångsarbete sammanfaller.⁹⁷ Tvångsarbetet är då resultatet av en traffickingprocess.⁹⁸ Däremot är tvångsarbete är inte alltid ett resultat av människohandel. Många arbetstagare tar sig till arbetslandet på egen hand men kan ändå bli grovt utnyttjade. Säsongsarbetare är exempel på en sådan grupp. Papperslösa⁹⁹ är ett annat exempel på arbetstagare som riskerar att hamna i tvångsarbete. De har i regel tagit sig till Sverige på egen hand utan att någon arbetsgivare varit inblandad.

⁹⁷ A. a. s. 8 f.

⁹⁸ Detta utgör dock inte undantaget; ILO gör uppskattningen att ca 75 % av de 360 000 individer som är offer för tvångsarbete i de industrialiserade länderna har hamnat i situationen genom trafficking. (Ds 2008:7, s 48.)

⁹⁹ Att vara *papperslös* innebär att man vistas utan uppehållstillstånd i landet. I denna situation befinner sig personer som gömmer sig för myndigheterna efter ett avslagsbeslut på sin ansökan om asyl. Utöver dessa finns de som rest in illegalt i landet och uppehåller sig här utan att ha varit i kontakt med Migrationsverket.

3 Regleringar

3.1 Internationella konventioner

3.1.1 Tvångsarbete

3.1.1.1 EKMR

Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna stadgar förbud i artikel 4 mot slaveri och tvångsarbete:

1. Ingen får hållas i slaveri eller trälldom.
2. Ingen får tvingas att utföra tvångsarbete eller annat arbete.
3. Med "tvångsarbete eller annat påtvingat arbete" enligt denna artikel förstås inte:¹⁰⁰
 - a) arbete som vanligtvis utkrävs av den som är frihetsberövad i enlighet med bestämmelserna i artikel 5 i denna konvention eller som är villkorligt frigiven från sådant frihetsberövande,
 - b) tjänstgöring av militär art eller, i länder där samvetsbetänkligheter mot sådan tjänstgöring beaktas, tjänstgöring som i dessa fall utkrävs i stället för militär värnpliktstjänstgöring,
 - c) tjänstgöring som utkrävs när nödläge eller olycka hotar samhällets existens eller välfärd,
 - d) arbete eller tjänstgöring som ingår i de normala medborgerliga skyldigheterna.

I konventionen definieras inte vad som menas med begreppen slaveri, trälldom och tvångsarbete. Det finns överhuvudtaget mycket få fall från Europadomstolen som ens nämner artikel 4. Med *slaveri* i artikelns mening förstås dock att det rör sig om ett ägarskap av en person. Med *trälldom* avses den situation där, utöver att man tjänar någon annan, också är skyldig att bo hos den man tjänar och att detta förhållande i sig är omöjligt att förändra.¹⁰¹ Enligt Europadomstolen ska begreppet *tvångsarbete* tolkas mot bakgrund av ILO konvention nr. 29. Detta kommer till uttryck i fallet *Siliadin mot Frankrike*.¹⁰² Trälldom innebär således ett slags mellanting mellan slaveri och tvångsarbete.¹⁰³

3.1.1.2 Siliadin mot Frankrike

Siliadin mot Frankrike var ett fall gällande en 15-årig flicka ifrån Togo som befunnit sig illegalt i Frankrike och hade arbetat som hushållerska och

¹⁰⁰ Dessa undantag är huvudsakligen samma som de i ILO konvention nr. 29 (se under rubriken 2.3 Definition av tvångsarbete).

¹⁰¹ Case of van Droogenbroeck v. Belgium, 26 June 1982, Application no. 7906/77.

¹⁰² Case of Siliadin v. France, 26 July 2005, Application no. 73316/01.

¹⁰³ Cullen, Holly, Siliadin vs France: Positive Obligations under Article 4 of the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review* 6:3, 2006. Published by Oxford University Press, s. 591 f.

barnflicka hos ett franskt par. Hon arbetade sju dagar i veckan mellan 07.30-22.00 och fick sova på en madrass i barnrummet. Hennes pass hade blivit beslagttaget och hon hotades att bli avslöjad för myndigheterna och därmed deporterad om hon inte gjorde som paret ville. Efter en tid flydde hon och paret hamnade så småningom inför rätta. Paret åtalades för två brott; *för att ha utnyttjat en persons utsatta belägenhet till att utföra arbete mot ingen eller ringa betalning och för att ha utsatt en person för arbets- eller levnadsvillkor oförenliga med mänsklig värdighet*.¹⁰⁴ De tilltalade frikändes emellertid från misstankarna i de högre instanserna. 2005 hamnade saken i Europadomstolen då flickan ansåg att Frankrike inte skyddat henne från tvångsarbete då landet saknade tillämpbar strafflagstiftning.¹⁰⁵

När domstolen skulle tolka begreppet tvångsarbete utgick man ifrån definitionen av i ILO konvention Nr. 29. Således prövade man först om det förelåg en hotaspekt. Man fann att hotet bestod i rädslan att avslöjas för myndigheterna. Därigenom uppfylldes också ofrivillighetsaspekten i arbetet. Man fann också att hon hade hållits i trældom då hennes självständighet varit inskränkt och då hon blivit utsatt för tvång. Således utgjorde det ett fall av både tvångsarbete och trældom i den mening som avses i artikel 4.¹⁰⁶

I domen fastslog Europadomstolen också att artikel 4 innebär en skyldighet för staterna att införa effektiva straffrättsliga åtgärder mot tvångsarbete, oavsett om förövaren är en statlig eller en privat aktör. Domstolen menade att en civilrättslig lagstiftning som tillerkänner offret kompensation vid tvångsarbete inte räcker för att avskräcka från tvångsarbete. Då Frankrike bevisligen inte hade kriminaliserat det tvångsarbete som flickan från Togo utsattes för, vare sig direkt, eller på ett tillräckligt sätt genom annan strafflagstiftning, fann domstolen att landet inte levde upp till sina åtaganden att enligt artikel 4 att skydda henne från tvångsarbete.¹⁰⁷

3.1.2 Människohandel

3.1.2.1 EU

År 2002 antogs *EUs rambeslut om bekämpande av människohandel*.¹⁰⁸ Denna skapade minimiregler i medlemsstaterna avseende straffpåföljder och straffrättsliga åtgärder som ska vidtas i bekämpningen av människohandel. Bland annat innehåller den gemensamma lägsta maximistraff och kriminalisering av anstiftan, medhjälp, främjande och försök. Därtill finns straffansvar för juridiska personer, jurisdiktion och brottsoffer. Rambeslutet omfattar enligt artikel 1 två människohandelssyften; sexuell exploatering och arbetskraftsexploatering. Denna har således ett snävare

¹⁰⁴ Ds 2008:7, s. 38.

¹⁰⁵ Cullen, Holly, Siliadin vs France: Positive Obligations under Article 4 of the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*, s. 586 f.

¹⁰⁶ A. a. s. 587 f.

¹⁰⁷ A. a. s. 588 f.

¹⁰⁸ 2002/629/RIF: Rådets rambeslut av den 19 juli 2002 om bekämpande av människohandel.

tillämpningsområde än FN-protokollet. Detta beror på att det endast var inom sexuell exploatering och arbetskraftsexploatering som EU kunde identifiera ett behov av straffrättslig tillnärmning bland medlemsstaterna.¹⁰⁹

3.1.2.2 Europarådet

Även Europarådet har utarbetat en konvention om människohandel¹¹⁰. Denna konvention, som antogs 2005, är en vidareutveckling av Palermo-protokollet och EUs rambeslut. Syftet, utöver att förhindra och bekämpa människohandel, är att upprätta ett regelverk till skydd och stöd för offren, att garantera effektiva brottsutredningar och att främja internationellt samarbete. Det nya som fått störst betydelse är kapitlet om åtgärderna till stöd för offren.¹¹¹ Denna trädde i kraft för Sverige 2010.

3.2 Svensk lag

3.2.1 Svensk grundlag

Det enda uttryckliga förbudet mot tvångsarbete i Sverige finns i Art 4 EKMR (se under rubriken 3.1.1.1 EKMR) som sedan 1995 är en del av svensk rätt. Om en stat eller en kommun bryter mot detta förbud uppstår skadeståndsskyldighet. En dom från HD (NJA 2007 s. 747) har dock slagit fast att denna skadeståndsskyldighet inte kan utsträckas till att gälla privata aktörer. Det krävs således andra lagar i svensk rätt som på ett effektivt sätt kan beivra tvångsarbete.¹¹²

I 2 kap. 8 § RF stadgas att varje medborgare i förhållande till samhället är skyddad till sin personliga frihet. Enligt ett regeringsyttrande till ILO från 1987 inbegriper denna paragraf ett skydd mot tvångsarbete. Det är dock uppenbart att detta inte gäller medborgaren i förhållande till andra enskilda aktörer.¹¹³ För att få reda på hur Sverige upprätthåller förbudet mot tvångsarbete måste man därför undersöka den straffrättsliga lagstiftningen.

3.2.2 Svensk straffrätt

3.2.2.1 Människohandel

4 kap. 4:1 a § Brb

Den som, i annat fall än som avses i 1 §, genom olaga tvång, vilseledande, utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller med annat sådant otillbörligt medel rekryterar, transporterar, överför, inhyser eller tar emot en person i syfte att han eller hon ska exploateras för sexuella ändamål, avlägsnande av organ, krigstjänst, tvångsarbete

¹⁰⁹ Prop. 2003/04:111, s. 21.

¹¹⁰ Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings.

¹¹¹ Ds 2008:7, s. 28 f.

¹¹² Woolfson, Charles, Thörnqvist, Christer och Herzfeld Olsson, Petra, Forced Labour in Sweden? The case of Migrant Berry pickers, s. 3.

¹¹³ Ibid.

eller annan verksamhet i en situation som innebär nödläge för den utsatte, döms för *människohandel* till fängelse i lägst två och högst tio år.

Den som begår en gärning som avses i första stycket mot en person som inte har fyllt arton år döms för *människohandel* även om inte något sådant otillbörligt medel som anges där har använts.

Är ett brott som avses i första eller andra stycket mindre grovt, döms till fängelse i högst fyra år.

3.2.2.1.1 Straffbudets utveckling

Människohandel trädde i kraft som ett brott i svensk rätt den 1 juli 2002.

Denna bestämmelse byggde på det betänkande som 1998 års sexualbrottskommitté lämnade (SOU 2001:14) Namnet på detta brott blev *människohandel för sexuella ändamål* och det uttalade syftet var att ta ett första steg i straffbeläggandet av alla former av människohandel.¹¹⁴ Palermo-protokollets definitioner användes som utgångspunkt när man utformade lagrekvisiten. På samma sätt tog man också hänsyn till de nästintill identiska definitionerna i EUs rambeslut.¹¹⁵ Trots att rambeslutet också innehöll en kriminalisering av *arbetskraftsexploatering* stannade lagförslaget vid att endast omfatta *sexuell exploatering*. Regeringen ansåg sig inte ha tillräckligt beredningsunderlag för att kriminalisera andra människohandelssyften.¹¹⁶

Människohandelsbrottet placerades i 4 kap. BrB om brott mot individens frihet och frid. Straffbudet tog sikte på frihetsaspekten och inte själva utnyttjandet som sådant. Förarbetet är mycket tydligt i denna del. *”Ett nytt människohandelsbrott bör i första hand syfta till att skydda personer från att de genom annans uppsåtliga handlande ska bli försatta i en situation, där de lätt kan komma att bli utnyttjade i prostitution eller för andra sexuella ändamål. Om något sådant utnyttjande verkligen kommer till stånd bör vara irrelevant för straffansvaret. Människohandelsbrottet bör således mera ta sikte på angreppet på offrets frihet än utnyttjandet som sådant.”*¹¹⁷

Det framhölls vid reformen av paragrafen 2004 att straffbudets primära skyddsintresse även fortsättningsvis skulle vara individens frihet.¹¹⁸ De innehållsmässiga och redaktionella förändringar som gjordes medförde inte en förändring av det ursprungliga syftet.

Med anledning av att man endast delvis hade genomfört rambeslutets kriminaliseringskrav ändrades den tidigare bestämmelsen år 2004. Det skedde tre stora förändringar. Kravet på att brottet skulle vara gränsöverskridande slopades. Antalet straffbara utnyttjandesyften utökades. Det infördes också ett *kontrollrekvisit* för att avgränsa det straffrättsliga tillämpningsområdet. För straffansvar krävdes att gärningsmannen uppnått ”kontroll över offret”. Med ”kontroll” avsågs att offret befann sig i en trångmålsliknande situation eller faktisk beroendeställning i förhållande till

¹¹⁴ Ds 2003:45 Ett heltäckande straffansvar för människohandel m.m., s. 85.

¹¹⁵ Prop. 2001/02:124 Straffansvaret för människohandel, s. 21.

¹¹⁶ Prop. 2001/02:124, s. 22 f.

¹¹⁷ Prop. 2001/02:124, s. 24.

¹¹⁸ Prop. 2003/04:111, s. 54.

gärningsmannen. Det kunde också röra sig om kontroll av mer subtil art, karakteriserat som ”*situationer av underläge där gärningsmannen hade ett påtagligt inflytande över offrets agerande*”.¹¹⁹

Kontrollrekvisitet togs bort vid en reformering av bestämmelsen 2010. Detta berodde främst på två orsaker. Dels hade det riktats kritik mot att rekvisitet gjorde paragrafen svårtillämplig. Dels ansåg man att kravet på att *otillbörliga medel* använts vid handelsåtgärden, och kontrollrekvisitet, i praktiken tog sikte på samma omständigheter.¹²⁰

3.2.2.1.2 Gällande rätt

Tre moment måste vara uppfyllda för att ansvar för människohandel skall anses föreligga – en *handelsåtgärd* ska ha genomförts med användning av ett *otillbörligt medel* i syfte att *exploatera* en person.

Det första momentet utgörs av *handelsåtgärderna*. Med dessa avses åtgärder för genomförandet av själva handeln och ingår som ett led i att åstadkomma den avsedda exploateringen.¹²¹ Med begreppet *rekrytera* avses olika sätt att anskaffa eller värva en person. Ett exempel är att erbjuda någon arbete eller avtala med personen om att denne ska bege sig någonstans för att utföra ett arbete.¹²² *Transportera* innebär att organisera en resa eller framföra själva transportfordonet. Rekvisitet *överföra* täcker olika förfaranden som utgör ett led i en förflyttning eller en överföring av en person mellan länkarna i handelskedjan. Ett exempel är när gärningsmannen förmår offret att själv bege sig någonstans.¹²³ Formuleringen omfattar också de fall då någon bjuder ut en person i utnyttjandesyfte, om detta utgör ett led i överföringen av en person till en annan.¹²⁴ Att *inhysa* är att ge offret tillfälligt eller permanent boende.¹²⁵ Med begreppet *tar emot* avses ett faktiskt mottagande eller övertagande av offret. Exempelvis om en person tar emot ett offer på en sexklubb eller för vidare transport.¹²⁶

Det andra momentet är de olika *medel* med vilka de som är föremål för handeln hanteras. Åtgärderna för genomförandet av handeln ska ha skett med användande av vissa *otillbörliga medel*, nämligen med olaga tvång, vilseledande, med utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller på något annat otillbörligt sätt. Gemensamt för de otillbörliga medlen som räknas upp i lagtexten är att de på olika sätt syftar till att *bemästra offrets verkliga och fria vilja*. De otillbörliga medlen ger således uttryck för det maktförhållande som gärningsmannen skall upprätthålla eller utnyttja för att förmå offret att underkasta sig handelsåtgärden. Gärningsmannen har alltså inflytande över

¹¹⁹ Prop. 2003/04:111, s. 66.

¹²⁰ Prop. 2009/10:152 Förstärkt straffrättsligt skydd mot människohandel, s. 18 f.

¹²¹ Prop. 2009/10:152, s. 60.

¹²² Prop. 2003/04:111, s. 65.

¹²³ Prop. 2009/10:152, s. 60.

¹²⁴ Prop. 2003/04:111, s. 65 f.

¹²⁵ Prop. 2009/10:152, s. 60.

¹²⁶ Prop. 2001/02:124, s. 36.

offrets handlingar och dennes möjligheter att påverka sin situation. Detta innefattar både missbruk av skyddslöshet och missbruk av beroendeställning.¹²⁷ Med hjälp av kravet på användning av otillbörliga medel avgränsas människohandelsbrottet i förhållande till andra, mindre allvarliga brott, exempelvis koppleri.¹²⁸

Med *olaga tvång* avses samma begrepp som i straffbudet i 4 kap.4 § BrB, d v s med våld eller hot om brottslig gärning. Med *vilseledande* avses förmedlande av en oriktig uppfattning, exempelvis om innebörden av, eller villkoren för, det arbete som skulle utföras. Det kan också innebära att gärningsmannen vidmakthåller eller förstärker en oriktig föreställning som den andre redan förut hyser. Detta är synonymt med det vilseledande som finns i bedrägeribrottet.

Med *utnyttjande av någons utsatta belägenhet* täcks andra situationer vilka kan jämföras med olaga tvång eller vilseledande. Vad som avses är om gärningsmannen *missbrukar* att en person befinner sig i en särskilt utsatt position och därför är särskilt sårbar. Exempel i förarbetet är personer som befinner sig i ett ekonomiskt skuldförhållande eller tjänste- eller anställningsförhållande till gärningsmannen eller en narkoman som är beroende av den som ger honom narkotika. Även personer som befinner sig i ekonomiskt svåra förhållanden, i flyktingskap eller med illegal status nämns. Andra svåra situationer kan vara om man lider av sjukdom eller förståndshandikapp. Den avgörande faktorn är ifall omständigheterna är sådana att offret *inte har något verkligt eller godtagbart alternativ än att underkasta sig åtgärden*. Denna definition är också den som anges uttryckligen i EUs rambeslut.

Formuleringens innebörd kan härledas tillbaka till det förarbete som låg till grund för människohandelns införande år 2002. I den propositionen anges att endast lägre levnadsstandard i ursprungslandet inte skulle räknas som sådant trångmål. Det överlämnades också uttryckligen åt rättstillämparen att närmare precisera detta begrepp med beaktande av legalitetsprincipen. En helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet skulle göras.¹²⁹

Med *annat sådant otillbörligt medel* avses situationer då gärningsmannen på andra sätt bemästrar offrets fria eller verkliga vilja.¹³⁰ De exempel på *utsatt belägenhet* som redovisats ovan täcktes i paragrafens tidigare lydelse av rekvisitet *annat sådant otillbörligt medel*. I 2010 års förarbete ges inga exempel. Avsikten är förmodligen att ge utrymme för rättstillämparen att närmare precisera vilka dessa andra otillbörliga medel skulle kunna vara.

Det ställs också upp ett krav på *orsakssamband* mellan det otillbörliga medlet och vidtagandet av åtgärden. Offret ska alltså ha förmåtts att underkasta sig handelsåtgärden genom det otillbörliga medlet. Om offret

¹²⁷ Prop. 2009/10:152, s. 15 f.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Prop. 2001/02:124, s. 35.

¹³⁰ Prop. 2009/10:152, s. 60.

ändå skulle ha vidtagit åtgärden, det otillbörliga medlet förutan, föreligger inget orsakssamband och straffansvaret faller bort.¹³¹

Det tredje momentet är *syftet* med själva handeln, d v s det efterföljande utnyttjandet av personen. Det krävs att handelsåtgärden vidtagits i syfte att exploatera offret. Med exploatering avses ett *otillbörligt användande* av offret. Direkt uppsåt i förhållande till syftet krävs. Uppsåtet ska inte bara täcka de objektiva omständigheterna utan därtill krävs ett subjektivt överskott. Det räcker således att handelsåtgärdena företagits i syfte att exploatera en person för att syftet ska ha fullbordats, någon exploatering i sig behöver alltså inte ha skett. Offrets eventuella samtycke till exploateringen saknar betydelse vid bedömningen, vilket är i enlighet med Palermo-protokollet och EUs rambeslut.¹³²

Fullbordanspunkten ligger därmed vid att en handelsåtgärd genomförts med användande av något otillbörligt medel.¹³³

Med *sexuella ändamål* avses att offret ska utsättas för sexualbrott (6 kap. BrB), för prostitution, eller för medverkan vid framställning av pornografiskt alster eller för medverkan i pornografisk föreställning. *Avlägsnande av organ* innebär att offret ska utnyttjas för organsanskaffningsändamål. *Krigstjänst* tar sikte på tvångsvärningar.¹³⁴

3.2.2.1.3 Arbetskraftsexploatering enligt förarbetet

Rekvisitet *tvångsarbete* infördes med den straffutvidgning som gjordes 2004. Brotsrubriceringen bytte namn från *människohandel för sexuella ändamål* till *människohandel*. De syften, utöver sexuella ändamål, som straffbelades var ”*krigstjänst, tvångsarbete eller i en situation som innebär nödläge för den utsatte.*” Denna utvidgning föranleddes av att Sverige tillträtt såväl Palermo-protokollet som EUs rambeslut.

När man omformulerade den del av paragrafen som behandlar utnyttjandesyften tog man direkt utgångspunkt i Palermo-protokollet och rambeslutets lydelse. Enligt Palermo-protokollets definition av människohandel innefattas handelsåtgärder i syfte att utnyttja någon i ”*...tvångsarbete eller tvångstjänst, i slaveri eller med slaveri jämförbara bruk och sedvänjor eller i trældom eller för avlägsnande av organ.*”¹³⁵ Gränsdragningen mellan dessa uttryck är inte klar och förefaller vara överlappande. Avsikten med att föra in så många likartade begrepp har förmodligen varit att skapa ett garanterat heltäckande skydd.¹³⁶

¹³¹ Prop. 2003/04:111, s. 35.

¹³² Prop. 2009/10:152, s. 60.

¹³³ Prop. 2009/10:152, s. 19.

¹³⁴ Prop. 2003/04:111, s. 66 f.

¹³⁵ *Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn*, Art. 3 (a).

¹³⁶ Ds 2003:45, s. 42.

I den utredning som föregick propositionen hittar man en ingående redogörelse för vad som avses med respektive begrepp (Ds 2003:45 Ett heltäckande straffansvar för människohandel, m m). Begreppen *slaveri, med slaveri jämförbara bruk* och *träldom* tolkade utredaren som syftande på situationer vilka en utsatt person inte har någon möjlighet att själv påverka utan där personen är helt beroende av andra. Gemensam nämnare är det *ekonomiska utnyttjandet* av detta permanenta och totala beroende. *Träldom* tolkades dock som en subtilare form av slaveri som täckte sådana situationer där personen var skyldig att prestera arbete eller tjänster som personen inte kunde ändra eller undkomma. Slaveri exemplifieras med tvångsäktenskap mot ersättning, ”ärvda” äktenskap och situationer där barns förmyndare överlåter en person under 18 år till en annan för att barnet ska exploateras sexuellt eller i arbete. Även *skuldslaveri* inbegrips vilket är benämningen på ett system där ”*arbetarna ifråga hålls i en slaveriliknande situation genom att det är omöjligt för dem att betala av en reell eller fiktiv skuld*”.¹³⁷

Tvångsarbete och *tvångstjänst* ansågs skilja sig genom att dessa begrepp mera refererar till arten av arbetet eller tjänsterna som personen utför och förhållandena under vilka de utförs. Det avgörande elementet skulle vara att arbetet eller tjänsterna inte utförs frivilligt. Utredaren beskriver därefter tvångsarbete ordagrant med den definition som återfinns i ILOs konvention nr. 29, art 1.¹³⁸

Vid tidpunkten för förarbetet 2004 fanns dock ett straffbud som man ansåg täckte flera av de situationer som skulle kriminaliseras enligt Palermo-protokollet och rambeslutet.¹³⁹ För ”*försättande i nödläge*” (dåvarande 4 kap. 3 § BrB) dömdes den som ”*genom olaga tvång eller vilseledande antingen föranleder att någon kommer i krigs- eller arbetstjänst eller annat sådant tvångstillstånd eller förmår någon att bege sig till eller stanna kvar på utrikes ort, där han eller hon kan befaras bli utsatt för förföljelse eller utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser eller på annat sätt råka i nödläge*”.

Med *tvångstillstånd* i den bestämmelsen avsågs inskränkningar av annans handlingsfrihet av olika slag och olika svårhetsgrader. Förlusten av handlingsfriheten kunde vara total eller partiell. Det krävdes dock att den angripne helt eller delvis var förhindrad att fritt bestämma över sina göranden och låtanden.¹⁴⁰

Med *nödläge* i samma bestämmelse avsågs att någon befinner sig i en verkligt svår belägenhet som inte är helt tillfällig eller övergående. Regeringen ansåg att ”*nödläge*” täckte samtliga av de former av arbetskraftsexploatering som räknades upp i konventionerna.¹⁴¹ Därför upphörde 4 kap. 3 § BrB att gälla och uttrycket *nödläge* överfördes till den

¹³⁷ Ds 2003:45, s. 42 f.

¹³⁸ Ds 2003:45, s. 44.

¹³⁹ Prop. 2003/04:111, s. 27.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Prop. 2003/04:111, s. 45 f.

nya människohandelsparagrafen under punkten 4.¹⁴² Begreppet nödläge skulle i människohandelsparagrafen ha samma innebörd som den haft avseende straffbestämmelsen om försättande i nödläge. I författningskommentaren till 2004 års lagförslag anges uttryckligen att detta omfattar situationer då ”personer förmås att arbeta under synnerligen svåra förhållanden till en mycket låg lön utan att det är fråga om tvångsarbete kan anses utnyttjas i ett annat nödläge.”¹⁴³ Andra exempel på nödläge som nämndes var när en ung människa utnyttjas för sexuella tjänster och hushållsarbete i ett tvångsäktenskap eller när ett barn utnyttjas som soldat i en väpnad konflikt.¹⁴⁴ Lagrådet angav dock i sitt yttrande att det var oklart vilka situationer som punkten 4 var avsedd att täcka. Rådet efterlyste fler exempel på ”nödläge” och framhöll att det inte framgick om detta avsåg fall där utländsk arbetskraft rekryteras till Sverige som ”gästarbetare” med usla anställnings- och arbetsvillkor.¹⁴⁵

Genom SFS 2010:371 ändrades formuleringen avseende nödläge. Istället stadgades det att ett av syftena kunde vara ”*annan verksamhet i en situation som innebär nödläge för den utsatte.*” I författningskommentaren till 2010 års ändringar anges att med *verksamhet* avses någon form av åtgärd som offret ska utföra eller underkasta sig. Med *nödläge* avses, liksom tidigare, situationer där offren är hindrade att fritt bestämma över sina göranden och låtanden. Gemensamt för dessa situationer är att offret befinner sig i en verkligt svår situation som inte är tillfällig eller övergående. Återigen anges som exempel på nödläge ”*när en person – utan att det är fråga om tvångsarbete – förmås arbeta under synnerligen svåra förhållanden till en mycket låg lön.*”¹⁴⁶

3.2.2.1.4 Rättsfall

Hittills förekommer endast tre prövningar avseende människohandel i tvångsarbets syfte.¹⁴⁷ Ingen av dem ledde till fällande dom i delarna gällande människohandel för tvångsarbete. I vissa fall har de tilltalade blivit dömda för andra brott för de handlingar som åklagaren påstått ingått som led i människohandeln. Endast ett av fallen (de polska hushållsarbetarna) prövades också i hovrätten.¹⁴⁸

¹⁴² Prop. 2003/04:111, s. 63.

¹⁴³ Prop. 2003/04:111, s. 67.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Prop. 2003/04:111, Bilaga 6.

¹⁴⁶ Prop. 2009/10:152, s. 60.

¹⁴⁷ Utöver dessa tre fall finns också B 14880-10 från Stockholms tingsrätt där tiggeri bedömdes vara en form av tvångsarbete. Denna är inte medtagen här. Se mer under rubriken 1. 6 Avgränsningar.

¹⁴⁸ B 5971-10, Svea hovrätt.

3.2.2.1.5 De polska hushållsarbetarna

En kvinna i Stockholm – MD - hade inhyst fem kvinnor under olika tidsperioder för att passa hennes fyra barn och utföra hushållsarbete. De hade rekryterats via annonser och telefonkontakt. Samtliga kom från Polen. De jobbade alla mellan 06-24 eller längre in på natten. Uppgifterna bestod i att dagligen tvätta kläder, städa badrummen, dammsuga och skura golven. Därutöver fick flera av dem hjälpa till med att stjäla i butiker. Samtliga målsägande vittnade om att MD varit mycket aggressiv och att dagliga kränkningar och hot förekommit. En av kvinnorna vittnade om att hon blivit slagen i ansiktet upprepade gånger. Vissa av kvinnorna hade fått en viss ersättning, andra hade inte fått något alls.¹⁴⁹

MD hade talat med samtliga målsägande via telefon om arbetsförhållanden och ersättning vilket TR ansåg motsvarade rekvisitet *rekrytering*. Hon hade också inhyst dem i sin bostad och för två av dem betalat biljetterna till Sverige vilket var *handelsåtgärder*. TR bedömde de målsägandes berättelser som trovärdiga och ansåg att de *vilseletts* avseende ersättningen, då de inte erhållit de belopp som utlovats. Därtill talade omständigheterna vid vistelsen och hur de utnyttjats för att det också varit MDs avsikt.

Kontrollrekvisitet ansågs också vara uppfyllt (vid tidpunkten för bedömningen fanns det fortfarande ett *kontrollrekvisit* i människohandelsparagrafen). Kvinnorna kom alla från fattiga förhållanden, hade aldrig varit utomlands tidigare och pratade knappt annat än polska. De hade heller inga pengar eller någon returbiljett. Såväl våld som direkta och indirekta hot om våld konstaterades ha förekommit.

TR undersökte också om syftet hade varit att utnyttja dem för *tvångsarbete*. Det var ostridigt att de blivit anställda för att utföra hushållssysslor som att tvätta, städa och ta hand om barnen. Det arbete som hade förekommit ansåg inte TR vara vanliga och dagliga hushållsgöromål i gängse mening. Deras långa arbetsdagar utan pauser ansågs innebära inskränkningar i deras handlingsfrihet.

TR ansåg dock att en rad omständigheter talade emot att det rört sig om tvångsarbete. Man tog upp att de hade varit utomhus med barnen. Dessutom hade de vid flera tillfällen varit ute och stulit med MD. TR fäste också avsikt vid vad en rad vittnen berättat. En av dem hade uppfattningen att de kunde röra sig fritt, en annan hade berättat om gemensamma matpauser i lägenheten. Det kunde alltså inte anses klarlagt att MDs syfte varit att utnyttja dem för just tvångsarbete, även om hennes uppfattning om krav på städning var ”*annorlunda än den gängse*”.

MD fälldes dock för människohandel i syfte att utnyttja dem i en *situation som inneburit nödläge* då de hade tvingats till att begå brott och eftersom deras identiteter hade använts för bedrägerier.

¹⁴⁹ B 421-08, Solna tingsrätt.

Domen överklagades till Svea hovrätt.¹⁵⁰ HovR fann att en handelsåtgärd hade ägt rum då den tilltalade hade mött kvinnorna vid ankomsten och inhyst dem i sin lägenhet. Liksom TR ansåg HovR att samtliga målsäganden hade blivit vilseledda om ersättningen vid rekryteringen. För detta talade det faktum att den tilltalade rekryterat en ny hushållerska så fort som den gamla hade slutat.

HovR fann att det visserligen hade förekommit hot mot målsägandena men att detta hot inte varit kontinuerligt. Därmed ansåg HovR att det saknades ett orsakssamband mellan hoten och att kvinnorna stannade kvar och utförde arbetet. Domstolen ansåg inte heller att målsägandena hade befunnit sig i någon utsatt belägenhet som den tilltalade kunnat utnyttja.

Inte heller kontrollrekvisitet ansågs uppfyllt eftersom målsägandena aldrig varit inlåsta. Även om den tilltalade haft ett visst inflytande över målsägandena var det inte i tillräcklig utsträckning för att det kunde anses handla om ett *påtagligt underläge*.

MD dömdes dock för bedrägeri då hon hade vilselett målsägandena om ersättningen vid rekryteringen. Eftersom lönerna varit låga eller uteblivit helt ansågs det ha inneburit en skada för målsägandena och en ekonomisk vinning för MD. Påföljden blev 10 månaders fängelse.

3.2.2.1.6 De brittiska asfaltläggarna

I Malmö tingsrätt hamnade ett uppmärksammat mål gällande människohandel för tvångsarbete.¹⁵¹ Två bröder hemmahörande i Storbritannien –MC och TC - hade rekryterat tre arbetslösa landsmän - MO, AM och JL - för att utföra anläggningsarbeten i Sverige. Efter transport via Nederländerna inhystes de i en nedgången husvagn. Genom att knacka dörr letade de arbete runt om i Skåne. Utan jobb fick de ingen lön. Målsäganden vittnade om att de emellanåt bara fick ett mål mat om dagen. Rädsla och en hotfull stämning var vardag. Anledningen till att de fortsatte arbeta var att de trots allt fick mat och hade tak över huvudet.

Åklagaren hade påstått att de målsägande vid rekryteringen blivit *vilseledda* avseende lönen, arbetstiderna, arbetsförhållandena och bostadsstandarden. De målsägande uppgav att de hade lovats 40 £ per dag men endast erhållit 100 kr om dagen. TR ansåg dock inte att detta var styrkt eftersom inte någon av målsäganden närmare kunnat redogöra för diskussionerna vid rekryteringen avseende ersättningen. Inte heller angående arbetsdagarnas längd kunde några utfästelser styrkas (de målsägande hade uppgett att de arbetade 15 timmar om dagen medan de tilltalade uppgett kortare tid). Under rättegången uppgav de målsägande inte heller att diskussioner kring bostadsstandard, arbetskläder eller mat hade förekommit vid rekryteringen.

¹⁵⁰ B 5971-10, Svea Hovrätt.

¹⁵¹ B 3573-10, Malmö tingsrätt.

Det kunde således genom utredningen inte anses styrkt att de tilltalade uppsåtligt hade vilselett någon vid rekryteringen.

Vidare påstod åklagaren att målsägandenas *utsatta belägenhet* som arbetslösa och hemlösa hade utnyttjats av de tilltalade. I domskälen finner TR att dessa omständigheter varit klarlagda men att de tre ändå haft möjlighet till ett visst uppehälle i Storbritannien vid tidpunkten för rekryteringen. MO bedömdes kunna få sedvanligt socialbidrag och hjälp med bostad om han ansökt om detta. AMs uppgifter om att han saknade rätt till bidrag ansågs inte trovärdiga och hans egna uppgifter talade för att han kunde bo på ett härbärke. JL hade uppgett att han nyligen flyttat och fick 90 £ insatt på sitt konto varannan vecka. TR fann att de tilltalade visserligen insett att de tre levde under allvarliga sociala förhållanden. Det kunde dock *”ifrågasättas om omständigheterna varit så allvarliga att det förelåg något utnyttjande av någons utsatta belägenhet”*.

Vidare ansågs det inte heller att kontrollrekvisitet uppfyllts på det sätt åklagaren påstått (vid tidpunkten för bedömningen fanns det fortfarande ett *kontrollrekvisit* i människohandelsparagrafen). Således ansåg TR att *”även om det är givet att inte många skulle vilja arbeta under de förhållanden som MC och TC erbjudit, det inte blivit tillförlitligen styrkt att det varit fråga om brottet människohandel”*.

3.2.2.1.7 Bärplockarna i Gävle

I Hudiksvalls tingsrätt i oktober 2011 stod två bulgarer åtalade för människohandel då de hade organiserat bärplockning i Gävletrakten.¹⁵² De tre målsägande – AA, HH och NS - hade rekryterats i Bulgarien under löfte om att de skulle tjäna mellan 50-100 kr per låda bär. Mat, logi och uppehälle skulle vara gratis. Samtliga tre kom från mycket fattiga förhållanden. Under sin vistelse i Sverige hade de inga pengar, ingen returbiljett och talade knappt någon engelska.

Transporten skedde gemensamt till Sverige i en minibuss. Under resans gång tog de tilltalade hand om de målsägandes pass. Väl på plats inhystes de i ett tätläger i ett skogsområde. Bärplockningen skedde gemensamt med de tilltalade. Hot, förnedring och matbrist uppgavs ha präglat arbetsdagarna. Under perioden fick de ingen ersättning för utfört arbete. Efter en veckas tid rymde de målsägande i olika omgångar med målet att ta sig tillbaka till Bulgarien.

Åklagaren gjorde i gärningsbeskrivningen bland annat gällande att *vilseledande* hade skett genom att de vid rekryteringen utlovats ersättning för plockade bär, och därtill gratis uppehälle. TR fann dock att den tid, under vilken bärplockningen hade ägt rum (fem dagar), varit för kort för att man skulle kunna dra några slutsatser om de tilltalades egentliga avsikter avseende ersättningen. Det hade inte heller framkommit att de målsägande

¹⁵² B 1834-11, Hudiksvalls tingsrätt.

betalat för uppehållet. Att ett vilseledande hade ägt rum vid rekryteringen kunde därmed inte anses styrkt.

Vidare gjordes det gällande att *olaga tvång* använts som otillbörligt medel då en av de tilltalade vid ett tillfälle kastat en bärlåda på HH. Åklagaren hade dock inte i gärningsbeskrivningen angett vilken handelsåtgärd som avsågs rörande denna händelse. Enligt TR hade denna misshandel skett för att få HH att ”*arbeta mer och äta mindre*”, ändamål vilka inte kunde betraktas som någon handelsåtgärd. Således var det inte visat något *orsakssamband* mellan det otillbörliga medlet och någon eventuell *handelsåtgärd*.

Vid ett tillfälle blev HH straffad för att denne rymt genom att ett rep knutits runt mellan hans hals och bakändan på en bil. Därefter blev HH tvingad att springa tillbaka till tältlägret efter bilen längs en 600 meter lång skogsväg. Inte heller rörande denna händelse fann TR att det förelåg något *orsakssamband* mellan detta otillbörliga medel och någon av *handelsåtgärderna* rekrytering, transporter eller inhysning. För denna händelse dömdes dock för försök till misshandel.

Inte heller avseende det otillbörliga medlet *med utnyttjande av någons utsatta belägenhet* kunde TR hitta något *orsakssamband* med någon av de uppräknade handelsåtgärderna. Åtalet för människohandel ogillades.

3.2.2.2 Människorov

I 4 kap.1 a § BrB anges uttryckligen att paragrafen är subsidiär till brottet människorov (4 kap. 1 § BrB). Med människorov avses att bemäktiga sig och bortföra eller inspärra någon, med andra ord kidnappning. Så långt är paragrafen identisk med olaga frihetsberövande. Vid människorov krävs dock, utöver uppsåt att bortföra eller spärra in någon, uppsåt till att skada offret till liv eller hälsa eller tvinga honom till tjänst eller utpressning.¹⁵³

I den industrialiserade världen förefaller det vara mycket ovanligt att någon blir kidnappad för att därefter hamna i tvångsarbete. De fall då brottet människorov kan tänkas komma ifråga är då en arbetstagarare rymmer från sin arbetsplats för att därefter bli upptäckt varpå arbetsgivaren återför honom. Ifall detta förfarande skulle inbegripa ett bemäktigande kan straffansvar för människorov föreligga.

3.2.2.3 Olaga frihetsberövande

Olaga frihetsberövande (4 kap. 2 § BrB) är subsidiärt till människohandel. För tillämpning av bestämmelsen krävs att någon berövats sin frihet. Det

¹⁵³ Träskman, Per Ole, *Brottsbalken – En kommentar*, Del I (1-12 kap.) Brotten mot person och förmögenhetsbrotten. Studentutgåva 6. Norstedts Juridik, Stockholm, 2009, 4:3 f.

krävs inte att detta ska ha varit av varaktig beskaffenhet utan kan avse även en kort period. Vid sidan av att föra bort eller spärra in någon kan ett frihetsberövande ske genom att en person blir bunden eller ställd under bevakning. Att ta kläder från en badande eller att stjäla båten från någon på en slig ö kan innebära ett frihetsberövande. Att blott inskränka någons rörelsefrihet är dock inte att betrakta som frihetsberövande, exempelvis att låsa ute någon eller gömma dennes cykel.¹⁵⁴

Det är vanligt i exploateringsituationer att arbetstagarnas frihet begränsas på ett eller annat sätt. Detta kan ske direkt genom att de låses in eller förbjuds att röra sig utanför ett visst område eller att de hålls under bevakning. I dessa fall torde objektiva omständigheter för ett olaga frihetsberövande föreligga.

Det kan också ske indirekt genom att boende förläggs långt utanför tätorter vartill det inte finns allmänna kommunikationer. Mer raffinerade sätt är att förbjuda arbetstagarna att ha kontakt med det omgivande samhället. Frågan är i vilken mån dessa frihetsbegränsningar räcker till att uppfylla kriterierna för ett olaga frihetsberövande. Typiskt för dessa subtila sätt är att de inte var för sig utgör en begränsning av arbetstagarens frihet. Det är först i kombination med andra subtila frihetsinskränkningar som dessa sammantaget skapar en situation av frihetsberövande. Det går inte att med ledning av förarbete eller praxis göra en prognos om hur en domstol typiskt sett skulle bedöma sådana förfaranden. Det får sannolikt avgöras mot bakgrund av andra omständigheter i det enskilda fallet.

3.2.2.4 Olaga tvång

Paragrafen (4 kap. 4 § BrB) stadgar straff för den som tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något. Tvånget ska utgöras av våld eller vissa slag av hot (hot om brottslig gärning, hot att åtala eller angiva annan för brott, hot att om annan lämna menligt meddelande.) Vad gäller de sista två slagen av hot gäller också att dessa ska vara ”otillbörliga”.¹⁵⁵

Våldet kan bestå i lindrigare former av våld än misshandel, avgörande är att det övervunnit någon form av motstånd från den andres sida.¹⁵⁶ Huruvida ett tvång anses otillbörligt prövas med hänsyn till det ändamål för vilket det använts. Tvång i syfte att få en oskäligen ekonomisk fördel ses i regel som otillbörligt.¹⁵⁷ Det krävs också att tvånget har uppnått ett visst resultat och att detta utgör gärningsmannens uppsåt.¹⁵⁸ Ifall av tvångsarbete vållar detta krav inte några problem om arbetet blir utfört just på grund av det hot (om straff) som hänger över honom.

¹⁵⁴ A. a. s. 4:5.

¹⁵⁵ A. a. s. 4:12.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ A. a. s. 4:13

¹⁵⁸ A. a. s. 4:14.

Hot är mycket vanligt förekommande vid arbetskraftsexploatering för att disciplinera anställda. Hot om våld mot den anställda eller dennes familjemedlemmar utgör hot om brottslig gärning. Hot om avslöjande inför migrationsmyndigheter skulle definitivt vara ett hot om att ange annan för brott i paragrafens mening, härvid krävs dock att hotet är otillbörligt.¹⁵⁹ Ifall det rör sig om att arbetsgivaren ska kunna fortsätta exploatera arbetskraft och därigenom vinner en ekonomisk fördel kan ett hot om myndighetsavslöjande betraktas som otillbörligt. Omständigheter som att arbetstagaren arbetar under mycket långa arbetspass till en synnerligen låg lön gör att arbetsgivarens vinning härav kan betraktas som ”oskälig”.

Olaga tvång i samband med arbetskraftsexploatering förekommer också i syften som inte har med att direkt förmå någon att arbeta. Exempel är då arbetstagare vänt sig till fackförening eller polis, eller i annat fall har för avsikt att tillvarata sina rättigheter. Arbetsgivaren kan då hota den anställda i syfte att denne ska dra tillbaka sin anmälan eller underlåta att driva in sin lön.¹⁶⁰

3.2.2.5 Olaga hot

Straff stadgas (4 kap. 5 § BrB) för vissa hot oavsett om hotet används som medel för tvång eller utan sådant syfte. I många fall av arbetskraftsexploatering vittnar anställda om att de utsätts för hot, även ifall då detta inte syftar till att uppnå ett direkt resultat. Dessa hot syftar snarare till att skapa den stämning av ständig osäkerhet och rädsla som är karaktäristiskt i förhållandet mellan exploatör och offret.

Kravet när det gäller olaga hot är dock att det ska vara ägnat att framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom. Det ska uppstå allvarliga farhågor om att hotet ska komma att verkställas

¹⁵⁹ 20 kap. UtL Bestämmelser om straff m.m.

1 § Till böter döms en utlänning som uppsåtligen eller av oaktsamhet uppehåller sig i Sverige utan föreskrivet tillstånd och utan att utlänningen har ansökt om ett sådant tillstånd eller en förundersökningsledare har ansökt om tidsbegränsat uppehållstillstånd för utlänningen med stöd av 5 kap. 15 §.

I ringa fall skall åtal för brott enligt denna paragraf inte väckas annat än om det är motiverat från allmän synpunkt.

2 § Till fängelse i högst ett år eller, om brottet är ringa, till böter döms en utlänning som uppsåtligen uppehåller sig i Sverige fastän han eller hon enligt ett verkställt beslut om utvisning enligt 8 kap. 8 § eller motsvarande beslut enligt äldre lag inte har haft rätt att återvända hit.

Bestämmelserna i första stycket gäller inte om utlänningen har flytt hit av skäl som avses i 4 kap. 1, 2 eller 2 a §.

I ringa fall ska åtal för brott enligt första stycket inte väckas annat än om det är motiverat från allmän synpunkt.

3 § Till böter döms en utlänning som uppsåtligen eller av oaktsamhet har anställning eller bedriver verksamhet som kräver arbetstillstånd, utan att inneha ett sådant tillstånd.

4 § Till böter eller fängelse i högst ett år döms en utlänning som uppsåtligen på ett otillåtet sätt passerar en yttre gräns enligt Schengenkonventionen.

¹⁶⁰ HEUNI, s. 80.

och man fäster avseende vid hur hotet framstår ur den hotades synpunkt.¹⁶¹ Det rör sig om att den utsatte fruktar att hotet ska åstadkomma skada på person eller egendom som skulle medföra lidande eller avsevärd förlust eller olägenhet för den som drabbas därav.¹⁶²

Ifall det handlar om hot om våld eller sexuellt våld mot den anställde eller dennes familjemedlemmar är detta klara fall av olaga hot. I andra fall kan det vara mer komplicerat. Hot om avslöjande inför migrationsmyndigheter riktar sig inte mot någons säkerhet till person eller egendom, det gör inte heller hot om omedelbar uppsägning eller löneindragningar. Straffbudet tar inte sikte på de hot om ekonomiska straff som oftast förekommer i en relation mellan arbetsgivare och arbetstagare.

3.2.2.6 Bedrägeri

Vid arbetskraftsexploatering betalar arbetsgivaren ut en mycket lägre lön än vad som avtalats eller så betalas inte någon lön ut överhuvudtaget. Om arbetsgivaren haft en sådan avsikt kan ansvar för bedrägeri (9 kap. 1 § BrB) föreligga. Arbetsgivaren *vilseleder* då arbetstagaren om den lön som kommer att utbetalas för en viss arbetsprestation. Denne förmedlar en osann uppgift om sin uppfyllelsevilja. Arbetstagaren *förmås att utföra arbetsinsatsen* genom detta vilseledande. Genom att inte betala ut lön eller undanhålla en del av lönen uppstår en *förmögenhetsskada* för arbetstagaren vilken är till *vinst* för arbetsgivaren. I fallet med de polska hushållsarbetarna dömdes den tilltalade i HovR för bedrägeri (se rubriken 3.2.2.1.5).

Det är tillräckligt vid tidpunkten för gärningen att beaktansvärd risk föreligger för att slutlig förlust ska uppstå. Skaderekvisitet uppfylls således redan på ett tidigt plan.¹⁶³ Skada föreligger också om motprestationen (lönen) är mindre värd än den vilseleddes prestation (arbetsinsatsen).¹⁶⁴ För att bevisa detta förhållande kan man tänka sig en jämförelse med kollektivavtalsenlig lön i aktuell bransch. Alternativt kan man jämföra med lönenivån hos andra arbetstagare på samma arbetsplats eller på en motsvarande arbetsplats hos en annan arbetsgivare.

Gärningsmannen behöver inte på ett mera omedelbart sätt träda i förbindelse med den skadelidande. Bedrägeri kan också vara för handen även om vilseledandet sker genom att den oriktiga uppfattningen inges andra och dessa i sin ordning framför den till någon, som förmås att vidta en handling.¹⁶⁵ Bedrägeri kan således ske genom annonser, vilket är ett vanligt förfarande då gästarbetare rekryteras. Detta gäller följaktligen också ifall

¹⁶¹ Träskman, Per Ole, *Brottsbalken – En kommentar*, s. 4:22.

¹⁶² A. a. s. 4:22 a.

¹⁶³ Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken – En kommentar*, Del I (1-12 kap.) Brotten mot person och förmögenhetsbrotten. Studentutgåva 6. Norstedts Juridik, Stockholm, 2009, s. 9:24.

¹⁶⁴ NJA 1941 s. 547 och NJA 1942 s. 379.

¹⁶⁵ Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken – En kommentar*, 2009, s. 9:8.

familjemedlemmar eller bekanta, vartill den vilseledde i god tro vidarebefordrat samma oriktiga uppfattning, förmås att bege sig till Sverige för att arbeta åt gärningsmannen.

Bedrägeribrottet kan bli tillämpligt även vid svarta arbeten. I NJA 2002 s. 322 fastslog HD att betalning som enligt avtal mellan parter ska ske utan att ersättningen deklarerats inte kan anses sakna legalt marknadsvärde. Svart arbete bör således betraktas som en prestation. HD upprepade denna hållning i NJA 2006 s. 491 gällande just bedrägeri. I det fallet hade en kommun vilseletts att betala bruttolöner till vissa personer för städarbete. Städarbetet hade dock utförts av personer som den tilltalade anlitat och betalat med svart lön. De löner som felaktigt utbetalades hade använts till att avlöna den svarta arbetskraften.¹⁶⁶

3.2.2.7 Utpressning

Vid utpressning (9 kap. 4 § BrB) förmås någon till handling eller underlåtenhet genom olaga tvång. Det som utmärker brottet utpressning är kravet på att det ska ha skett en *förmögenhetsöverföring* som är till skada för offret och till vinning för gärningsmannen. Härigenom skiljer det sig från brottet olaga hot som inte har ett sådant effektkrav. Utpressning skiljer sig från rån genom att det för den tvungne inte behöver föreligga en *omedelbart trängande fara*.¹⁶⁷

Det är uppenbart att detta brott kan komma ifråga om någon förmås att arbeta under hot om avslöjande inför migrationsmyndigheter (angående huruvida detta utgör ett *olaga tvång* i sig och om det kan betraktas som *otillbörligt*, se under rubriken 3.2.2.5 Olaga hot). Det förekommer att papperslösa som ges en anställning sedermera tvingas underkasta sig oskäliga arbetsförhållanden eller arbetstider under hot om att bli avslöjade för myndigheter. Brottet utpressning tar dock inte sikte på sådana omständigheter utan endast på *förmögenhetsöverföringar*. Skulle någon tvingas att utföra arbete utan vederlag under sådant hot är kan det bli fråga om utpressning. Svårare att avgöra är det vid situationer då arbetet utförs till en, synnerligen låg, men ändå viss lön. Här är rättsläget oklart.

Hot om omedelbar uppsägning (överträdelse av 7 § LAS) är också ett vanligt förekommande hot för att få någon att arbeta till låg lön under dåliga arbetsvillkor, även vid ”vita” arbeten. Sådana hot kan dock inte subsumeras under ledet olaga tvång. Det utgör inte hot om brottslig gärning eller åtala eller ange annan för brott. Regelvidriga uppsägningar tillhör helt arbetsrättens område och sanktioneras inte straffrättsligt.

¹⁶⁶ A. a. s. 9:38.

¹⁶⁷ A. a. s. 9:51.

3.2.2.8 Ocker

Brottet begås genom att gärningsmannen begagnar sig av en viss svaghet hos annan, nämligen trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning. Ocker (9 kap. 5 § BrB) skiljer sig från bedrägeri och utpressning genom att gärningsmannen utnyttjar ett redan föreliggande förhållande. Denne behöver alltså inte förmå någon till en disposition med användning av något otillbörligt medel.¹⁶⁸

Med ordet *trångmål* avses en omständighet som minskar motståndskraften hos offret mot gärningen. I första hand avses ekonomiskt trångmål. Det rör sig om individuellt betingade fall, således tar man inte hänsyn till att det råder exempelvis en allmän brist på arbeten eller bostäder. Det är också möjligt att status som illegal invandrare kan bedömas som ett sådant trångmål.¹⁶⁹

Beroende ställning kan vara ett psykologiskt maktförhållande eller vara ett föreliggande skuldförhållande till gärningsmannen. Det kan också vara ett anställningsförhållande. Med *oförstånd* avses bristande omdömesförmåga i allmänhet eller beträffande sådana affärer som den ifrågavarande.¹⁷⁰ En intressant frågeställning som här uppstår är huruvida oförstånd angående arbetsvillkor och rättigheter i Sverige skulle kunna utgöra ett oförstånd i paragrafens mening.

Utnyttjandet ska ha skett vid avtal eller en annan rättshandling. Gärningsmannen ska också ha berett sig förmån som står *i uppenbart missförhållande till vederlaget*. Avseende arbeten kan en jämförelse göras mellan vad som varit ersättningsnivån för arbetsinsatsen och hur denna normalt avlönas. Det krävs uppsåt till denna omständighet, gärningsmannen ska alltså känna till de faktiska omständigheter på grund av vilka det föreligger ett uppenbart missförhållande.¹⁷¹

3.2.2.8.1 Rättsfall

I Skellefteå tingsrätt dömdes två tilltalade för *grovt ocker* i april 2012.¹⁷² En far och en son med ursprung i Pakistan anställde tre landsmän i sin däckverkstad. De tre hade tidigare varit anställda under flera års tid i de tilltalades verksamhet i Pakistan. De tilltalade, tillika arbetsgivarna, var ekonomiskt oberoende medan målsäganden levde på mycket små medel i Pakistan. Uppehållstillstånden var direkt knutna till anställningen i däckverkstaden. De tre talade ingen svenska och de hade inga insikter om det svenska samhället. Anställningarna pågick under olika perioder mellan november 2010 och januari 2012.

¹⁶⁸ Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken – En kommentar*, 2009, s. 9:56.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ A. a. s. 9:56.

¹⁷¹ A. a. s. 9:61

¹⁷² B 179-12, Skellefteå tingsrätt.

Det förekom direkta och underförstådda hot om att de tre omedelbart skulle sägas upp och därmed bli hemskickade om de inte följde order.

Samtliga arbetade mellan 07-22 under sex eller sju dagar i veckan. För detta utgick en lön på ca 8000 kr i månaden vilka sattes in på deras konton. Under direkt överinseende blev de dock tvungna att ta ut ett sammanlagt belopp om 5000 kr och ge tillbaka till arbetsgivaren. Motiveringen var att dessa uttag gjordes för "avdrag och skatter". Målsäganden trodde att detta förfarande var helt i sin ordning. Sammanlagt återtog de tilltalade mellan 100 000-150 000 kr av respektive anställds lön.

TR fann att målsäganden hade befunnit sig i ett ekonomiskt och psykologiskt *beroendeförhållande* till de tilltalade. Som utlänningar utan språkkunskaper eller kontakter var de helt beroende av sin anställning för att klara sig i det svenska samhället. Detta förhållande var också uppenbart för de tilltalade, vilket de utnyttjat.

Vid en jämförelse mellan den arbetade tiden och den lön som utgått fann TR att det förelåg ett uppenbart missförhållande. Man ansåg dock att gärningsbeskrivningen var utformad på ett sätt som inte tillät rätten att döma för ocker endast på grund av att en anmärkningsvärt låg lön hade utbetalats. För straffansvar krävdes dessutom att löneåtertagandet kunde styrkas. Detta beredde emellertid inga problem och TR fann att de tilltalade berett sig förmån genom att återta merparten av lönen. TR betraktade förfarandet som grovt då det varit systematiskt, handlat om stora belopp och pågått under en längre tid. Påföljden blev villkorlig dom och 240 timmars samhällstjänst med ett alternativt fängelsestraff på 11 månader.

3.3 Utländsk lagstiftning

I detta avsnitt presenteras tre olika sätt att utforma ett straffbud avseende tvångsarbete. Lagstiftningen i Norge, Finland och Tyskland har valts ut, dels för att de uppvisar intressanta skillnader gentemot den svenska, dels för att samtliga tre länder tillhör den kontinentalrättsliga kulturen och därmed utgör lämpliga jämförelsenheter. Av utrymmesskäl begränsas redovisningen till dessa tre länder. Danmarks straffbud är identiskt med den svenska och lider till synes av samma problematik varför den inte är medtagen här. Andra länder i Europa har för svensk del så pass främmande sätt att utforma sin strafflagstiftning att jämförelser blir svåra att göra utan ett djupare kunskapsunderlag. Som exempel kan nämnas strafflagstiftningen i Holland, Belgien och Frankrike.

3.3.1 Norge

Den norska människohandelsparagrafen påminner mycket om den svenska vilket har sin grund i att båda baseras på Palermo-protokollet. En viktig skillnad i norsk rätt är dock att själva exploateringen är straffbelagd i första stycket. Straffbudet är utformat så att det är själva *exploateringen*, och inte handelsåtgärden, som offret ska förmås att underkasta sig med de

otillbörliga medlen (våld, hot och missbruk). Det är först i andra stycket som de handelsåtgärder som kännetecknar människohandeln är listade. I norsk strafflag är alltså *handelsåtgärderna och exploateringen* separat straffbelagda. Det behöver således inte föreligga någon koppling dem emellan.

§ 257. *Menneskehandel*

Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd tvinger, utnytter eller forleder en person til

- a) prostitusjon eller andre seksuelle ytelser,
- b) arbeid eller tjenester, herunder tiggning,
- c) krigstjeneste i fremmed land, eller
- d) å samtykke i fjerning av et av vedkommendes indre organer,

straffes for menneskehandel med fengsel inntil 6 år.

På samme måte straffes den som

- a) legger forholdene til rette for slik tvang, utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta personen,
- b) på annen måte medvirker til tvangen, utnyttelsen eller forledelsen, eller
- c) gir betaling eller annen fordel for å få samtykke til en slik handlemåte fra en person som har myndighet over den fornærmede, eller som mottar slik betaling eller fordel.

Den som begår en handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er under 18 år, straffes uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt. Den som var uvitende om at fornærmede var under 18 år, straffes hvis han på noe punkt kan klandres for sin uvitenhet.

3.3.2 Finland

Liksom i Sverige är tvångsarbete kriminaliserat inom ramen för människohandelsbrottet. Den finländska paragrafen bygger likaledes på Palermo-protokollet och EUs rambeslut.

25 kap. 3 §

Männskohandel

Den som genom att

- 1) utnyttja någon annans beroende ställning eller skyddslösa läge,
- 2) vilseleda någon annan eller genom att utnyttja att någon vilseletts,
- 3) betala ersättning till en person som har kontroll över en annan person, eller
- 4) ta emot en sådan ersättning

tar kontroll över någon eller rekryterar, överlåter, transporterar, tar emot eller inhyser någon i syfte att göra honom eller henne till föremål för sexuellt utnyttjande enligt 20 kap. 9 § 1 mom. 1 punkten eller därmed jämförbart sexuellt utnyttjande, tvångsarbete eller andra förhållanden som kränker människovärdet eller i syfte att avlägsna organ eller vävnader i ekonomiskt vinningssyfte, skall för *människohandel* dömas till fängelse i minst fyra månader och högst sex år.

Det finns även en paragraf för grov människohandel (47 kap. 3 a §) som blir tillämplig under vissa försvårande omständigheter. Värt att notera är att om våld eller hot använts så blir det direkt fråga om grov människohandel.¹⁷³ Beroende ställning och skyddslöst läge motsvarar samma förhållanden som förstås med den svenska människohandelsparagrafens *utsatta belägenhet*.¹⁷⁴ Det finns endast ett fall i Finland där människohandel för arbetskraftssyfte har blivit prövat. Det ledde inte till fällande dom.¹⁷⁵

Desto intressantare är att man i Finland sedan 2004 har ytterligare ett straffbud som kan aktualiseras vid tvångsarbete. Denna tillkom som konsekvens av ett uppmärksammat fall gällande kinesiska migrantarbetare och det uttryckliga syftet med den var att komma åt en förekommande gråzon av arbetsförhållanden och på så sätt trygga gästarbetares rättigheter. Brottet är tänkt att användas i fall då utlänningens brist på medvetenhet eller kunskap har utnyttjats vid fastställandet av arbetsvillkoren.¹⁷⁶

47 kap. 3 a § Ockerliknande diskriminering i arbetslivet

Om en arbetssökande eller arbetstagare vid diskriminering i arbetslivet försätts i märkbart ofördelaktig ställning genom att arbetssökandens eller arbetstagarens ekonomiska trångmål eller annars trängda läge, beroende ställning, oförstånd, lättsinne eller okunnighet utnyttjas, skall gärningsmannen, om inte strängare straff för gärningen föreskrivs på något annat ställe i lag, för *ockerliknande diskriminering i arbetslivet* dömas till böter eller fängelse i högst två år.

De grunder som diskrimineringen kan ske på är samma grunder som i det finska straffbudet mot arbetsdiskriminering (47 kap. 3 §). Dessa inkluderar ras, nationellt eller etniskt ursprung, nationalitet, hudfärg, kön, ålder, sexuell läggning, hälsotillstånd, religion och politiska åsikter. Med ”märkbart ofördelaktig ställning” avses exempelvis att betala ut en betydligt lägre lön (under minimilön) eller att kräva olämpliga arbetstider *i jämförelse med andra arbetstagare*. Detta avser inte bara arbetstagare på samma arbetsplats utan jämförelsen kan också göras med anställda vid andra arbetsplatser eller med den generella standarden på arbetsmarknaden vid samma arbeten.¹⁷⁷

¹⁷³ HEUNI, s. 36.

¹⁷⁴ A. a. s. 35.

¹⁷⁵ A. a. s. 36.

¹⁷⁶ A. a. s. 37.

¹⁷⁷ Ibid.

Orden ”ekonomiskt trångmål eller annars trängda läge och beroende ställning” motsvarar de individuellt betingade faktorer som betecknas som *utsatt belägenhet* i den svenska människohandelsparagrafen”.¹⁷⁸

3.3.3 Tyskland

Section 233 (German criminal code)

Human trafficking for the purpose of work exploitation

(1) Whosoever exploits another person’s predicament or helplessness arising from being in a foreign country to subject them to slavery, servitude or bonded labour, or makes him work for him or a third person under working conditions that are in clear discrepancy to those of other workers performing the same or a similar activity, shall be liable to imprisonment from six months to ten years. Whosoever subjects a person under twenty-one years of age to slavery, servitude or bonded labour or makes him work as mentioned in the 1st sentence above shall incur the same penalty.¹⁷⁹

Intressant med den tyska lagstiftningen är att själva exploateringen är straffbelagd i en egen paragraf. Andra moment i människohandeln så som handelsåtgärderna är täckta av en egen artikel som straffbelägger *medhjälp till människohandel* (se nedan Section 233a). Man har alltså valt att separera handelsåtgärderna i människohandeln från själva syftet. Även om rubriceringen är människohandel så gör dess utformning att den också täcker tvångsarbete som inte är resultatet av en traffickingprocess. Vidare är människohandel för sexuell exploatering straffbelagt i en egen paragraf (Section 232, ej medtagen här).¹⁸⁰

Paragrafen markerar direkt att en migrerande arbetstagare befinner sig i en utsatt position. Det krävs således inga otillbörliga medel utöver detta för att en exploatering av en sådan person ska vara straffbar. Dessutom framgår det uttryckligen att en jämförelse ska göras med de arbetsförhållanden som råder för arbetstagare som utför samma arbetsuppgifter.¹⁸¹ Detta brott har en relativt sträng straffskala med ett minimistraff på sex månaders fängelse.

Section 233a

Assisting in human trafficking

(1) Whosoever assists in human trafficking under section 232 or section 233 by recruiting, transporting, referring, harbouring or sheltering another person shall be liable to imprisonment from three months to five years.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Tyska justitiedepartementets översättning.

http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#StGB_000P232. Hämtad 2012-04-05.

¹⁸⁰ Skrivankova, Klara, Between decent work and forced labour: examining the continuum of exploitation. 2010, s. 8

¹⁸¹ Ibid.

- (2) The penalty shall be imprisonment from six months to ten years if**
- 1. the victim is a child (section 176 (1));**
 - 2. the offender through the act seriously physically abuses the victim or places the victim in danger of death; or**
 - 3. the offender commits the offence on a commercial basis or as a member of a gang whose purpose is the continued commission of such offences.**
- (3) The attempt shall be punishable.¹⁸²**

¹⁸² Tyska justitiedepartementets översättning.

4 Arbetskraftsexploatering i Sverige

4.1 Rikspolisstyrelsens lägesrapport 2010

Rikspolisstyrelsen utger varje år en rapport över människohandelns utveckling. Enligt rapporten för 2010 märktes en ökning i antalet polisanmälningar rörande människohandel för andra syften än sexuell exploatering. Härmed inbegrips också de fall då offren tvingats till tiggeri eller att begå brott. Med 53 anmälningar var antalet för första året större än antalet anmälningar för sexuella ändamål.¹⁸³ Fem personer dömdes för detta brott, men i dessa fall gällande syften som tiggeri och brott. Denna ökning förklarades med att EUs utvidgning de senaste åren medfört att den organiserade brottsligheten ändrat sin verksamhet till också att omfatta annan människohandel än den sexuella. En kunskapsökning hos polisen om alla former av trafficking de senaste åren framhölls också som orsak till ökningen.¹⁸⁴

Rapporten beskriver också något svepande att, utöver anmälningar om människohandel i arbetskraftssyfte, anmälningarna ökat angående dåliga arbetsförhållanden, orimliga arbetsvillkor/löner och svårigheter att få ut inarbetad lön. Det tas inte upp några siffror kring antalet. Utländska arbetstagare inom byggbranschen, jordbruks- samt hotell- och restaurangsektorn hade erfarit att deras arbetsförhållanden ändrats vid ankomsten till Sverige och att de tvingades acceptera avsevärt sämre arbetsvillkor. Polisen har emellanåt haft svårigheter att bedöma om detta rör sig om avtalsbrott eller bedrägeri. Rapporten nämner också att det förekommit att papperslösa blivit hotade med avslöjande för myndigheter av sina arbetsgivare.¹⁸⁵ Ett av de enskilda fall som närmare beskrivs rör bulgariska bärplockare i Gävletrakten (se under rubriken 3.2.2.1.7 Bärplockarna i Gävle).

4.2 Fallstudier

Detta kapitel innehåller fall hämtade från media samt från intervjuer med personer som kommer i kontakt med exploaterade arbetstagare. Varje fall presenteras var för sig. Under varje huvudrubrik görs först en bedömning av om fallbeskrivningen kan betecknas som ett tvångsarbete.

¹⁸³ Rikspolisstyrelsens rapport 2011; Lägesrapport 12, Människohandel för sexuella och andra ändamål 2010, s. 13.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

(”Är det tvångsarbete?”) Denna görs utifrån den förståelse av begreppet som presenterades i kapitel 2.

I nästa rubrik appliceras rekvisiten i människohandelsparagrafen 4 kap. 1 a § BrB (”Är det människohandel?”). Det är en rent teoretisk diskussion huruvida rekvisiten fungerar i förhållande till de beskrivna omständigheterna i varje fall.

Slutligen undersöks huruvida något av de andra straffbuden som diskuterades i kapitel 3 kan bli tillämpliga på fallen (”Andra tillämpliga straffbud”).

4.3 Byggnadsarbetare i Stenungsund

Hans Stevander är regionalt skyddsombud vid Byggnadsarbetareförbundet Väst och stöter emellanåt på gästarbetare som arbetar under dåliga villkor.¹⁸⁶ Ett fall som han tar upp är uppförandet av en fabrik i Stenungsund (Borealis). Ett italienskt företag var entreprenör men hade inga egna anställda byggnadsarbetare. Istället hyrde man in underentreprenörer för varje uppgift. Ca 90 % av dessa företag var utländska. Arbetstagarna kom ifrån hela Europa – bland annat Polen, Lettland och Portugal. Byggnadsarbetareförbundet hade inget kollektivavtal med det italienska företaget och inte heller med någon av de utländska underentreprenörerna.

Lönenivåerna låg långt under 100 kr i timmen, vilket är att jämföra med svensk kollektivavtalsenlig lön på 150-200 kr i timmen. Inga löner utgick för övertid och oftast arbetade de ca 12 timmar om dagen. Företaget ordnade transport till och från boenden som beskrivs som undermåliga. Vissa boenden var placerade långt från arbetsplatsen där fyra personer kunde dela på ett 10 kvm stort rum. Maten värmdes på radiatorer och de fick sitta på golvet och äta.

Facket misstänker att företagen skrev en mängd olika anställningsavtal med arbetstagarna där de avsåg sig rättigheter och förmåner. Detta hade de dock ingen möjlighet att kontrollera då kollektivavtal saknades. Var sjätte eller var tionde vecka kunde arbetstagarna åka hem på arbetsgivarens bekostnad, men senare skulle detta återbetalas. Facket befarar också att löner innehölls för att betala skulderna till arbetsgivarna.

Det rådde en väldig stress vid bygget. Vid skador skickades arbetstagarna omedelbart till hemlandet. Vissa underentreprenörer hade även ”övervakare” i sina arbetslag som rapporterade om stämningen. De anställda var rädda för att protestera, eftersom de hade oklara anställningar. Risken fanns att bli hemskickad. Om de talade med något av fackombuden blev det

¹⁸⁶ Stevander, Hans, regionalt skyddsombud för Byggnadsarbetareförbundet Väst. Intervju den 12 april 2012.

repressalier. Det förekom också att somliga arbetsledare slog de anställda när arbetsgivaren var missnöjd.

En arbetsplatsolycka som inträffade fick en viss uppmärksamhet i media. En lettisk svetsare arbetade med ett rör som var 90 cm i diameter. Han blev hotad av arbetsgivaren med att bli hemskickad såvida han inte blev klar inom en vecka. För att försäkra sig om att röret var tätt från insidan klättrade han in. Till följd av att röret var fyllt med argon efter svetsningen kvävdes han till döds. Han upptäcktes på kvällen samma dag då hans kamrater saknade honom till middagen på kvällen. Ingen av arbetstagarna vågade tala med fackombuden om olyckan efter händelsen. Borealis gjorde en internutredning – först efter ett år gjorde också Arbetsmiljöverket en utredning, men brott gick inte att styrka.

4.3.1 Är det tvångsarbete?

Den första frågan man bör ställa är om anställningen är *ofrivillig*. Arbetstagarna i det här fallet har sannolikt varit medvetna om lönenivåer och arbetsvillkor redan innan de anlände till Sverige. Det förefaller inte heller som att de kvarhålls i arbetet mot sin vilja, snarare tvärtom. Det verkar inte heller finnas andra faktorer – exempelvis skuldslaveri - som binder arbetstagarna till respektive arbetsgivare. Det finns dock ofrivillighetsaspekter i att arbetsgivaren utnyttjar arbetstagarnas svaga position till att pressa dem att arbeta långa arbetsdagar. Deras oförstånd om svenska villkor och fackliga rättigheter utnyttjas på samma sätt. Detta innebär sannolikt att det har skett en rad överträdelser av arbetsrättsliga lagar.

Nästa fråga är om arbetet utförs under *hot*. Det tvångsmedel som förefaller vara avgörande för disciplineringen av de anställda i fallet är att de omedelbart kan bli uppsagda eller hemskickade. Detta skulle i Sverige vara ett brott mot 7 § LAS. Då förlorar de sin försörjning men denna faktor konstituerar inte ensamt en situation av tvångsarbete. En allvarlig indikator som dock förekommer är utövandet av våld från arbetsledare. Det finns dock för lite information i underlaget för att avgöra vilken roll detta har spelat för arbetssituationen generellt.

Det finns inte heller några andra faktorer som talar för att det skulle vara ett tvångsarbete. Pass har inte beslagtogs. Bostäderna har varit undermåliga men det kan inte i sig betecknas som ett tvångsmedel, det finns nämligen inget i övrigt som talar för att detta görs i syfte att begränsa rörligheten. Det finns få uppgifter om lönemanipulationer mer än att lönen skulle vara under kollektivavtalsnivå. Sammantaget verkar det inte röra sig om det *maktförhållande* mellan arbetstagare och arbetsgivare som kännetecknar tvångsarbete. Detta är visserligen en form av arbetskraftsexploatering men det kan inte kvalificeras som tvångsarbete.

4.3.2 Är det människohandel?

I exemplet förekommer i vart fall *rekrytering* och *inhysning* av arbetstagarna. Det finns inga uppgifter om att *otillbörliga medel* ska ha använts vid rekryteringen eller inhysningen. Låga löner och arbetslöshet i hemlandet är inte ett sådant trångmål som det betraktas som otillbörligt om det utnyttjas. Därmed faller frågan om människohandel.

Det kan inte anses röra sig om tvångsarbete. Intressant är dock om det kan betraktas som en *verksamhet som innebär nödläge*. Enligt lagstiftaren är detta situationer då någon *förmås arbeta under synnerligen svåra förhållanden till en synnerligen låg lön*. Dessutom kännetecknas nödläge av att offret är hindrat att fritt bestämma över sina göranden och låtanden. Det krävs alltså ett kvalificerat angrepp mot den utsattes handlingsfrihet.

Ordet *synnerligen* befäster att det rör sig om mycket allvarliga fall. Gällande byggnadsarbetarna handlar det om relativt långa arbetsdagar och en relativt låg lön. Frågan är dock om detta räcker för att uppfylla det som ”*synnerligen svåra förhållanden till en mycket låg lön*” utgör. Förmodligen skulle byggnadsarbetarnas situation inte betraktas som ett nödläge i en svensk domstol.

4.3.3 Andra tillämpliga straffbud

Om man utgår ifrån att våld faktiskt använts för att förmå arbetstagarna att arbeta kan brottet olaga tvång komma ifråga. Det gäller i sådana fall att fastställa ett orsakssamband mellan våldet och att de har förmåtts att arbeta. Det kan dock uppstå en fråga huruvida arbetet iförhållande till lönen varit sådant att tvånget kan betrakta som *otillbörligt* (se resonemanget under rubriken 3.2.2.5 Olaga tvång). I annat fall kommer endast ansvar för misshandel ifråga.

4.4 Säsongsarbetare i Skåne

Två ombud från Kommunal berättade om de gästarbetare som årligen kommer för att skörda grönsaker och plocka jordgubbar på odlingarna runt om i Skåne.¹⁸⁷ För några år sedan kom de huvudsakligen från Polen och Litauen. Efter att levnadsstandarden ökat i dessa länder rekryterar arbetsgivarna billigare arbetskraft från Rumänien, Moldavien och Ukraina. Dessa arbetar för en lön om ca 20-25 kr i timmen även om det står att de ska

¹⁸⁷ Nilsson, Tommy, fackligt ombud för Kommunal Skåne. Intervju den 17 april 2012 / Olsson, Lars Göran, regionalt fackligt ombud för Kommunal Skåne. Intervju den 13 april 2012.

få kollektivavtalsenlig lön i deras anställningserbjudande (offer of employment)¹⁸⁸.

Arbetsvillkoren skiljer sig från odlare till odlare. Det går dock att urskilja en del gemensamma drag. Skriftliga anställningsavtal förekommer inte och i regel utgår ingen lön för övertid eller semesterersättning. Säsongsarbetarna kommer från fattiga förhållanden med låg utbildningsnivå och är nästan aldrig medvetna om sina rättigheter. De talar oftast ingen eller mycket dålig engelska. Arbetet är mycket tungt och smutsigt och sker oavsett väderlek. De arbetar ca 12-16 timmar om dygnet. Det är dessutom vanligt att jordgubbsplockning sker på ackord. För en liter jordgubbar får man 2,50 kr. En av respondenterna gör bedömningen att det skulle krävas att man plockar 40 liter i timmen för att få ut kollektivavtalsenlig lön.

Hot är ovanligt men det förekommer. Ett exempel som nämns rör kosovoalbaner, vars arbetsledare tillika landsmän, disciplinerade sina underordnade med att hota deras släktingar i hemlandet. Det vanligaste hotet är emellertid att den anställde omedelbart blir avskedad om denne inte följer arbetsgivarens önskemål. Det kan handla om att man inte plockar en viss kapacitet. Löneindragningar och andra bestraffningar förekommer också vid oönskat beteende, exempelvis vid spritförtäring. Vid eventuella arbetsskador får man sluta anställningen, detta gäller särskilt vid de större odlingarna.

Gästarbetarna inhyses ofta i uttjänta husvagnar, inte sällan är dessa möjliga och förfallna. De bor också i tält. I andra fall erbjuder arbetsgivaren uttjänta baracker utan rinnande vatten och toaletter. Vid bättre boenden tar de ut höga hyror.

Säsongsarbeten bjuds bland annat ut på hemsidor. I ursprungsländerna finns också en rad bemanningsföretag som tar ut en avgift för rekryteringen. Emellanåt bekostas även resan till Sverige av rekryteraren och då ska detta belopp senare arbetas av hos odlaren. Gästarbetare från Ukraina vände sig i ett fall till Kommunal då de hade blivit vilseledda av ett bemanningsföretag i hemlandet. De hade lovats nio-tiotusen kr i månaden vid rekryteringen. Månadslönen visade sig dock vara tvåtusen kr i månaden efter att arbetsgivaren gjort avdrag för hyra.

Vissa säsongsarbetare kommer tillbaka år efter år. Ibland tar de med sig släktingar och vänner. Drivkraften för dessa människor är att de trots allt kan tjäna mer pengar i Sverige än vad de kan hemma. Detta är fallet även om det med svenska mått mätt är synnerligen låga löner. Dessa personer är medvetna om villkoren men är beredda att uthärda långa dagar och smutsigt arbete.

¹⁸⁸ Ett anställningserbjudande granskas av Migrationsverket för godkännande, men har ingen rättsligt bindande verkan. I det anställningsavtal som senare skrivs på plats i Sverige mellan arbetsgivaren och gästarbetaren förekommer i regel helt andra löner och villkor.

4.4.1 Är det tvångsarbete?

Här rör det sig om en bransch där det sannolikt förekommer gränsfall. Arbetet är inte *ofrivilligt* såtillvida att säsongarbetare som får en synnerligen låg lön, d v s 20-25 kr per timme, trots allt godtar detta då de ändå tjänar mer pengar än hemma. Exempel finns dock på att arbetstagare blir *vilseledda* vid rekryteringen om lön och arbetsvillkor. Tydliga ofrivillighetsaspekter finns också då arbetstagarna disciplineras att arbeta extremt långa arbetsdagar under hot om att bli hemskickade. Det förekommer också att arbetsgivare vägrar betala ut löner förrän vid slutet av säsongen. Detta innebär subtila former av frihetsberövande. Löneindragningar och andra bestraffningar förekommer vid missnöje med prestationen. Kombinationer av sådana tvångsmedel kan göra arbetstagaren beroende av sin arbetsgivare och kan till följd därav konstituera tvångsarbete.

Det finns dock inga tecken på att arbetstagarnas frihet begränsas i större mån att de tvingas arbeta långa dagar. Inga pass beslagtogs och de har i regel tillstånd att arbeta i Sverige. Boendet är undermåligt men kan inte kopplas till någon form av kontroll. Det är svårt att avgöra om relationen mellan arbetsgivare och säsongarbetare präglas av det *maktförhållande* som kännetecknar tvångsarbete. Det skiljer sig sannolikt från fall till fall. Klart är att det är en grov form av arbetskraftsexploatering. Arbetstagarnas oförstånd om lagar och rättigheter samt deras ekonomiska desperation utnyttjas till att förmå dem att arbeta hårt under långa dagar i en smutsig miljö.

4.4.2 Är det människohandel?

Objektiva omständigheter för *rekrytering* och *inhysning* föreligger. I vissa fall kan ett *vilseledande* ha använts vid rekryteringen. I de flesta fall verkar gästarbetarna dock införstådda med lönenivåer och villkor men föredrar det framför arbetslöshet eller sämre löner i hemlandet. Det finns inget i beskrivningen som kan konstituera ett utnyttjande av någons *utsatta belägenhet*. För detta krävs nämligen att offret inte har något verkligt eller godtagbart alternativ än att underkasta sig åtgärden. I de flesta fall torde inte människohandel vara för handen.

I fallet med kosovoalbanerna har hot använts för att förmå arbetstagarna att arbeta mer. Det kan identifieras som ett olaga tvång. Det finns dock inget *orsakssamband* med någon av de handelsåtgärder som räknas upp i 4 kap. 1 a § BrB. Att förmå någon att arbeta mer är ingen *handelsåtgärd* (Jfr med TR:s resonemang i fallet "Bärplockarna i Gävle" 3.2.2.1.2.3 ovan).

Vissa enskilda fall av säsongarbete kan sannolikt subsumeras under rekvisitet tvångsarbete i 4 kap. 1 a § BrB. Intressant är att pröva ifall säsongarbete kan bedömas som en *verksamhet som utgör nödläge*. Till skillnad från byggnadsarbetarna kan man dra slutsatsen att 20-25 kr per timme är en mycket låg lön. Till detta ska läggas att det rör sig om ett

mycket hårt och smutsigt arbete. Ett antal av arbetstagarnas rättigheter kränks. Arbetdagarna är mycket långa. Detta kan sannolikt kvalificeras som *synnerligen svåra förhållanden*. Begreppet nödläge innebär emellertid också att offret utsätts för ett kvalificerat angrepp mot sin handlingsfrihet. Här uppstår en gränsdragningsfråga. Förarbetet ger inte någon ledning för att det ska kunna dras slutsatser kring vad detta närmare innebär. Säsongsarbetarnas frihet verkar inte vara begränsad på något annat sätt än att de tvingas arbeta extremt långa arbetsdagar. Jämför man med de andra exempel på nödläge som tas upp i förarbetet är detta inte riktigt av samma karaktär. Det kan inte anses jämförligt med ett barn som utnyttjas i väpnad konflikt eller en ung person som utnyttjas sexuellt och för hushållsarbete i ett tvångsäktenskap. En försiktig bedömning är att förhållandena inte är sådana att det utgör ett nödläge.

4.4.3 Andra tillämpliga straffbud

I exemplet gällande arbetstagarna från Ukraina som sökte hjälp hos Kommunal kan bedrägeri vara för handen. Skillnaden mellan utlovad lön och faktisk lön var anmärkningsvärt stor. Ifall det skulle bli svårt att fastslå vilken lönenivå som överenskommit i Ukraina kan man tänka sig att det istället görs en jämförelse med vad som är normal lön för motsvarande arbete vid en jämförlig arbetsplats, exempelvis en liknande odling med kollektivavtal. På det sättet kan man påvisa en förmögenhetsskada.

Angående hot om våld mot familjemedlemmar i syfte att förmå någon att arbeta är det straffbart som olaga tvång. Det krävs dock att man kan påvisa att hoten lett till ett resultat, i andra hand rör det sig om olaga hot.

4.5 Östeuropeiska lastbilschaufförer

En ombudsman för Transportarbetareförbundet berättade om den exploatering som pågår inom den svenska åkerinäringen.¹⁸⁹ Svenska speditörer (DHL, Ewald) hyr in utländska chaufförer med ”falska” F-skattsedlar eller från utländska bemanningsföretag. Alternativt är de anställda av ett utländskt åkeri. Chaufförerna kommer bland annat från Turkiet, Rumänien, Bulgarien, Ungern och de baltiska länderna. Då de utländska chaufförerna så gott som aldrig är medlemmar i det svenska facket finns inga möjligheter till kontroll. Undantagsvis ställer speditören krav på att underleverantörer ska ha svenskt kollektivavtal. Detta blir dock skenbart då någon kontroll inte är möjlig att genomföra – ingen av de anställda är medlemmar i facket. Transportarbetareförbundet har ändå en stor insyn i situationen för dessa chaufförer, bland annat genom besök på rastplatser. Mera sällan vänder sig chaufförerna själva till ombuden för att få hjälp.

¹⁸⁹ Fackligt ombud för Svenska Transportarbetareförbundet (anonym). Intervju den 11 april 2012.

Enligt cabotage-reglerna får en utländsk chaufför som genomför en internationell transport till Sverige endast göra tre körningar inom en vecka, därefter måste de lämna landet. På grund av att kontrollen är så gott som obefintlig blir många chaufförer kvar i Sverige i månader och utför körningar efter att de anlänt hit. Detta är något som arbetsgivarna utnyttjar. Polisen har inte resurser att kontrollera att reglerna efterlevs, eftersom det skulle krävas att de bevakar misstänkta lastbilar under en längre tid.

De utländska chaufförerna arbetar för mycket låga löner – mellan 400-1000 euro i månaden vilket är att jämföra med den kollektivavtalsenliga lönen på ungefär 136 kr i timmen. Många av dem lever i hytten och kan leva på det sättet flera månader i sträck. En bulgarisk chaufför anställd av ett svenskt åkeri som respondenten träffat hade levt i hytten i nio månader utan att ha varit hemma. Han arbetade för en lön på ca 1000 euro i månaden. De kan också få hyra rum av arbetsgivaren. Exempelvis hade respondenten varit i kontakt med sju östeuropeiska lastbilschaufförer som delade på en tvårumslägenhet. I regel utgår ingen lön för övertid, sjuklön, traktamenten eller semesterlön. Respondenten berättar att vissa chaufförer får stå för inköp av diesel eller själva ersätta det som går sönder i fordonen.

På grund av de låga lönerna har de inte råd att köpa ordentlig mat utan många är beroende av matleveranser från sina arbetsgivare. I perioder lever de på soppa och té. *”Chaufförerna gör vad de kan för att överleva, så som de lever månad efter månad i lastbilen. Brandkåren får emellanåt åka ut för att ge dem mat. Får de en punktering kan de bli ståendes i veckor i väntan på att en kollega ska komma från ett annat land med reservdäck och de har inga pengar till mat... .. allmänheten har fått åka ut med mat”*. De håller sig oftast inom kör- och vilotider då de inte har råd att betala eventuella böter.

Den huvudsakliga anledningen till att chaufförerna går med på arbetsvillkoren är att de annars förlorar anställningen. Det förekommer dock hot och i mer extrema fall våld mot chaufförer som bestraffningar vid oönskat beteende.

I regel är chaufförerna rädda för fackföreningarna som de ser som en slags kontrollerande myndighet. Vid initiativ till kontakt med fackombud riskerar de att omedelbart få sparken. Det finns även indikatorer på att kriminella nätverk har kopplingar till företagen. Löneutbetalningar kan ske vid rastställen via en bulvan. Det har hänt vid fackliga kontroller på parkeringsplatser att det dyker upp en ”torped” efter några minuter. Respondenten uppger också att han också har blivit förföljd, haft inbrott i sin bostad och fått märkliga telefonsamtal i samband med att han försökt driva fackliga intressen gentemot åkeriföretag.

4.5.1 Är det tvångsarbete?

I fallet saknas många av de tvångsmedel som är karaktäristiska för tvångsarbete. Inga pass beslagtas, någon skuld betalas inte av och arbetstagaren har själv begett sig till Sverige med fordonet. Detta beror mycket på transportarbetets speciella karaktär som inte sker under arbetsgivarens direkta överinseende. Den faktor som tydligast talar för att detta ändå är en form av tvångsarbete är det *beroendeförhållande* som lastbilschaufförerna har till sina arbetsgivare. Förutsättningarna för exploatering är optimala. I och med att de befinner sig långt hemifrån utan tillräckligt med pengar är de helt begränsade till sin arbetsplats, nämligen hytten. De extremt låga lönerna bidrar till deras utsatta situation. Därtill är vissa chaufförer beroende av arbetsgivarnas matleveranser för att klara sig. Sammantaget fungerar dessa faktorer som en mycket effektiv rörelsebegränsning.

Det avgörande hotet är att de förlorar sin försörjning. I detta fall är dock arbetstagaren också beroende av arbetsgivaren för att ha råd med mat eller för att överhuvudtaget kunna komma hem. Eventuella lönemanipulationer eller hot om indragna löner blir då extremt effektiva. Sammantaget gör detta att arbetsgivaren befinner sig i en oerhört stark maktposition vilken innebär att arbetstagaren inte kan ställa några krav. Detta genererar den typ av extrema situationer som i exemplet, där en arbetstagarare tvingades arbeta utan avbrott nio månader i sträck. Det tar sig också sådana uttryck som att chaufförerna själva får betala diesel och reparationer. I de fall som detta kombineras med att "torpeder" kontrollerar chaufförerna eller verkställer hot om våld förstärker detta arbetstagararnas utsatthet. Detta *kan* konstituera en form av tvångsarbete, men det är svårt att fastställa.

Bland de här fallen finns sannolikt en rad arbetssituationer som har börjat som en normal anställning, om än under dåliga villkor, vilken sedermera utvecklats till att bli ett tvångsarbete eftersom arbetsgivaren successivt kunnat pressa arbetstagaren att arbeta allt längre perioder. De har helt enkelt inte haft något annat reellt eller acceptabelt alternativ än att fortsätta arbeta under de här villkoren.

4.5.2 Är det människohandel?

I det här fallet föreligger ingen av handelsåtgärderna *transportering*, *inhysning*, *överföring* eller *mottagande*. Däremot har någon form av *rekrytering* förelegat då arbetsgivaren har förmått arbetstagaren att bege sig till Sverige med fordonet. Det är också möjligt att man med *rekrytering* eller *överförande* kan avse de fall då arbetsgivaren växlar kunder medan chauffören är på plats i Sverige eftersom chauffören då förmås bege sig till olika kunder och platser. Det finns dock inget underlag i förarbetet till lagen som ger möjlighet till slutsatser om detta. Det kan också ha förelegat en relativt lång tidsperiod mellan det att chauffören begav sig till Sverige och att den situation som utgör tvångsarbete uppstår.

Det är möjligt att *vilseledande* i vissa fall har använts för att förmå chaufförerna att bege sig till Sverige. Troligtvis har de dock varit medvetna om ungefär vilka villkor som väntat dem. *Olaga tvång* uppges förekomma i och med att våld använts för att bestraffa arbetstagare men detta kan inte kopplas till någon handelsåtgärd.

Arbetsgivarna kan dock anses utnyttja chaufförernas *utsatta belägenhet*. Chaufförerna är i en särskilt sårbar position då de befinner sig långt hemifrån och är beroende av matleveranser och pengar från arbetsgivaren för att överhuvudtaget klara sig. Därtill är många av dem begränsade till fordonet som rast- och sovplats. Detta kan arbetsgivaren *missbruka* genom att förmå dem att arbeta under längre perioder. I sådana fall har chauffören oftast inget annat reellt eller acceptabelt alternativ än att underkasta sig åtgärden. Även här är dock rättsläget oklart och ytterligare problem uppstår om man ska koppla detta *otillbörliga medel* till en eventuell *handelsåtgärd*. Som påpekats förut är arbetet i sig ingen handelsåtgärd.

Som har beskrivits under förra rubriken kan detta möjligtvis betraktas som en form av *tvångsarbete*. I andra hand kan det betraktas som en verkligt svår belägenhet och därmed ett *nödläge* för chaufförerna. Denna frihetsbegränsning under flera månader i sträck torde kunna ses som ett kvalificerat angrepp på chaufförens frihet, även om det sker indirekt. Det torde betraktas som synnerligen svåra förhållanden att arbeta under flera månader i sträck för en låg lön då man samtidigt är begränsad till sin arbetsplats. Men rättsläget är oklart och det är mycket osäkert om detta skulle bli utfallet i en svensk domstol.

4.5.3 Andra tillämpliga straffbud

Det brott som ligger närmast till hands är ocker. Arbetsgivaren utnyttjar arbetstagarnas beroendeställning till att kräva en viss arbetsprestation under en längre tid. Detta förhållande kan dock bli svårt att bevisa. Ett annat problem att det blir svårt att påvisa ett uppenbart missförhållande mellan prestation och vederlag. Det framstår dock som ett uppenbart missförhållande vid en jämförelse mellan den ersättning som chaufförerna får i förhållande till kollektivavtalsenlig nivå i Sverige. Men eftersom dessa arbetstagare är anställda utomlands och avlönas enligt utländska miniminivåer eller kollektivavtal är det lagligt. Det är möjligt att arbetsperiodernas längd i förhållande till lönen är en omständighet som kan styrka att det rör sig om ocker.

Angående olaga tvång och olaga hot, se resonemangen under rubrikerna 4.3.3 och 4.4.3. Samma resonemang gäller också i detta fallet.

4.6 Biltvättare i Göteborg

Sveriges Radios program Kaliber sände den 23 november 2011 ett reportage om slavliknande förhållanden vid biltvättar på Hisingen i Göteborg.¹⁹⁰ Reportaget föranleddes av att billiga biltvättar som sysslade med handtvätt blivit en växande trend. Kaliber valde att undersöka orsakerna bakom de misstänkt låga priserna (70 kr per tvätt istället för normalt marknadspris på 300 kr per tvätt). De fann att villkoren för de som utförde arbetet präglades av exploatering.

Reportrarna intervjuade sammanlagt fyra personer som arbetat vid olika biltvättar i Göteborg med omnejd. Samtliga intervjuade saknade uppehållstillstånd efter avslag på sina asylansökningar. De berättade alla om liknande förhållanden. De fick mellan 20 och 30 kr i timmen svart för att tvätta bilar för hand under 10-12 timmar om dagen. Arbetet beskrivs som mycket tungt. Det fanns inga skyddskläder som skyddade mot kemikalier och kallt vatten. En av männen berättade om hur kemikalierna fastnade på huden och att han hade besvärande klåda. De berättade också om svullnader och värkande leder. Eftersom de som papperslösa inte har rätt till vård var de ständigt plågade av sina arbetsskador. Två av dem vittnade om att arbetsgivaren förbjudit dem att ta på sig skyddskläder så att ägarna skulle kunna neka till att de arbetade där vid händelse av inspektion. De nämnde också att de blivit behandlade ”som slavar” men i reportaget beskrivs inga fler detaljer om hur detta gestaltade sig.

”Ali” är en av de fyra intervjuade. Han hade vid tidpunkten för reportaget levt de senaste två åren som gömd flykting. Med sin kompis delade han en 20 kvm stor lägenhet i en av Göteborgs förorter. Ali berättade att hans ben ibland domnar till följd av det tunga arbetet som ger honom ungefär 300 kr om dagen. Ali var tydligt medveten om att han var underbetald; ”*När jag arbetar så känns det ibland som att mitt arbete är gratis, jag vet att jag blir utnyttjad*”. Han menade dock att han har vant sig vid att leva så här: ”*Jag känner lite oro, men man vänjer sig. Vi har vant oss. Vi har levt så här under lång tid nu, det har blivit så mycket saker som har hänt som har tryckt ned oss, som har varit en belastning... Vad är det polisen ska göra om de tar oss? Vi är döda här och vi är döda i hemlandet. Så vad är skillnaden?*”

I reportaget berördes inte om någon också bor på sin arbetsplats. Inspektörer från Skatteverket i Göteborg uppgav dock för reportrarna att det inte är ovanligt att de stöter på sängar på biltvättarna vid sina besök och att ingen normalt sett skulle acceptera att bo under sådana förhållanden.

¹⁹⁰ Sveriges Radio, Kaliber; ”Slavliknande förhållanden på billiga biltvättar”, programmet sändes 2011-10-23.

4.7 Papperslösa städare

Även i Göteborgs restaurangbransch förekommer utnyttjande av papperslösa.¹⁹¹ De städar på restauranger och krogar om nätterna mellan 24-06 för runt 25-30 kr i timmen under samtliga av veckans dagar. De anställs antingen direkt av restaurangerna eller via städföretag. Det rör sig uteslutande om svartarbete. Arbetet som utförs är mycket tungt och slitigt. ”Det handlar om rengöring av kök, om oljor i fritöser som inte hunnit kallna... .. inget jobb som en svensk skulle göra”. De hotas med att bli avslöjade för myndigheterna och därmed deporterade om de inte gör som arbetsgivaren vill.

I regel har de papperslösa själva uppsökt arbetsgivaren och bett om jobb för att kunna försörja sig. Arbetsgivaren och den papperslöse kommer oftast från samma land, vanligast förekommande är somalier. Kännetecknande för de städföretag som anställer papperslösa är att de ofta är inblandade i ekonomiska oegentligheter och inte sällan går i konkurs med stora skulder.

4.7.1 Är det tvångsarbete?

Papperslösa befinner sig i en mycket utsatt position då de inte kan få lagliga arbeten i Sverige. De riskerar också att bli deporterade vid upptäckt med de konsekvenser detta får beroende på respektive papperslös persons bakgrund. Därtill befinner de sig i ett främmande land utan något socialt kontaktnät och de kan oftast inte språket. Deras frihet är redan begränsad av att de tvingas gömma sig.

I det första exemplet med biltvättarna har de visserligen sökt anställningen själva. De är dock helt beroende av arbetsgivaren för att kunna klara sig. Det framgår av Alis vittnesmål att de normalt aldrig hade accepterat sådana villkor vilka bryter ner såväl den psykiska som den fysiska hälsan. Det är dessutom en extremt låg timlön. Hotaspekten består alltså i att den papperslöse inte klarar sig ekonomiskt som papperslös. Denna omständighet är inte att betrakta som en yttre ekonomisk faktor. Den illegala statusen är en individuell faktor hos personen som arbetsgivaren utnyttjar, och vilken effektivt binder arbetstagaren till en anställning.

Den papperslösens oklara status gör att denne också drar sig för att protestera. Underförstådda hot blir sannolikt mycket effektiva. Eventuella övergrepp eller hot kan den papperslöse inte anmäla till myndigheterna. Här är ett tydligt exempel på det maktförhållande som präglar ett tvångsarbete. Speciellt i detta exempel är dock att arbetsgivaren egentligen inte behöver vidta några åtgärder, exempelvis hot eller våld, för att begränsa arbetstagarens handlingsfrihet. Arbetsgivaren utnyttjar den papperslösens föreliggande utsatthet för att kräva oskäliga arbetsvillkor.

¹⁹¹ Kjellberg, Mats, fackligt ombud vid Hotell- och Restaurangförbundet i Göteborg. Intervju den 20 april 2012.

I det exempel som följer angående restaurangstädarna adderas dock ytterligare en hotaspekt vilken totalt berövar den papperslöse handlingsfriheten. Under hot om avslöjande inför myndigheter kan den papperslöse tvingas gå med på vilka villkor som helst. Denne kan i en sådan situation helt bli underkastad arbetsgivarens vilja.

4.7.2 Är det människohandel?

De papperslösa har blivit *rekryterade* direkt av arbetsgivaren. I vissa fall förekommer det tydligen att de även blir *inhysta* genom att beredas sovplats vid biltvätten.

I båda fallen är det otillbörliga medel som används vid rekryteringen att arbetsgivaren utnyttjar offrens *utsatta belägenhet* då de har illegal status. Därtill befinner sig de papperslösa i ett mycket svårt ekonomiskt förhållande då ett arbete i regel är det enda sättet att överhuvudtaget få någon inkomst. De har därmed inget reellt eller godtagbart alternativ till att underkasta sig att rekryteras till ett tvångsarbete. Här finns ett klart orsakssamband.

Avseende restaurangstädarna innebär hot om avslöjande att arbetsgivaren använder sig av *olaga tvång* för att förmå till arbete på vissa villkor (hot om att ange annan för brott). Om det sker vid rekryteringen torde ett orsakssamband mellan det olaga tvånget och rekryteringen föreligga. Sker det senare under anställningen är det dock inte kopplat till någon *handelsåtgärd*.

Det har ovan redogjorts varför detta skulle vara att betrakta som ett *tvångsarbete*. Även *nödläge* kan komma ifråga då det rör sig om en verkligt svår belägenhet för den papperslöse som inte är övergående. Det är en mycket låg lön under synnerligen svåra förhållanden. Arbetet är tungt och hårt och präglas av plågsamma arbetsskador. Den papperslöses frihet är också begränsad då denne tvingas hålla sig gömd. Båda dessa fall torde kunna subsumeras under människohandelsparagrafen, men det är ingalunda självklart.

4.7.3 Andra tillämpliga straffbud

Ockerparagrafen kan bli tillämplig eftersom det kan argumenteras för att de papperslösa som sådana befinner sig i ett *trångmål*. Den individuella egenskapen att de har illegal status gör dem beroende av anställningen och minskar deras motståndskraft mot gärningen. Den arbetsprestation som läggs ned står i *uppenbart missförhållande* till lönen. Det handlar om långa dagar och ett hårt, skadligt arbete för ett vederlag som ligger långt under vad en biltvättare normalt får i lön.

Angående restaurangstädarna innebär hotaspekten att det, vid sidan av ocker, kan bli fråga om olaga tvång. Eftersom det är straffbart att uppehålla sig illegalt i Sverige blir det fråga om att *ange annan för brottslig gärning*. I andra hand kan man tänka sig att det rör sig om ett *menligt meddelande* (Se resonemanget under rubriken 3.2.2.4 Olaga tvång). Även utpressningsbrottet kan komma ifråga om man rättsligt kan betrakta en påfallande diskrepans mellan arbetsprestation och vederlag som en *förmögenhetsöverföring* (se resonemanget under rubriken 3.2.2.7 Utpressning). Mellanskillnaden mellan den lön som den papperslöse har fått och vad som normalt utgår i Sverige för samma prestation i tid innehålls av arbetsgivaren. Här är dock rättsläget oklart.

4.8 Bärplockare i Gästrikland

Polisen i Söderhamn känner till tre fall där bulgariska medborgare har blivit utnyttjade för bärplockning.¹⁹² I det senaste fallet hade sju personer blivit uppsökta på caféer och torg i sitt hemland och tillfrågade om de ville tjäna pengar på bärplockning i Sverige. Samtliga kom från mycket fattiga förhållanden. De var arbetslösa och de flesta av dem var också analfabeter.

Rekryterarna hade tagit ut en avgift om 150 euro för resan till Sverige, som senare skulle betalas av genom att de plockade bär. De kom överens med arbetsgivaren om att de skulle få 3 euro per låda bär. Transporten till Sverige skedde gemensamt i rekryterarnas minibussar. I Sverige beslagtogs rekryterarna samtliga pass.

Väl på plats inhystes de i tält, rekryterare för sig och ”anställda” för sig. I vissa perioder inhystes de i en övergiven skola där det saknades vatten och toaletter. Där fick de bland annat sova i förrådsutrymmen. Arbetsdagen började tidigt på morgonen med att de blev utskjutsade till olika platser för att plocka bär. De hämtades sent på eftermiddagen. De hade inga egna fordon varför deras rörlighet var begränsad till lägerplatserna.

De var mycket rädda för sina arbetsgivare. Flera av dem har i efterhand uppgett för polisen att de blev hotade med våld om de inte plockade mer och snabbare. Misshandel ska ha förekommit, en person berättade att han blivit slagen i huvudet upprepade gånger. Någon lön utgick aldrig överhuvudtaget. Rekryterarna hänvisade till att arbetarna hade plockat för lite bär och att de ännu inte hade betalat av transportavgiften. Några av dem påkallade så småningom hjälp hos boende i omgivningen då de inte stod ut längre. Exploateringen hade då pågått i över en månads tid. Fallet var föremål för rättegång under våren 2012 i Hudiksvalls tingsrätt med rubriceringen människohandel.¹⁹³

¹⁹² Englund, Gunnel, Utredare vid polisen i Söderhamn. Intervju den 10 april 2012. Ett av de tre fallen gick till rättegång i Hudiksvalls tingsrätt (B 1834-11). Fallet finns redovisat under rubriken 3.2.2.1.7 Bärplockarna i Gävle.

¹⁹³ B 2020-11. Dom hade ännu inte meddelats vid inlämningen av denna uppsats (20 maj 2012). Förhandlingen pågick under flera dagar i april och maj.

4.8.1 Är det tvångsarbete?

I fallet uppträder fem av de sex faktorer som ILO listat som indikatorer på tvångsarbete (se under rubriken 2.3.5). Det är uppenbart att de har vilseletts då de inte får ut någon lön, därmed kan anställningen inte betraktas som ett frivilligt och medvetet val. Friheten har inledningsvis begränsats genom att passen beslagtogs. De befinner sig i ett främmande land utan pengar och har inga fordon att förflytta sig med. På grund av de subtila frihetsinskränkningarna har de inte kunnat avsluta sin anställning utan att hamna i en mycket svår situation. Möjligheterna att kunna ta sig hem måste ha betraktats som små. Därtill har det funnits substantiell rädsla för våld och andra repressalier.

Hot och våld förekommer regelbundet för att få dem att arbeta. Skuldförhållanden används för att innehålla lönerna. Arbetsgivarna har mycket stor makt över bärplockarna. De tvingas acceptera usla villkor under hot om straff. De har inget annat val än att fortsätta arbeta. Samtliga faktorer talar för att detta är ett tvångsarbete.

4.8.2 Är det människohandel?

Här förekommer *rekrytering*, *transportering* och *inhysning* som handelsåtgärder. Rekryterarna har också *vilselett* arbetstagarna om lönen. Det föreligger ett orsakssamband med rekryteringen. Det är ett klart fall av *tvångsarbete* då det är ofrivilligt och utförs under hot om straff. Teoretiskt sett föreligger det ansvar för människohandel.

Liknande rättsfall i underinstanserna visar dock att det kan vara svårt att styrka att ett vilseledande ägt rum vid rekryteringen. En intressant fråga som då uppstår är om rekryterarna kan anses ha utnyttjat offrens *utsatta belägenhet*. Hur situationen gestaltade sig för de sju personerna i Bulgarien finns det ingen information om i beskrivningen. Med ledning av vad som förekommit i fallet med de brittiska asfaltläggarna (se under rubriken 3.2.2.1.6) krävs det dock mycket svåra sociala förhållanden för att någon ska anses befinna sig i en utsatt belägenhet. Asfaltläggarna var, liksom bulgarerna i fallet, arbetslösa och analfabeter. Därutöver var britterna också hemlösa. Detta ansåg TR inte vara förhållanden av tillräckligt svår karaktär för att uppfylla rekvisitet.

Även *olaga tvång* i form av misshandel har använts för att förmå dem att arbeta. Här går det dock inte att koppla detta till någon av de tre handelsåtgärderna *rekrytering*, *transportering* eller *inhysning*. Samma problem som i tidigare fall uppstår.

4.8.3 Andra tillämpliga straffbud

Här ingår olaga tvång och olaga hot som led i människohandelsbrottet. Vilseledandet om ersättningen kan föranleda ansvar om bedrägeri. Den relativt långa period som avlöpt efter rekryteringen talar för att avsikten hos rekryterarna i själva verket varit att aldrig utge någon lön.

Den juridiskt mest intressanta frågan uppstår ifall det rör sig om ett olaga frihetsberövande. Att begränsa någon till en lägerplats ute i skogen genom att begränsa tillgången till transportmedel därifrån är ett subtilt men effektivt sätt att inskränka friheten. Å andra sidan är förläggning av lägerplatsen ute i skogen en del av arbetets natur. Det förekommer inga uppgifter om att de utsatta blivit nekade att använda fordonen. Troligen är detta förfarande inte att anse som ett olaga frihetsberövande.

4.9 Kinesiska gästarbetare

Arbetskraftsexploatering verkar vara ett utbrett fenomen i restaurangbranschen i Göteborg. Mats Kjellberg, ombudsman för Hotell- och Restaurangfacket berättar att krögare ”importerar” kockar, städare, diskare och kallskänkor.¹⁹⁴ Denna bransch har ett stort inslag av utländska restaurangägare och krögare. I regel rekryterar arbetsgivaren sina anställda bland personer från samma hemland. Arbetstagarna kommer från länder utanför EU; Turkiet, Kina, de forna sovjetrepublikerna och länder i Nordafrika. De talar i regel varken svenska eller engelska och kan således inte göra sig förstådda. Det är dessutom mycket vanligt att arbetsgivaren tillhandahåller lägenheter åt dem, oftast till en mycket hög hyra.¹⁹⁵ Det rör sig om vita anställningar och gästarbetarna kommer hit genom ett anställningserbjudande (offer of employment). I dessa anges det att den anställda ska få kollektivavtalsenlig lön. I realiteten utgår oftast bara hälften av denna lön och många arbetsgivare drar av eventuell hyra för boende från lönen. Det är vanligt med 14-18 timmars arbetsdagar för mycket låga löner.

En grupp som förekommer i flera av de fall som respondenten beskriver är kinesiska gästarbetare. Kinesiska krögare i Göteborg har en mellanhand de kan ringa för att få tag på arbetskraft. Denna person vänder sig i sin tur till rekryteringsföretag i Kina, vilka rekryterar kineser som de skickar till Sverige. Ett av kriterierna för att bli skickad är att man varken kan svenska eller engelska.

Ett exempel som respondenten tar upp är en kinesisk man som självmant sökte hjälp vid HRFs kontor i Göteborg. Han talade ingen svenska eller engelska varför tolk tillkallades. Han berättade att han hade betalat 60.000

¹⁹⁴ Kjellberg, Mats, fackligt ombud vid Hotell- och Restaurangförbundet i Göteborg. Intervju den 20 april 2012.

¹⁹⁵ Respondenten nämner hyror mellan 7500-10 000 kr per person för mindre lägenheter. Oftast inhyses flera personer i samma lägenhet.

kr i avgift till ett rekryteringsföretag i Kina för ett arbete i Sverige. Han hade blivit lovad en mycket god lön under bra förhållanden och fick uppfattningen att den avgift han erlagt skulle vara avbetald på ett par månader. Väl på plats visade sig förhållandena vara mycket sämre.

Han anlände till Sverige i augusti 2010. Arbetsgivaren inhyste honom tillsammans med fem andra kinesiska anställda i en tvårums-lägenhet. Ingen av dem behärskade svenska eller engelska. Samtliga fem arbetade ca 14-16 timmar per dygn och arbetet beskrevs av mannen som mycket hårt. De hade dock en ledig dag i veckan då de fick göra vad de ville. De tog sig dessutom själva till och från jobbet dagligen.

När månadslönen skulle utbetalas drog arbetsgivaren 7500 kr i hyra per person av de fem männen. Kvar blev ca 7000 kr i månadslön. 75 % av detta skickade de hem till sina familjer i Kina. Arbetsgivaren hotade dem uttryckligen med att de skulle bli utkastade från lägenheten om de inte gjorde som han ville. Samtliga av de fem var mycket rädda för att bli ställda på gatan i ett främmande land där de inte kunde språket eller förstod samhället. Den psykiska och fysiska stressen gjorde att mannen sedermera blev sjuk, men då vägrade arbetsgivaren att ge honom lön.

När mannen till slut sökte upp HRF i augusti var det för att han ville åka hem till Kina. För respondenten sade han uttryckligen att han aldrig kunnat föreställa sig att livet i Sverige skulle vara så hårt och att det var bättre i Kina. HRF lyckades komma fram till en förhandlingslösning med arbetsgivaren, som var bunden av kollektivavtal, och utverkade ersättning till sin klient. HRF försökte få hans fyra arbetskamrater att också ställa krav på arbetsgivaren men de var för rädda för att delta.

Ytterligare ett fall som nämns, också från 2010, gäller en 22-årig kines som kommit hit genom ett anställningserbjudande. Han kom inte till Sverige genom ett kinesiskt bemanningsföretag, det föreföll istället som att det fanns något slags släktskap med arbetsgivaren.

22-åringens frihet var mycket beskuren, bland annat förbjöds han att tala i telefon. Respondenten uppger att *"han var livrädd för sin arbetsgivare"*. Han hade inhysts i källaren hemma hos arbetsgivaren och hans pass hade beslagtogs. Han arbetade ca 20 timmar om dygnet som en slags allt-i-allo på en kinesägd krog. Städning, diskning och matlagning ingick i arbetsuppgifterna. Arbetsgivaren körde honom till och från jobbet varje dag. Däremellan fick han 2-3 timmars sömn. Detta hade pågått i 8 månader när HRF fick kontakt med honom. Han var då i mycket dåligt fysiskt och psykiskt skick. Han vägrade dock att driva några krav, förmodligen på grund av rädslan för sin arbetsgivare. HRF hjälpte honom dock med läkarkontakt.

4.9.1 Är det tvångsarbete?

Det första exemplet uppvisar nästan alla indikatorer på att vara ett tvångsarbete. Mönstret är bekant ifrån de utländska rapporter som redovisades under rubriken. Han har blivit vilseledd under rekryteringen avseende lön och arbetsvillkor. Han har alltså inte gjort ett medvetet och frivilligt val. Vidare föreligger en stor skuld till en tredje part som arbetstagaren måste kunna betala av, vilket i sin tur binder denne till anställningen.

Mannen i exemplet är helt beroende av sin arbetsgivare för att klara sig i det svenska samhället. Hotaspekten består i att han kan bli ställd på gatan i ett främmande land. Pengar saknas för att ta sig hem. Därmed har han inte heller kunnat avsluta anställningen. Arbetsgivarens maktposition gör att han kan kräva långa arbetsdagar till en mycket oskäligen lön. Det har således inte funnits något reellt eller acceptabelt alternativ annat än att fortsätta arbeta. Intrycket av att arbetet skett ofrivilligt förstärks av det faktum att han är mycket sjuk när han till slut söker hjälp.

Det andra exemplet har den speciella faktorn att personen totalt blivit berövad sin frihet. En rad tvångsmedel har använts; han har nekats kontakt med sina släktingar i Kina och pass har beslagtogs. Han är ständigt under sin arbetsgivares övervakning. Detta i kombination med de långa arbetsdagarna gör att han sannolikt varit oförmögen att förändra sin situation. Härigenom har det uppstått en extrem form av arbetskraftsexploatering. Detta fall kan sannolikt också betecknas som en form av *träldom* i den innebörd ordet har i EKMR (se under rubriken 3.1.1.2 EKMR).

4.9.2 Är det människohandel?

I båda fallen har rekvisiten för *rekrytering*, *mottagande* och *inhysning* blivit uppfyllda. I det första fallet får det anses klarlagt att han också har blivit *vilseledd* om lönen och arbetsvillkoren. Detta fall är ett tydligt resultat av en traffickingprocess.

Mannen i det första fallet är också i en *utsatt belägenhet* då han befinner sig i ett främmande land utan att kunna språket. Han är beroende av sin arbetsgivare för uppehållet. Även skuldförhållandet innebär en faktor som arbetsgivaren har kunnat utnyttja. Denna belägenhet har arbetsgivaren missbrukat för att *inhysa* honom i en lägenhet. Syftet har varit att han ska utnyttjas i *tvångsarbete*, eller i vart fall en situation som innebär *nödläge*. Även om frihetsförlusten har varit partiell har detta beroendeförhållande inneburit en verkligt svår belägenhet. Hans hälsotillstånd vittnar om att det rört sig om allvarliga förhållanden och lönen har varit låg. Detta utgör, teoretiskt sett, ett människohandelsbrott.

Angående 22-åringen torde han likaledes vara att betrakta som ett offer för människohandel. Han har både *rekryterats* och *inhysts* i syfte att bli utnyttjad för tvångsarbete. Det förekommer inga uppgifter om vilseledande, men han har befunnit sig i en *utsatt belägenhet* vid inhysningen. 22-åringens beroende av sin arbetsgivare för att klara sig har direkt utnyttjats. Därutöver uppstår frågan om det inte har förekommit ett frihetsberövande som skulle kunna utgöra ett *annat otillbörligt medel*. Ifall tvångsarbete inte kommer ifråga kan det dock bedömas som ett *nödläge*. Hans pass har beslagtogs, han har ständigt varit under sin arbetsgivares kontroll och han har inte haft någon fritid. Omständigheterna i beskrivningen sammantaget gör att det kan betraktas som ett kvalificerat angrepp på offrets frihet.

4.9.3 Andra tillämpliga straffbud

Det kan anses klarlagt att mannen i det första exemplet blivit vilseledd vid rekryteringen. Skillnaden mellan utlovad och faktisk lön har varit stor. Bedrägeri kan alltså vara för handen.

Utifrån rättsfallet från Hudiksvalls tingsrätt (se under rubriken 3.2.2.8 Rättsfall) kan man dra slutsatsen att även ockerparagrafen kan bli tillämplig i det första exemplet. Det finns flera paralleller mellan pakistaniernas förhållanden i det fallet och beskrivningen av de kinesiska gästarbetarnas situation. I båda fallen har arbetsgivaren rekryterat dem till Sverige. Kineserna har varit direkt beroende, både ekonomiskt och psykologiskt, av sin arbetsgivare för att klara sig i det svenska samhället. Dessutom har deras boende varit kopplat till anställningen. Mellan den arbetade tiden och den utbetalade lönen har det också funnits ett uppenbart missförhållande. Detta föreliggande förhållande har arbetsgivaren utnyttjat för att kräva långa arbetsdagar på oskäliga villkor.

Mannen i exemplet har också blivit tvingad att arbeta under vissa villkor under hot om att bli ställd på gatan i ett främmande land. Därtill har han saknat ekonomisk möjlighet att ta sig hem till Kina. Det utgör inte ett hot av det slag som gör att det kan bli fråga om *olaga tvång*. Detta torde dock gå att subsumera under straffbudet *olaga hot*. Den situation som han blir hotad att försättas i skulle definitivt innebära en avsevärd olägenhet för honom. Närvaron av ett olaga hot innebär i sin tur innebär att det också kan bli fråga om *utpressning*. Liksom i fallet med de paperslösa restaurangstädarna (4.7) krävs dock att det rör sig om en förmögenhetsöverföring. Det är som tidigare diskuterats oklart om arbetsgivarens innehållande av mellanskillnaden mellan det utförda arbetet och den låga lönen kan betraktas som en *förmögenhetsöverföring*.

5 Analys och slutsatser

5.1 Grader av exploatering

Resultatet i uppsatsen visar att det finns många olika former och svårhetsgrader av arbetskraftsexploatering i Sverige. Somliga av dessa fall kan därjämte betecknas som tvångsarbete. Fallstudierna visar också att detta är ett komplext fenomen som består av många olika komponenter.

Det är uppenbart att det är mycket komplicerat att avgöra vad som är tvångsarbete och vad som inte är det. Klart är dock att tvångsarbete förekommer. Det går också att dra slutsatsen att det finns grova former av arbetskraftsexploatering som samtidigt uppvisar en del kännetecken för tvångsarbete. Många av de situationerna kan säkerligen utvecklas negativt till att bli klara situationer av tvångsarbete. Därmed är det också svårt att belägga om det finns några tydliga fall av tvångsarbete som faller utanför människohandelsparagrafen.

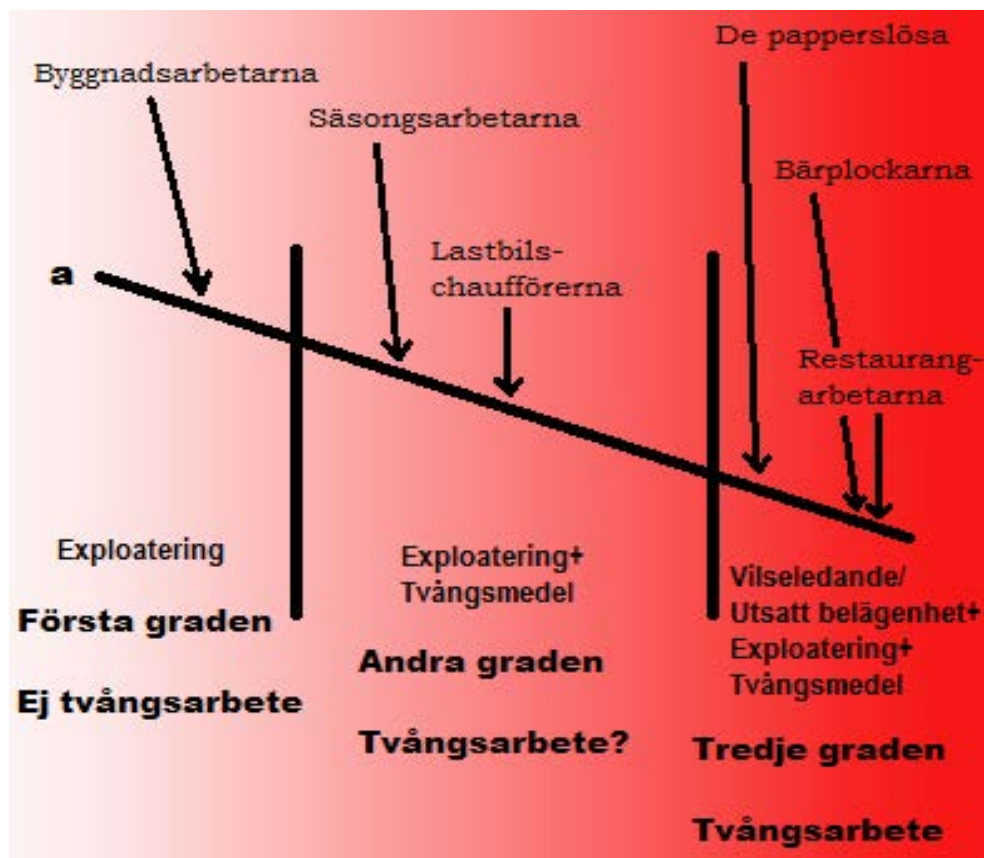
Vad fallstudierna däremot har visat är att det uppstår en rad oklarheter vid en sådan prövning. Den generella slutsatsen man kan dra är att paragrafen är svårtillämpad. Den är inte utformad för att användas vid fall där handelsåtgärder saknas. Det är nämligen endast två av dessa sex fall som kan subsumeras under människohandelsparagrafen (de kinesiska restaurangarbetarna och de bulgariska bärplockarna). Dessa två fall är också tydliga resultat av en traffickingprocess. Även fallen med de papperslösa faller, teoretiskt sett, in under 4 kap. 1 a § BrB. Det är också dessa tre fall som helt klart förefaller vara tvångsarbete.

Utifrån detta resultat skulle man kunna dra slutsatsen att det som utmärker tvångsarbete är just att ett otillbörligt medel använts vid rekryteringen. Ytterligare en slutsats skulle kunna vara att fall av tvångsarbete också kan åtalas som människohandel. Emellertid visar den internationella forskningen att ett otillbörligt medel saknas vid flera fall av rekrytering till tvångsarbeten. Vidare visar fallen med säsongarbetarna och lastbilschaufförerna att potentiella fall av tvångsarbete inte går att subsumera under 4 kap. 1 a § BrB. Klart är nämligen att det utifrån definitionen av tvångsarbete i ILO konvention nr. 29 inte krävs ett otillbörligt medel vid rekryteringen för att något ska kunna kvalificeras som tvångsarbete. Det är förmodligen i denna gråzon som man hittar de flesta fall som faller utanför det straffbara området.

Även om underlaget är av stickprovskaraktär kan man urskilja vissa gemensamma nämnare i fallen. För det första är fyra av de sex fallen från den reguljära arbetsmarknaden och inom ”vita” anställningsförhållanden. Detta beror dock sannolikt på att de miljöer där den mesta av den ”svarta” exploateringen pågår är mycket ljusskygg och således inte ingår lika frekvent bland polisens och fackombudens erfarenheter. En annan

gemensam nämnare är att samtliga av de utsatta arbetstagarna i fallen kommer från fattiga förhållanden. Dessutom utnyttjas deras okunskap om de rättigheter de har gällande fackliga rättigheter, löner och arbetsvillkor i Sverige.

Det går att åskådliggöra resultatet genom att dela in dessa fall i tre olika grader utifrån den modell som presenterades i materialavsnittet (1.4.2). Den internationella forskningen visar att en arbetssituation som börjar med exploatering gradvis kan försämrans och därigenom utvecklas till ett tvångsarbete. Beate Andrees har beskrivit i sin forskning att en arbetsgivare oftast börjar med små manipulationer för att sedan pressa arbetstagaren längre och längre in i en exploaterande situation. Att det fanns en sådan risk var tydligt i fallen med säsongsarbetarna och lastbilschaufförerna. Ett mera korrekt sätt att illustrera gradindelningen är därför att låta den vågräta svarta linjen (a) luta utför åt höger. På detta sätt åskådliggörs att arbetskraftsexploatering handlar om ett *sluttande plan*.

- Byggnadsarbetarnas situation präglades av att det förelåg exploateringsfaktorer. Emellertid fanns det inga tydliga tvångsmedel närvarande. Det hade inte heller skett något vilseledande. Således kan man placera dem i *första graden på skalan*.
- Säsongsarbetarnas situation utmärktes också av exploatering. Här var likaledes en del tvångsmedel närvarande. Det är dock tveksamt

om dessa faktorer sammantaget kan konstituera det maktförhållande som präglar ett tvångsarbete. Detta fall kan placeras till vänster i *andra graden på skalan*.

- Lastbilschaufförerna var utsatta för en grov form av exploatering under oskäligena villkor. Emellertid saknades många av de tvångsmedel som kännetecknar tvångsarbetet. Det var istället det beroendeförhållande som de hade till sin arbetsgivare som utgjorde den viktigaste faktorn. Detta fall bör också placeras i *andra graden på skalan*.
- De papperslösas utsatta belägenhet utnyttjades vid rekryteringen. Tydliga tvångsmedel saknades i fallet med biltvättarna men här förekom ett extremt beroendeförhållande till arbetsgivaren. Ett mycket starkt tvångsmedel användes dock avseende restaurangstädarna. Dessa fall bör placeras till vänster i *tredje graden*.
- Bärplockarnas situation är ett tydligt fall av tvångsarbete. Här förekom såväl vilseledande vid rekryteringen, exploateringsfaktorer och tvångsmedel. Således bör detta fall placeras *längst till höger på skalan*.
- Samma sak gällde för de kinesiska gästarbetarna. Här förekom också alla tre problemområden. Även detta fall bör placeras ytterst *till höger i den tredje graden på skalan*.

5.2 Människohandelsparagrafens tillämplighet

Det kan konstateras att rekvisitet *tvångsarbete* i människohandelsparagrafen enligt förarbetet helt överensstämmer med definitionen i ILOs konvention nr. 29. Med begreppet tvångsarbete förstås i svensk rätt därmed ”varje arbete eller tjänst som utkrävs under hot om något slag av straff och till vars utförande ifrågavarande person icke erbjudit sig av fri vilja”. Det kan också konstateras att ”mildare” former är täckta genom rekvisitet *annan verksamhet som innebär nödläge*. Enligt förarbetet inbegriper detta situationer där någon ”utan att det är fråga om tvångsarbete, arbetar under synnerligen svåra förhållanden till en mycket låg lön”. Vilka arbetssituationer som kan subsumeras härunder är oklart, men som kan konstateras utifrån fallstudierna finns det flera anställningar i Sverige vars förhållanden någorlunda stämmer in på den beskrivningen. Det förefaller som att lagstiftaren inte bara velat komma åt tvångsarbete, utan också vissa grövre former av arbetskraftsexploatering.

Det kan alltså framstå som att det finns en heltäckande kriminalisering av tvångsarbete, dessutom med en viss marginal genom rekvisitet nödläge.

Emellertid är tvångsarbete endast straffbart inom ramen för människohandelsparagrafen. Detta ställer till problem då momenten i själva tvångsarbetet måste fogas samman med rekvisit som beskriver ageranden i en traffickingprocess.

5.2.1 Rekvisit bestående av handelsåtgärder

Det centrala problemet är att de rekvisit i människohandelsparagrafen som beskriver förövarens aktiva handlingar utgörs av *handelsåtgärder*. Detta har sitt ursprung i att det var den gränsöverskridande handeln med människor man ville komma åt. Denna kännetecknas av en förflyttning av offren mellan olika länkar i en transportkedja. I enlighet härmed är rekvisiten *rekrytering, inhysande, transporter, mottagande* och *överförande*. Om dessa befattningar sker för vissa uppräknade syften är det straffbart. Det är symptomatiskt att det inte ens behöver ha skett en exploatering. Paragrafen riktar följaktligen inte rättstillämparens fokus mot själva exploateringen och hur den gestaltar sig, utan endast mot själva handelskedjan.

Det visar sig att kriminaliseringen av olika delar i en handelskedja är ett illa valt sätt att straffbelägga tvångsarbete. Som har visat sig i de redovisade rättsfallen så måste åklagaren hitta ett orsakssamband mellan det otillbörliga medlet och en handelsåtgärd. Det är *handelsåtgärden* som offret ska förmås underkasta sig med det otillbörliga medlet, inte det tilltänkta syftet tvångsarbete eller sexuell exploatering. Kännetecknande för tvångsarbete är dock att det otillbörliga medlet, exempelvis olaga hot eller våld, används för att *förmå en person att arbeta under vissa villkor*. Detta ändamål, nämligen *arbetsprestationen*, är inte en handelsåtgärd och finns således inte med bland rekvisiten. Arbetet är inte heller en aktiv handling utförd av förövaren. Detta illustreras tydligt genom TRs resonemang i fallet med de bulgariska bärplockarna (redogjort ovan under rubriken 3.2.2.1.7 Bärplockarna i Gävle) angående att en av de tilltalade hade kastat en bärlåda på ett av offren. Åklagaren hade förvisso lyckats styrka att den tilltalade hade använt våld för att förmå offret att göra något, nämligen att ”arbeta mer och äta mindre”. Men detta ändamål var i sig ingen handelsåtgärd, vilket TR korrekt konstaterade.

Talande är att de två fall som är uppenbara resultat av en traffickingprocess, där flera signifikanta led i handelskedjorna också uppträder, är de som kan subsumeras under 4 kap. 1 a § BrB (de bulgariska bärplockarna och de kinesiska restaurangarbetarna). Detta förstärker intrycket av att det bara i fall där tvångsarbetet är ett resultat av människohandel som det är straffbart.

Den enda handelsåtgärd som kan sägas ha förekommit i samtliga fall i uppsatsen är *rekrytering*. Det spelar ingen roll om det har skett via annons, bemanningsföretag eller på direkt förfrågan, här i Sverige eller utomlands. Rekvisitet innefattar också de fall då offret har förmåtts att själv bege sig någonstans. Således kan man dra slutsatsen att den enda aspekten av

tvångsarbete som är kriminaliserad genom människohandelsparagrafen är rekryteringen. Problemet är dock att denna initiala del av tvångsarbetet oftast har ägt rum långt tidigare och inte sällan utomlands. Det blir i regel oerhört svårt för åklagaren att styrka att ett otillbörligt medel har ägt rum vid rekryteringen. Denna problematik är också känd ifrån fall som gäller sexuell exploatering. Oftast är de målsägandes utsaga det enda bevismedel som finns att tillgå.

De otillbörliga medlen i paragrafen kännetecknas enligt förarbetet av att de syftar till att ”bemästra offrens fria och verkliga vilja”. Fattigdom och arbetslöshet kan dock få en person att underkasta sig arbetskraftsexploatering frivilligt. Det är oftast generella faktorer så som arbetslöshet och fattigdom i hemlandet som gör att människor hamnar i tvångsarbete. Det verkar vara mera sällan som individuella faktorer – exempelvis illegal status eller psykisk sjukdom - gör att någon hamnar i exploatering. Samtliga av de arbetstagare som beskrivs som utnyttjade i intervjumaterialet har haft en gemensam drivkraft; att kunna tjäna mer pengar än hemma, alternativt att ha en försörjning överhuvudtaget. Det otillbörliga medlet *med utnyttjande av någons utsatta belägenhet* som helt tar sikte på individuellt betingade faktorer täcker inte den strukturella faktor som bevisligen utgör en orsakerna till varför människor hamnar i tvångsarbete.

Därför används oftast inget otillbörligt medel för att rekrytera en person. Offren kan mycket väl vara införstådda med vilket arbete och vilka villkor som gäller, vilket exempelvis var fallet med säsongarbetarna i Skåne. En anställning kan ändå utgöra ett tvångsarbete. Tvångsarbete vartill offret inledningsvis har samtyckt kan således, teoretiskt sett, helt falla utanför människohandelsparagrafen. Rapporterna om fenomenet från ILO visar dock att en situation av exploatering inte sällan förändras efterhand. Vad som kan ha börjat som en acceptabel arbetssituation kan successivt utvecklas till att bli ett tvångsarbete.

Resultatet i uppsatsen visar att brist på språkkunskaper, okunskap om rättigheter och avsaknad av resurser konsekvent utnyttjas av arbetsgivare. Med inspiration ifrån tysk rätt (se under rubriken 3.3.3 Tyskland) bör rättstillämparen instrueras att också ta hänsyn till det faktum att en utländsk arbetstagare *per se* befinner sig i en sårbar position.

Inhysning förefaller också förekomma i vissa fall av tvångsarbete. Detta har visats sig i fallen med de bulgariska bärplockarna och de kinesiska restaurangarbetarna. Men det är oftast inte för momentet inhysning som hot eller andra påtryckningsmedel används i ett tvångsarbete. Här blir det svårt att åt andra hållet hitta något *otillbörligt medel* att koppla själva inhysningen till. Vid det laget befinner sig offren redan under förövarens kontroll. Något av de otillbörliga medlen olaga tvång eller vilseledande behöver inte längre användas.

5.2.2 Fokuseringen på frihetsbegränsningar

Nästa centrala problem med att kriminaliseringen av tvångsarbete skett genom människohandelsbrottet är fokuseringen på frihetsaspekten. Syftet med regleringen var enligt förarbetet mera att skydda mot angreppet på offrets frihet än det tilltänkta utnyttjandet. Detta motiverades med att människohandelsbrottet i första hand skulle hindra att personer uppsåtligen blev försatta i en situation där de kunde bli utnyttjade för sexuella ändamål.

Detta leder oundvikligen till att rätten undersöker huruvida offren varit utsatt för en kvalificerad frihetsbegränsning. Här läggs ribban mycket högt. Det som får betydelse är om rörelsefriheten varit direkt begränsad enligt en bedömning av de *objektiva, yttre omständigheterna*. Forskningen visar dock att det framförallt är underförstådda hot och subtila frihetsbegränsningar som spelar en avgörande roll för begränsningen av arbetstagarens frihet. Dessutom visar forskningen att det har mycket stor betydelse att offren kommer från en främmande kultur och har små resurser att klara sig själva. Det är alltså *subjektiva förhållanden* hos arbetstagaren som gör att denne upplever sig isolerad. Detta förhållande förstärks av extremt långa arbetsdagar, lönemanipulationer och påhittade skulder. Inlåsnings eller andra direkta begränsningar av rörelsefriheten vid tvångsarbete är därför ovanligt.

Att det är offrets frihet med fokus på objektiva omständigheter som blir avgörande kommer tydligt till uttryck i tingsrättens bedömning i fallet med de polska hushållsarbetarna. Hot och våld hade bevisligen förekommit. Dessutom fann TR att det vid den tiden gällande *kontrollrekvisitet* varit uppfyllt då målsägandena inte förstod svenska, inte hade några pengar och inte heller hade någon returbiljett hem till Polen. Det var alltså fråga om en situation som, med förarbetets ord, kan beskrivas som ett *"underläge där gärningsmannen hade ett påtagligt inflytande över offrets agerande"*. Dessa omständigheter spelade emellertid ingen roll för TRs bedömning av frihetsaspekten. Frihetsinskränkningen ansågs inte tillräckligt kvalificerad eftersom offren tillåtits röra sig utomhus i korta perioder. I konsekvens härmed ansåg TR att det inte kunde vara fråga om ett tvångsarbete.

HovR var inne på samma spår när den uppehöll sig vid om offren varit inlåsta eller inte. Dessutom ansåg HovR att hushållsarbetarna inte befunnit sig under ett kontinuerligt hot vilket bekräftar att domstolarna bortser från de mer subtila tvångsmedel som förmodligen använts för att hindra kvinnorna från att lämna arbetet. Det ställs således höga krav på att offren hela tiden ska ha befunnit sig under förövarens kontroll. Denna bedömning kan förstås bero på okunskap hos domstolen om hur kontroll initieras och upprätthålls i situationer av tvångsarbete. Det beror förmodligen lika mycket på att tvångsarbete är straffbelagt i människohandelsparagrafen, med dess vidhängande krav på ett angrepp mot offrets frihet.

Vad som borde vara i fokus är de faktorer som indikerar att det rör sig om ett tvångsarbete. Innehållna löner, skuldförhållanden, beslagtagna pass,

subtila begränsningar av rörelsefriheten och beroendeförhållanden borde spela en framträdande roll vid domstolarnas bedömning. Den exploatering som detta tar sig uttryck i borde också tillmätas en större betydelse. Undermåligt boende, långa arbetsdagar, hårt eller farligt arbete är tecken på exploatering som bör beaktas då de förvärrar en arbetstagares utsatta situation.

Straffbudet olaga tvång (4 kap. 4 § BrB) tar sikte på situationer då någon medelst vissa slag av hot förmår någon att tåla, göra eller underlåta något. På samma sätt borde en effektiv kriminalisering av tvångsarbete bestå av rekvisit som utgörs av de metoder som används för att förmå någon till en arbetsprestation mot dennes vilja. Många av de hot om ekonomiska straff – exempelvis omedelbar uppsägning eller löneindragningar - är inte erkända som straffbara hot i den svenska rättsordningen. Man kan dock tänka sig att sådana hot blir straffbara inom ramen för en kriminalisering av tvångsarbete.

De beskrivna bristerna i människohandelsparagrafen gör att den är svårtillämpad vid fall av tvångsarbete. Den är helt enkelt inte utformad för att straffbelägga detta fenomen. Detta förklarar det faktum att det inte finns några fällande domar för människohandel i arbetskraftssyfte idag, trots att det uppenbarligen förekommer. Antalet väckta åtal har också varit mycket få vilket beror på att paragrafen ställer för höga krav på åklagaren. De gör oftast bedömningen att någon fällande dom inte är att vänta, vilket förmodligen är korrekt. Det ska dock noteras att utredningen av dessa brott är behäftade med en rad andra problem som också är orsaker till det mycket begränsade antalet väckta åtal. Offren är ofta rädda och vill inte vittna, eller så vill de resa hem så fort som möjligt. De har inget att vinna på en rättegång utan kan snarare riskera repressalier i efterhand. Därtill är bevisläget ofta mycket svårt eftersom en rad av momenten i brottet människohandel har ägt rum utomlands. Icke desto mindre krävs det att straffbudet är utformat på ett sådant sätt att en lagföring av tvångsarbete överhuvudtaget är möjlig. Eftersom förutsättningarna avseende bevisfrågor och vittnen är så komplicerade blir det ännu viktigare att inte straffbudets utformning ytterligare försvårar åklagarens uppgift.

5.3 Är tvångsarbete kriminaliserat?

Ocker torde vara det brott som ligger närmast till hands efter människohandel. Om en arbetsgivare utnyttjar en arbetstagares trångmål till att betala en extremt låg lön i förhållande till utförd arbetsprestation kan ansvar för ocker föreligga. Även bedrägeriparagrafen kan bli tillämplig. Oftast vilseleds en arbetstagare om lönen vid rekryteringen och om arbetsprestation sedan utförs kan det uppstå en förmögenhetsskada. Dessa brott har emellertid relativt låga straffskalor. I rättsfallet med pakistanierna utdömdes för grovt ocker en villkorlig dom med ett alternativt fängelsestraff på 11 månader. Kvinnan som hade utnyttjat de polska hushållsarbetarna dömdes för bedrägeri till 10 månaders fängelse. Det avskräcker sannolikt

inte i tillräckligt stor utsträckning från den lukrativa hantering som tvångsarbete innebär för en arbetsgivare, särskilt inte då det är lätt att dölja. Det är en verksamhet förknippad med låga risker och höga vinster istället för tvärtom.

Det kan konstateras att tvångsarbete inte är straffbelagt på ett tillräckligt effektivt sätt i svensk rätt. Istället bör man bryta ut tvångsarbete och straffbelägga det i en egen paragraf. Alternativt kan man straffbelägga handelsåtgärderna och exploateringssituationen parallellt, men samtidigt separat, enligt utformningen i den norska människohandelsparagrafen.

Vidare bör det ske en jämförelse med andra arbetstagare i samma bransch med motsvarande arbetsuppgifter vid bedömningen av exploateringen. Det kollektivavtal som är tillämpligt inom en större del av samma bransch bör också kunna tillämpas som jämförelseenhet. På detta sätt torde inte bara tvångsarbete bli kriminaliserat utan även andra grövre former av arbetskraftsexploatering.

5.4 Avslutande reflektioner

Straffrätten är, som det har visat sig, ett trubbigt instrument för att komma åt arbetskraftsexploatering. Givetvis bör de effektivaste åtgärderna kunna sättas in genom förändringar i arbetsrätten.

Det är uppenbart att en hel del av arbetskraftsexploateringen liksom människohandeln skulle kunna begränsas med relativt enkla medel. En viktig åtgärd skulle vara att göra anställningserbjudanden (offer of employment) rättsligt bindande. Då skulle inte arbetsgivarna i efterhand kunna avtala om sämre villkor när arbetstagaren väl anlant. Idag har man istället regler som hjälper arbetsgivaren att vilseleda myndigheterna.

Bilaga A

INTERVJUFRÅGOR

Intervjumallen som användes vid telefonintervjuerna.

1. Vad arbetar du med?
2. Kommer du i kontakt med arbetstagare som utnyttjas i Sverige?
3. Kan du närmare beskriva en eller flera sådana situationer?
4. Vad arbetade dessa arbetstagare med?
5. Var arbetstagarna utlänningar?
6. Vet du hur arbetstagarna kom till Sverige?
7. Hur hade de blivit rekryterade?
8. Var anställningen svart eller fanns det anställningsavtal?
9. På vilket sätt skedde utnyttjandet/exploateringen?
10. Hur såg arbetsförhållandena ut?
11. Hade ID-handlingar beslagtagits?
12. Vilken var lönenivån?
13. Förekom det lönemanipulationer?
14. Var arbetstagarna på något sätt skuldsatta?
15. Hur bodde arbetstagarna?
16. Var arbetstagarnas frihet begränsad på något sätt?
17. Blev arbetstagarna hotade?
18. Förekom det våld mot arbetstagarna?
19. Kopplingar till kriminella nätverk/organiserad brottslighet?
20. Blev det något rättsligt, eller annat, efterspel? (Polisanmälan, fackliga förhandlingar, rättegång, förlikning, etc.)?

Bilaga B

Faktorer för identifikation av tvångsarbete – ursprunglig modell.

Belser, Patrick och de Cock, Michaelle, *Improving Forced Labor Statistics*.
Andrees, Beate and Belser, Patrick (red.): *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, ILO 2009, s. 192.

Forced Labor Indicators

Deception

Job was different
Transferred to other employment without consent
Obligated to work day and night
Working conditions were worse
Salary was lower
Location of workplace was different

Means of coercion

Physical sexual violence
Nonpayment of wages or salaries withheld
Denied contact with family
Threats against person
Threats against family
Physically confined
Identity papers confiscated
Threats of deportation or immigration
Loans or advance imposed or falsified

Exploitation

Low salary
Delayed payment
Excessive working hours/days
Violence from employer
Violence from colleagues
Violence from customers, clients
Hazardous work without protection

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Andrees, Beate, *Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out*. Working Paper. Special Action Programme to Combat Forced Labour. Geneve, 2008.

Andrees, Beate and Belser, Patrick (eds): *Forced Labor - Coercion and Exploitation in the private economy*, ILO, Geneve, 2009.

Barton-Elmstav, Emma och Oredsson, Emma; *Att arbeta under tvång. Några straffrättsliga och arbetsrättsliga aspekter på tvångsarbete i Sverige*. Examensuppsats i Juridik, Ht 2011. Juridiska fakulteten, Lunds Universitet.

Gillham, Bill, *Forskningsintervjun – tekniker och genomförande*, uppl. 1, Studentlitteratur, Malmö, 2008.

Holmqvist, Lena m.fl., *Brottsbalken – En kommentar, (Del 1-12 kap.) Brotten mot person och förmögenhetsbrott m.m.*, studentutgåva 6, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Hulting, Madeleine, *Arbete i det dolda. En studie i människohandel för arbetskraftsexploatering*. Masteruppsats i Internationella Relationer. Institutionen för Ekonomisk Historia, Stockholms Universitet, 2009.

ILO: *A global alliance against forced labour*. Global report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Report of the Director-General. International Labour Conference 93rd Session 2005, Report 1 (B), Geneve, 2005.

ILO: *Forced Labour and Human trafficking. Casebook of Court Decisions. A Training Manual for Judges, Prosecutors and Legal Practitioners*. Geneve, 2009.

Jokinen, Anniina, Ollus, Natalia och Aromaa, Kauko (red.), *HEUNI/Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia*. Helsingfors, 2011.

Sigeman Tore, *Arbetsrätten – En översikt*, uppl. 4, Norstedts Juridik, Stockholm 2010.

Skrivankova, Klara, *Between decent work and forced labour; examining the continuum of exploitation*. Joseph Rowntree Foundation Programme paper: Forced Labour, 2010.

Tidskriftsartiklar

Cullen, Holly, Siliadin vs France: Positive Obligations under Article 4 of the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review* 6:3, 2006. Published by Oxford University Press.

Rapporter

Rikspolisstyrelsens rapport 2011; Lägesrapport 12, Människohandel för sexuella och andra ändamål 2010.

Wingborg, Mats, Mors lilla Olle – Så exploateras asiatiska bärplockare i de svenska skogarna. Swedwatch rapport # 41, 2011.

Woolfson, Charles, Thörnqvist, Christer och Herzfeld Olsson, Petra, Forced Labour in Sweden? The case of Migrant Berry pickers. Rapport/Östersjöstaternas råd.

Elektroniska källor

Mikkelsen, Jens, ”Drömjobbet slutade på psykakuten”, *Sydsvenska dagbladet*, 28 februari 2011.

<http://www.sydsvenskan.se/malmo/dromjobbet-slutade-pa-psykakuten/>
Hämtad 2012-02-12.

Sveriges Radio, Kaliber; ”Slavliknande förhållanden på billiga biltvättar”, programmet sändes 23 november 2011.

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1316&artikel=4758139>
Hämtad 2012-03-15.

Offentligt tryck

SOU 2001:14 Sexualbrotten – Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.

Ds 2003:45 Ett heltäckande straffansvar för människohandel m.m.

Ds 2008:7 Människohandel för arbetskraftsexploatering m.m. – kartläggning, analys och förslag till handlingsplan

Prop. 2001/02:124 Straffansvaret för människohandel.

Prop. 2003/04:35 Människosmuggling och tidsbegränsat uppehållstillstånd för målsägande och vittnen m.m.

Prop. 2003/04:111 Ett utvidgat straffansvar för människohandel.

Prop. 2009/10: 152 Förstärkt straffrättsligt skydd mot människohandel.

Rättsfallsförteckning

Rättsfall från Europadomstolen

Case of Siliadin v. France, 26 July 2005, Application no. 73316/01

Case of van Droogenbroeck v. Belgium, 26 June 1982, Application no. 7906/77

Rättsfall från Högsta Domstolen

NJA 2007 s. 747

NJA 2006 s. 491

NJA 2002 s. 322

NJA 1993 s. 480

NJA 1941 s. 547

NJA 1942 s. 379

Rättsfall från hovrätterna

Dom B 5971-10, Svea hovrätt.

Rättsfall från tingsrätterna

Dom B 3573-10, Malmö tingsrätt

Dom B 421-08, Solna tingsrätt

Dom B 14880-10, Stockholms tingsrätt

Dom B 1834-11, Hudiksvalls tingsrätt

Dom B 179-12, Skellefteå tingsrätt